

จิตรกรรมไทยภาคกลางก่อนพุทธศตวรรษที่ 21

นายศิลป์ชัย จินประเสริฐ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคณะหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

ภาควิชาโบราณคดี

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. 2526

MURAL PAINTINGS OF CENTRAL THAILAND
th
BEFORE THE 16 CENTURY

Silpchai Chinprasert

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment
of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Archaeology

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

1983

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์

เรื่อง จิตรกรรมเทพภาคกลางก่อนพุทธศตวรรษที่ 21

เสนอโดย นายศิโรตม์ ชื่นประเสริฐ

ควบคุมโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์สินชัย กระจวนแสง

อาจารย์จตุทัศน์ พยาฆรานนท์

เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ความหลักสูตรปริญญาโทบัณฑิต

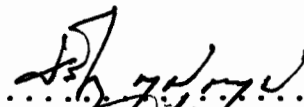
สาขาวิชา โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

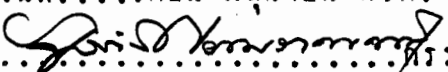
คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

 ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สินชัย กระจวนแสง)

วันที่ 27 เดือน มิถุนายน พ.ศ. 2527

 กรรมการ

 กรรมการ

(รองศาสตราจารย์วิชา กาญจนาคม)

(อาจารย์จตุทัศน์ พยาฆรานนท์)

วันที่ 27 เดือน มิถุนายน พ.ศ. 2527

วันที่ 27 เดือน มิถุนายน พ.ศ. 2527

.....

(รองศาสตราจารย์ไชศรี ศรีอรุณ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่..... เดือน..... พ.ศ.....

หัวข้อวิทยานิพนธ์	จิตรกรรมไทยภาคกลางก่อนพุทธศตวรรษที่ 21
ชื่อนักศึกษา	ศิลาปรัชญ์ ชื่นประเสริฐ
สาขาวิชา	โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
ภาควิชา	โบราณคดี
ปีการศึกษา	2526

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาแบบอย่างทางศิลปะ เรื่องราว วิวัฒนาการและกำหนดอายุ จิตรกรรมไทยภาคกลางรุ่นก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 โดยการสำรวจและเก็บข้อมูลจากจิตรกรรมฝาผนังตามคูหาหรือกรุในองค์ปราสาทและเจดีย์ตามโบราณสถานแบบสุโขทัยและอยุธยาตอนต้นด้วยวิธีการถ่ายภาพและคัดลอกลายเส้น วิเคราะห์ข้อมูลโดยจำแนกวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังแต่ละแห่ง เปรียบเทียบหาความสัมพันธ์และการต่อเนื่องของจิตรกรรมฝาผนังแต่ละแห่ง ประกอบกับการเปรียบเทียบกับศิลปะโบราณวัตถุประเภทอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อช่วยในการกำหนดอายุ

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า แบบอย่างทางศิลปะสามารถจำแนกออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

กลุ่มที่ 1 มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นแบบที่เริ่มมีอิทธิพลจิตรกรรมลังกาบังแล้ว

กลุ่มที่ 2 มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นกลุ่มที่แสดงถึงอิทธิพลจิตรกรรมลังกามากขึ้น

กลุ่มที่ 3 มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 เป็นกลุ่มที่แสดงถึงลักษณะแบบจิตรกรรมไทยอยุธยา อิทธิพลจิตรกรรมลังกาลดน้อยลง

สำหรับเรื่องราวที่ไ้เขียนนั้นปรากฏว่านิยมเขียนเรื่องอดีตพุทธมากที่สุด รองลงมาได้แก่ ภาพแถวพระสาวก พุทธประวัติ นิบาตชาดก และภาพเทพชุมนุม

ในค้ำานวิวัฒนาการสามารถศึกษาตีความได้จากลายหน้ากระดานซึ่งเป็นลายที่พบสม่ำเสมอเป็นลายวงกลมเว้นช่องไฟด้วยรูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก บางครั้งได้ลายหน้ากระดานนี้

จะมีลายวงโค้งต่อเนื่องกันในแนวนอน ลายดังกล่าวนี้มีปรากฏตั้งแต่ในราวพุทธศตวรรษที่ 19 และปรากฏชัดเจนขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 20 ลายดังกล่าวนี้ได้พัฒนาสืบเนื่องมาสู่พุทธศตวรรษที่ 21 - 22 จนเป็นลายหน้ากระดานลูกฟักก้ามปู ส่วนลายวงโค้งก็ประคิษฐ์เป็นลวดลายคล้ายรูปคอกจิก และยังคงสืบต่อมาจนถึงจิตรกรรมและประติมากรรมแบบอยุธยาตอนปลาย การกำหนดอายุ สามารถเปรียบเทียบจากวิวัฒนาการและได้สัมพันธ์กับการจัดกลุ่มรูปแบบทางศิลปะดังนี้

1. จิตรกรรมฝาผนังในอุหาปรางค์หมายเลข 16 ค. วัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19
2. จิตรกรรมฝาผนังในอุหาปรางค์วัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19
3. จิตรกรรมฝาผนังในอุหาปรางค์ประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19
4. จิตรกรรมฝาผนังในอุหาปรางค์เจดีย์คันทิสเหนือของเจดีย์ประธานวัดเจดีย์เจ๊กแถว ศรีสังฆนาลัย จังหวัดสุโขทัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20
5. จิตรกรรมฝาผนังในอุหาเจดีย์คันทิสตะวันตกของเจดีย์ประธานวัดเจดีย์เจ๊กแถว ศรีสังฆนาลัย จังหวัดสุโขทัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20
6. จิตรกรรมฝาผนังในอุหาปรางค์วัดศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20
7. จิตรกรรมฝาผนังในอุหาปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20
8. จิตรกรรมฝาผนังในอุหาเจดีย์คันทิสเหนือของพระวิหารหลวงวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21
9. จิตรกรรมฝาผนังในอุหาปรางค์ประธานวัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21
10. จิตรกรรมฝาผนังบนผนังมุขปรางค์ประธานวัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 22

11. จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทค์้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของปราสาท
ประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21

12. จิตรกรรมฝาผนังบนแผ่นหินกรวดปูองค์ทิศตะวันออกวัดพระศรีสรรเพชญ์
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21

จากผลการวิจัยพบว่ามีหลายประเด็นที่สอดคล้องกับการตีความที่เคยมีมา และ
บางส่วนก็สามารถระบุตีความได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในจำนวนนี้ก็มีส่วนที่เป็นคำอธิบายใหม่ที่แตกต่าง
ไปจากของเดิมอันเป็นผลการตีความจากหลักฐานและข้อมูลใหม่ที่มากและชัดเจนเพียงพอนั่นเอง

of the decorative borders containing the stylized motifs repeated horizontally. This is the only element consistently appeared in almost all the murals dealt in this study, and also continued to appear in the murals through the Ayutthaya period.

In summary, the result of the study is as follows:

1. Murals in the sanctum of the Prang No. 16 Kho, Wat Mahathat, Lopburi, circa 14th century.
2. Murals in the sanctum of the Prang, Wat Nakhon Kosa, Lopburi, circa 14th century.
3. Murals in the sanctum of the Main Prang, Wat Mahathat, Ratchaburi, circa 14th century.
4. Murals in the sanctum of a Chedi to the North of the Main Chedi, Wat Chedi Chen Thaeo, Si Satchanalai, Sukhothai, circa 15th century.
5. Murals in the sanctum of a Chedi to the West of the Main Chedi, Wat Chedi Chet Thaeo, Si Satchanalai, Sukhothai, circa 15th century.
6. Murals in the sanctum of the Prang, Wat Si Sawai, Sukhothai, circa 15th century.
7. Murals in the crypt of the Main Prang, Wat Ratchaburana, Ayutthaya, circa 15th century.
8. Murals in the sanctum of the Chedi, to the north of Phra Wihan assembly hall, Wat Ratchaburana, Ayutthaya, circa 16th century.
9. Murals in the sanctum of the Main Prang, Wat Pra Ram, Ayutthaya, circa 16th century.
10. Murals in the frontal projection of the Main Prang, Wat Phra Ram, Ayutthaya, circa 17th century.
11. Murals in the sanctum of the Prang, to the northwest of the Main Prang, Wat Mahathat, Ayutthaya, circa 16th century.
12. Murals on the ruined wall of the crypt, the Stupa in the western part of Wat Phra Si Sanphet, Ayutthaya, circa 16th century.

Some of the above results coincide with those of previous studies conducted by various experts, while others are new based on the analytic study of new data collected by the writer.

กติกกรมประกาศ

การเขียนวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้รับความกรุณาจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์สินชัย กระจวนแสง และอาจารย์จตุทัศน์ พยาฆรานนท์ อาจารย์ที่ปรึกษาผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ที่ให้ความช่วยเหลือแนะนำแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ทำให้ผู้วิจัยสามารถดำเนินงานไปโดยความเรียบร้อยและประสบความสำเร็จด้วยดี นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้รับคำแนะนำคำปรึกษาภาษาไทยโบราณจากอาจารย์อัญญา จิตสุทธิญาณ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของอาจารย์ทั้ง 3 ท่านที่กล่าวมานี้เป็นอย่างยิ่ง จึงขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

พร้อมกันนี้ผู้วิจัยขอขอบพระคุณสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติและสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ บุญเคราะห์ให้ทุนอุดหนุนการวิจัย นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้รับความร่วมมือจากคุณมิรา คิม ประชาบาลได้แปลบทคัดย่อเป็นภาษาอังกฤษ คุณชิสา มกรสารผู้ร่วมเดินทางเก็บข้อมูล คุณสมพงษ์ ทิมแจ่มใสผู้ให้ความร่วมมือในการอัดขยายภาพขาว-ดำและคุณณภาพร คมสันช่วยพิสูจน์อักษร จนการวิจัยครั้งนี้สามารถสำเร็จลงด้วยดี

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ข
ABSTRACT.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฅ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ง
สารบัญภาพ.....	จ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญ.....	1
ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	1
ขอบเขตของการวิจัย.....	2
ข้อจำกัดในการวิจัย.....	2
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	2
คำจำกัดความ.....	3
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	4
3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	13
แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย.....	13
แบบการสำรวจและเก็บข้อมูล (เครื่องมือ).....	14
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	15
วิธีวิเคราะห์ข้อมูล.....	15
4 การวิเคราะห์ข้อมูล.....	16
ปรากฏการณ์หมายเลข 16 ค. วัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี.....	16
จักรกรรมผาดนึ่งในสุทูปราสาทหมายเลข 16 ก.....	17

ปรากฏการณ์นครโกษา จังหวัดลพบุรี.....18
 จิตรกรรมฝาผนังภายในคูหาปรากฏการณ์นครโกษา จังหวัดลพบุรี19
 ปรากฏการณ์ประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี.....20
 จิตรกรรมฝาผนังภายในคูหาปรากฏการณ์ประธานวัดมหาธาตุ
 จังหวัดราชบุรี.....21
 วัดเจดีย์เจ๊กแถว อำเภอสรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย.....28
 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ก้านทิศเหนือของเจดีย์ประธาน.28
 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ก้านทิศตะวันตกของเจดีย์ประ-
 ธาน.....30
 ปรากฏการณ์ศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย.....31
 จิตรกรรมฝาผนังภายในคูหาปรากฏการณ์ศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย32
 ปรากฏการณ์ประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....33
 จิตรกรรมฝาผนังภายในกรุข้างและกรุบนปรากฏการณ์ประธานวัด
 ราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....34
 จิตรกรรมฝาผนังภายในคูหาเจดีย์รายก้านทิศเหนือของพระ-
 วิหารหลวง วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....41
 ปรากฏการณ์ประธานวัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....42
 จิตรกรรมฝาผนังภายในมุขและคูหาปรากฏการณ์วัดพระราม จังหวัด-
 พระนครศรีอยุธยา.....43
 ปรากฏการณ์มุกข์ตะวันตกเฉียงเหนือ วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรี-
 อยุธยา.....45
 จิตรกรรมฝาผนังภายในคูหาปรากฏการณ์มุกข์ก้านทิศตะวันตกเฉียง-
 เหนือของปรากฏการณ์ประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรี-
 อยุธยา.....46

	สถูปองค์ทิศตะวันตกวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	48
	จิตรกรรมฝาผนังภายในสถูปองค์ทิศตะวันตกวัดพระศรีสรรเพชญ์.....	49
5	ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	50
	แบบอย่างทางศิลปะ.....	50
	เรื่องราว.....	52
	วิวัฒนาการ.....	56
	การกำหนดอายุ.....	59
6	สรุปผลการวิจัยและขอเสนอแนะ.....	61
	ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	63
	อภิปรายผลการวิจัย.....	65
	ขอเสนอแนะ.....	69
	สำหรับการอนุรักษ์.....	69
	สำหรับการศึกษา.....	70
	บรรณานุกรม.....	71
	ประวัติการศึกษา.....	179

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	เรื่องราวที่ใช้ในจิตรกรรมฝาผนังแต่ละผนัง.....	55

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ปรากฏหมายเลข 16 ค. วัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี.....	75
2	จิตรกรรมฝาผนังค้ำยันทิศเหนือภายในคูหาปรากฏหมายเลข 16 ค. (ภาพเต็ม) เขียนเป็นภาพอศิกพุทธรประทับนั่งชัศสมาริราบปางมารวิชัย ภายใต้ซุ้มเรือนแก้ว ชานาบทวยพระสาวก.....	76
3	จิตรกรรมฝาผนังค้ำยันทิศตะวันตก เขียนเป็นรูปเศียรนาคค้ำยันข้าง.....	78
4	ลวดลายของฐานภาพอศิกพุทธร เป็นฐานบัว มีน้ำทิพย์หยอ.....	80
5	วัดนครโกษา และปรากฏเล็กซึ่งมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง.....	81
6	จิตรกรรมฝาผนังค้ำยันทิศเหนือภายในคูหาปรากฏวัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี (ภาพเต็ม) เขียนเป็นภาพอศิกพุทธรประทับนั่งชัศสมาริราบปางมารวิชัย ชานา บทวยพระสาวก.....	82
7	ภาพอศิกพุทธรประทับนั่งชัศสมาริราบปางมารวิชัย ชานาบทวยพระสาวกนั่งประนมมือ	84
8	ปรากฏประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี ฐานก่อด้วยศิลาแดง องค์ปรากฏก่ออิฐสอดคันทวยระบบของศิขมอนค.....	85
9	จิตรกรรมฝาผนังภายในคูหาปรากฏค้ำยันทิศเหนือ (ภาพเต็ม) เขียนเป็นภาพอศิกพุทธร เรียงแถวซ้อนกันจำนวน 5 แถว โดยที่ภาพแต่ละแถวมี รายละเอียดแตกต่างกัน.....	86
10	ภาพอศิกพุทธรประทับนั่งชัศสมาริราบปางมารวิชัยบนฐานบัว เบื้องหลังเป็นกรอบรูป เหลี่ยมมีลวดลายเส้นขาวเป็นลายคล้ายเมฆฆวนประดับ.....	87
11	ภาพอศิกพุทธรประทับนั่งชัศสมาริราบปางมารวิชัย ภายใต้ซุ้มเรือนแก้วและซุ้มโพธิ์ ชานาบทวยภาพพระสาวก.....	88
12	ภาพอศิกพุทธรครองจีวรสีขาวย สังกฎีแดง ประทับนั่งชัศสมาริราบปางมารวิชัย บนบัลลังก์สูง เบื้องหลังเป็นซุ้มปราสาท กรอบคันทวยรูปโค้งปลายแหลม.....	89

ภาพที่		หน้า
13	รูปบุคคลทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ นั่งประนมมือ ลักษณะของเครื่องทรงและ ศิราภรณ์คล้ายกับจิตรกรรมแบบสุโขทัย อันมีต้นเค้าจากจิตรกรรมลังกาแบบ โปลนารูวะ.....	90
14	จิตรกรรมฝาผนังค้ำนทศิไค้ (ภาพเต็ม) เขียนเป็นภาพอภิศัพพรเรียงแถวซ้อนกันจำนวน 5 แถว บริเวณใต้ฐานภาพอภิศัพ พรแถวล่างสุดมีอักษรตัวเขียนอักษรไทยภาษาไทย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 – 22 ตอนล่างสุดเป็นภาพพุทธประวัติ.....	91
15	ภาพอภิศัพพรประทับนั่งชกสมาธิราบปางมารวิชัย ภายใต้ร่มโพธิ์ ชนาค้วย พระสาวก.....	92
16	รูปบุคคล (พราหมณ์) ไว้หนวคเคราและเกล้าผมมวย ประนมมือเหนือศีรษะ	
17	รูปพราหมณ์ จากเจดีย์มเหยงคณ์ะ จิตรกรรมลังกาแบบโปลนารูวะ เขียนขึ้นราว พุทธศตวรรษที่ 16 – 17.....	93
18	ภาพคัลลอลลายเส้นรูปพราหมณ์นั่งประนมมือ จากอุโมงค์วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย	94
19	รูปบุคคลไว้ผมมวย ยกมือขวาเหนือศีรษะ อยู่ปลายสุดค้ำนขวาของภาพอภิศัพ พรแถวที่ 5 (แถวล่างสุด).....	95
20	ภาพพระสาวก 2 องค์ เป็นส่วนหนึ่งของภาพพุทธประวัติ.....	96
21	รูปบุคคลนั่ง เปลือยกายสวมหมวกสีแสด คงเป็นส่วนหนึ่งของพุทธประวัติตอน ทรมานชฎิลทั้งสาม.....	97
22	จิตรกรรมฝาผนังค้ำนทศิไค้ตะวันตก (ภาพเต็ม) เขียนเป็นภาพอภิศัพพรจำนวน 3 แถว อยู่เหนือแถวพระสาวกยืนประนมมือ...	98
23	ระหว่างภาพอภิศัพพรบางแถวมีรูปบุคคลไว้หนวคเครา สวมเครื่องประดับศีรษะ ยกมือสูงเหนือศีรษะ.....	99
24	รูปศีรษะพราหมณ์ประกอบอยู่กับแถวภาพพระสาวก.....	100
25	ภาพพระพุทธรูปบนฐานบัว เป็นภาพขนาดใหญ่บนผนังชีกซ้ายของผนังค้ำนทศิ- ไค้ตะวันตก.....	101

ภาพที่		หน้า
26	เศียรพระพรหมใต้พระพุทธรบาท.....	102
27	ลวดลายประดับ มีการใช้ลายวงกลมเว้นช่องไฟด้วยรูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก....	103
28	ภาพพระพุทธรเจ้าขนาดใหญ่ประทับยืนบนฐานบัว เหลือเพียงส่วนพระเศียร พระบาท และบางส่วนของเศียรของพระอิศวรหรือพระอินทร์.....	104
29	ช่างฐานบัวใต้พระพุทธรบาท มีลายคล้ายลายทับหลังของศิลปะเขมร ถัดลงมา บางส่วนของเศียรพระอิศวรหรือพระอินทร์ แลเห็นพระเนตรที่สามเหนือพระนลาฏ	105
30	เจดีย์คานทิสเหนือของเจดีย์ประธาน วัดเจดีย์เจ๊กแถว อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย.....	106
31	เจดีย์คานทิสตะวันออกของเจดีย์ประธาน วัดเจดีย์เจ๊กแถว อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย.....	107
32	จิตรกรรมฝาผนังภาพในคูหาเจดีย์คานทิสเหนือของเจดีย์ประธานวัดเจดีย์เจ๊กแถว (ภาพคัลลอกโคย เพื่อ หริพิทักษ์) เป็นภาพอดีตพุทธประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัยภายใต้ร่มโพธิ์ชานด้วยรูปบุคคล ระหว่างแถวภาพอดีตพุทธคั่นด้วย ลายหน้ากระดานเป็นรูปวงกลมเว้นช่องไฟด้วยรูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก ภายใต้ลาย หน้ากระดานเป็นลายวงโค้งต่อเนื่องกันในแนวนอน.....	108
33	ภาพอดีตพุทธชานด้วยรูปบุคคลซึ่งมีลักษณะศิวารมณ์และรัศมีวงโค้งแบบจิตรกรรม ลังกา แบบโปลงนารูวะ (ภาพคัลลอกโคย เพื่อ หริพิทักษ์).....	109
34	ภาพอดีตพุทธคั่นด้วยรูปบุคคลแต่งกายอย่างกษัตริย์ (ภาพคัลลอกโคย เพื่อ หริพิทักษ์).....	109
35	รูปบุคคลแต่งกายอย่างกษัตริย์นั่งประนมมือต่อภาพอดีตพุทธ.....	110
36	รูปบุคคลแต่งกายอย่างกษัตริย์ มีรัศมี สวมกุดตชานาคีใหญ่และกรองศอ.....	111
37	ภาพจำหลักลายเส้นบนแผ่นหินชนวน จากอุโมงค์วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย....	112
38	ภาพคัลลอกลายเส้นจิตรกรรมฝาผนังคูหาเจดีย์คานทิสตะวันตก วัดเจดีย์เจ๊กแถว จังหวัดสุโขทัย เป็นรูปบุคคล.....	113

ภาพที่		หน้า
39	ภาพคัลลอกลายเส้น คอนบนอาจเป็นภาพเหตุการณ์ในพุทธประวัติหรือชาดก ตอนล่าง เป็นภาพพระสาวกยืนประนมมือภายใต้ลายหน้ากระดานและเส้นวงโค้ง ต่อเนื่องกันในแนวนอน.....	113
40	ภาพคัลลอกลายเส้น (ผนังเต็ม) เป็นภาพแถวพระสาวกยืนประนมมือโดยรอบ	114
41	วัดศรีสวาย ตำบลเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย.....	115
42	องค์ปราสาทคันทิศตะวันออก ของวัดศรีสวาย.....	116
43	จิตรกรรมฝาผนังภายในองค์ปราสาทคันทิศตะวันออกของวัดศรีสวาย เป็นภาพ บุคคลยืนประนมมือ.....	117
44	ภาพลายเส้นบนรอยพระพุทธบาทล้าริคจากวัดพระเสด็จ จังหวัดกำแพงเพชร	118
45	พระวิหารหลวง และปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	119
46	จิตรกรรมบนเพดานกลางปราสาทประธานวัดราชบูรณะ.....	120
47	ภาพคัลลอกลายเส้น ประดับนึ่งปางสมาธิ ภายใต้ซุ้มเรือนแก้วและซุ้มพฤษภคางชนิดกัน คั่นด้วยรูปบุคคลหรือสัตว์.....	121
48	ภาพพุทธประวัติ เป็นภาพนายฉันทะและมัทลีบุตร ถัดมาเป็นภาพพระพุทธบาท สี่รอย.....	122
49	ภาพพุทธประวัติตอนอุปคิถสสะและโกณฑิยะ เข้าเฝ้าพระพุทธองค์.....	123
50	ภาพแถวอสีติมหาสาวก.....	124
51	อนุสาวรีย์ชาดก จากนิบาตชาดกเรื่องที่ 115.....	125
52	ราชชาดก จากนิบาตชาดกเรื่องที่ 145.....	126
53	ทัตถกายชาดก จากนิบาตชาดกเรื่องที่ 322.....	127
54	มาตุโปสกชาดก จากนิบาตชาดกเรื่องที่ 455.....	128
55	มหาชนกชาดก จากนิบาตชาดกเรื่องที่ 539.....	129
56	นิบาตชาดก (ไม่ทราบเรื่องแน่ชัด) เป็นภาพพระโพธิสัตว์และรูปบุคคลภายใน ศาลา สามารถแสดงถึงลักษณะ สถาปัตยกรรมในรุ่นปลายพุทธศตวรรษที่ 20 นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีการใช้ลายวงโค้งต่อเนื่องกันในแนวนอน และมีการใช้ ลายวงกลมเว้นช่องไฟด้วยรูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็กในภาพด้วย.....	131

ภาพที่		หน้า
57	นิบาตชาดก (ไม้ทราบเรื่องแน่ชัด) แสดงถึงสถาปัตยกรรมหลังคาทรงจั่ว ประดับลายหน้าบันและหางหงส์.....	132
58	ภาพถ่ายเส้นแสดงการวางตำแหน่งภาพบุคคลแบบจีน จิตรกรรมฝาผนังค่านทิศ ตะวันออก กรุบนปรางค์ประธานวัชรราชบุรณะ (คัลลอกลายเส้นโดย สว่าง ลิมะแสงยาภรณ์).....	133
59	ภาพถ่ายเส้นแสดงการวางตำแหน่งภาพบุคคลแบบจีน จิตรกรรมฝาผนังค่านทิศใต้ กรุบนปรางค์ประธานวัชรราชบุรณะ(ภาพคัลลอกโดย สว่าง ลิมะแสงยาภรณ์)...	133
60	รูปเด็ก 3 คน ประทับอยู่กึ่งกลางของรูปบุคคลที่ยืนเรียงราย.....	134
61	ภาพบุคคลสวมหน้ากากแต่งกายอย่างนักรบจีน.....	135
62	ภาพบุคคลยกถาดอาหาร.....	137
63	ภาพถ่ายเส้นแสดงตำแหน่งภาพเทวดาเหาะ จิตรกรรมฝาผนังค่านทิศตะวันตก กรุบนปรางค์ประธานวัชรราชบุรณะ (ภาพคัลลอกโดย สว่าง ลิมะแสงยาภรณ์)..	138
64	ภาพถ่ายเส้นแสดงตำแหน่งภาพเทวดาเหาะ จิตรกรรมฝาผนังค่านทิศเหนือกร ุบนปรางค์ประธานวัชรราชบุรณะ (ภาพคัลลอกโดย สว่าง ลิมะแสงยาภรณ์)....	138
65	ภาพเทวดาเหาะประนมหัตถ์ประคองช่อดอกไม้ สวมศิราภรณ์ใกล้เคียงกับภาพ จำหลักลายเส้นที่วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย.....	139
66	ภาพเทวดาเหาะบนผนังค่านทิศเหนือ.....	140
67	ภาพเทวดาเหาะบนผนังค่านทิศเหนือ.....	141
68	ภาพคัลลอกแถวอภิศัพพรุฑูร คุหาเจดีย์ค่านทิศเหนือของพระวิหารหลวงวัชรราชบุรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (คัลลอกโดย เพื่อ หริพิทักษ์).....	143
69	ภาพอภิศัพพรุฑูร คุหาเจดีย์ค่านทิศเหนือของพระวิหารหลวงวัชรราชบุรณะ จังหวัด พระนครศรีอยุธยา (คัลลอกโดย เพื่อ หริพิทักษ์).....	143
70	ปรางค์ประธานวัดพระราม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	144
71	ร่องรอยการพอกปูนเพิ่มเติมอย่างน้อย 3 ครั้ง บนองค์ปรางค์.....	145
72	ภาพอภิศัพพรุฑูรค่านอกประตูผนังมุขปรางค์ประธาน.....	146

ภาพที่		หน้า
73	ภาพลายเส้นภาพอภิศัพพรค้ำนในประคภู ผนังมูช มีลายหน้ากระคานลักษณะ ลุกฟัก- ก้ำมปูและลายวงโค้ง คอเนื่องกันโนแนวอนลักษณะ เป็นลายคล้ายคอกจิก.....	147
74	ภาพอภิศัพพรบนผนังมูช ปรางค์ประราน วัคพระราม.....	148
75	ร่องรอยคราบสีน้ำคาลแดงบนผนัง เก้าก่อนการเพิ่มพอกผนังภายในคูลาปรางค์- ประราน วัคพระราม.....	149
76	ภาพอภิศัพพรบนผนังค้ำนทิสไค้ คูลาปรางค์ประรานวัคพระราม.....	150
77	ภาพอภิศัพพรบนผนังค้ำนทิสเหนือ คูลาปรางค์ประรานวัคพระราม.....	152
78	ปรางค์มูมค้ำนทิสตะวันตกเฉียงเหนือของวัคมหาธาตุ จังหวัคพระนครศรีอยุธยา	153
79	จิตรกรรมฝาผนังรูปมูมเรือแก้วบนผนังค้ำนทิสตะวันออก (ภาพเค้ม).....	154
80	ภาพลายเส้น ภาพอภิศัพพรจำนวน 3 แถว และภาพสัตว์ทิมพานต์ บนผนังค้ำน- ทิสเหนือ (ภาพเค้ม).....	155
81	ร่องรอยการพอกทับเพิ่มเค้มองค์ปรางค์อย่างน้อย 3 ครั้ง.....	156
82	ภาพพระสาวกยืนประมณห์คดถ้อคอกบัว เป็นแถวบนแผ่นชินกรูสลูปองคทิสตะวันออก วัคพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัคพระนครศรีอยุธยา.....	157
83	ลายวงกลมเว้นช่องไฟค้วยรูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก มีการใช้คอเนื่องจนถึงพุทธ- ศควรรษที่ 20.....	158
84 - 87	ลายหน้ากระคานที่พบในจิตรกรรมฝาผนัง รูนพุทธศควรรษที่ 20.....	158
88	ลายหน้ากระคานจิตรกรรมฝาผนังคูลาเจคัยค้ำนทิสเหนือของพระวิหารหลวง วัคราชบูรณะ จังหวัคพระนครศรีอยุธยา อายุราวพุทธศควรรษที่ 21.....	159
89	ลายหน้ากระคาน จิตรกรรมฝาผนังผนังมูชวัคพระราม จังหวัคพระนครศรีอยุธยา (ช่ายเก่า) อายุราวพุทธศควรรษที่ 21.....	159
90	ลายหน้ากระคาน จิตรกรรมฝาผนังผนังมูชวัคพระราม จังหวัคพระนครศรีอยุธยา อายุราวค่นพุทธศควรรษที่ 21	159
91	ลายหน้ากระคานลูกฟักก้ำมปู จิตรกรรมฝาผนัง เมรุทิสเมรุรายวัคไชยวัฒนาราม และเพคานเจคัยมูมไม้สิบสองวัคใหม่ประชุมพล จังหวัคพระนครศรีอยุธยา อายุราวปลายพุทธศควรรษที่ 22.....	159

ภาพที่	หน้า
92	ปราสาทวัดนครโกษา อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี..... 160
93	วัดมหาธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี..... 161
94	วัดเจ็ดยักษ์เจ็ดแถว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย..... 162
95	เจดีย์คานทิสเหนือของเจดีย์ประธาน วัดเจ็ดยักษ์เจ็ดแถว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย..... 163
96	เจดีย์คานทิสตะวันตกของเจดีย์ประธาน วัดเจ็ดยักษ์เจ็ดแถว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย..... 163
97	วัดราชบูรณะ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา หมายเลข 1 ปราสาทประธาน หมายเลข 2 เจดีย์คานทิสเหนือของพระวิหารหลวง..... 164
98	วัดพระราม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา..... 165
99	วัดมหาธาตุ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา..... 166
100	วัดพระศรีสรรเพชญ์ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา..... 167
101	ผังสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังคูหาปราสาทหมายเลข 16 ค. วัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี..... 168
102	ผังสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังคูหาปราสาทวัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี..... 169
103	ผังสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังคูหาปราสาทประธานวัด- มหาธาตุ จังหวัดราชบุรี..... 170
104	ผังสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังคูหาเจดีย์คานทิสเหนือของ เจดีย์ประธาน วัดเจ็ดยักษ์เจ็ดแถว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัด- สุโขทัย..... 171
105	ผังสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังคูหาเจดีย์คานทิสตะวันตก ของเจดีย์ประธาน วัดเจ็ดยักษ์เจ็ดแถว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัด สุโขทัย..... 172

ภาพที่	หน้า
106	ฝั่งสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังคูหาองค์ปราสาทคัน ทิศตะวันออก วัดศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย..... 173
107	ฝั่งสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังกรุกลางปราสาทประ- ชานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา..... 174
108	ฝั่งสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังกรุบนปราสาทประชาน วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา..... 175
109	ฝั่งสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังคูหาปราสาทประชาน วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา..... 176
110	ฝั่งสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังมุขปราสาทประชานวัด พระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา..... 177
111	ฝั่งสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังคูหาปราสาทมุขทิศตะ- วันตกเฉียงเหนือของวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.. 178

ความเป็นมาและความสำคัญ

จิตรกรรมไทยจัดเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ (Document) เช่นเดียวกับเอกสารตัวเขียนอื่น ๆ เช่น ศิลาจารึก จกหมายเหตุ คำนาน หรือ พงศาวดาร แตกต่างกันตรงที่ภาพจิตรกรรม แสดงเนื้อหาเรื่องราวโดยใช้รูปแบบภาพ (Visual Sign) ทางศิลปะแทนตัวอักษร ดังนั้นในการตีความทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรม จึงสามารถใช้เอกสารประเภทต่าง ๆ เหล่านี้ประกอบกันเพื่อสร้างเหตุการณ์ต่าง ๆ ในอดีตให้เด่นชัดขึ้นมา ด้วยหลักของเหตุผลและความเป็นไปได้

หลักฐานของจิตรกรรมไทยรุ่นแรก ๆ โดยเฉพาะในรุ่นก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งส่วนใหญ่เป็นภาพที่แสดงเรื่องศาสนาโดยเฉพาะหมู่พระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัยหรือปางสมาธิ (อภิศุทธ) วางองค์ประกอบเป็นแถวเรียงกันคล้ายศิลปะแบบเริ่มแรก (Primitive Arts) ภาพเหล่านี้จัดอยู่ในศิลปะแบบสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น ซึ่งมีคุณค่าทั้งทางด้านศิลปะและโบราณคดีอย่างสะท้อนถึงคติ ความเชื่อ และค่านิยมของกลุ่มชนผู้สร้าง ตลอดจนความสัมพันธ์กับประเทศใกล้เคียง โดยสามารถศึกษาได้จากรูปแบบทางศิลปกรรมที่ถ่ายทอดให้แกกัน นอกจากนี้เนื้อหาและรูปแบบทางศิลปะที่ใช้อยู่ยังเป็นรากฐานความเป็นมาของจิตรกรรมรุ่นต่อ ๆ มา ดังนั้นหากจะศึกษาภาพจิตรกรรมในรุ่นหลังเหล่านี้ให้ต้องแท้จึงจำเป็นต้องอาศัยความเข้าใจในจิตรกรรมตอนต้นเป็นพื้นฐาน แต่เป็นสิ่งที่น่าเสียดายที่จิตรกรรมไทยรุ่นก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 มีหลักฐานเหลืออยู่ไม่มากนัก และที่เหลือปรากฏอยู่ก็ล้วนชำรุดเป็นส่วนใหญ่ ทั้งยังไม่ปรากฏว่าใครมีผู้ทำการศึกษาอย่างจริงจัง ทำให้ความรู้ในค่านี้อยู่ไม่เผยแพร่เท่าที่ควร ด้วยเหตุนี้จึงน่าจะจะได้มีการศึกษาเก็บข้อมูลก่อนที่ภาพจิตรกรรมเหล่านี้จะหมดสภาพไป

ความมุ่งหมายของการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยนี้ ผู้วิจัยมีจุดมุ่งหมายดังนี้

1. เพื่อศึกษาแบบอย่างทางศิลปะ

2. เพื่อศึกษาเรื่องราว (Theme) ที่ใช้เขียน
3. เพื่อศึกษาวิวัฒนาการ
4. เพื่อสามารถกำหนดอายุ

ขอบเขตการวิจัย

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะศึกษาเฉพาะภาพจิตรกรรมที่พบในจังหวัดสุโขทัย, พระนคร-ศรีอยุธยา, ลพบุรี และราชบุรี นับตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์ไทย ราวพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 21 ที่ได้มีการสำรวจพบโดยผู้วิจัยและจากหลักฐานที่เคยตีพิมพ์เป็นข้อมูลในการพิจารณา อธิบาย และตีความ

ข้อจำกัดในการวิจัย

1. ข้อมูลจากสถานที่จริง ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพชำรุดมาก อาจทำให้หาข้อมูลสำคัญบางประการในการตีความ
2. ภาพจิตรกรรมดังกล่าวอาจมีการซ่อมเพิ่มเติมบางส่วนในภายหลัง ดังนั้นจึงจำเป็นบางประการในการตีความ
3. จำนวนข้อมูล อาจไม่มากพอที่จะตีความค้นคว้าวิวัฒนาการ ได้อย่างชัดเจน
4. เนื่องจากข้อจำกัดเกี่ยวกับหลักฐานการจารึกศักราชการเขียนภาพดังกล่าว อาจทำให้ไม่สามารถระบุตีความ และกำหนดอายุให้ละเอียดเจาะจงได้

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. การศึกษาภาพจิตรกรรมไทยภาคกลางก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 ครั้งนี้จะศึกษาเฉพาะภาพเขียนสีเท่านั้น มิได้รวมถึงภาพจำหลักลายเส้นและลวดลายอื่น ๆ
2. ข้อมูลที่ได้จากการบันทึกภาพถ่าย และการคัดลอกภาพหรือลายเส้นที่มีภาพจริงเปรียบเทียบถือว่าเป็นข้อมูลที่ถูกต้อง
3. กลุ่มข้อมูลที่ศึกษาสามารถเป็นตัวแทนที่จะอธิบายผลของข้อมูล (คำตอบ) ในขอบเขตของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ได้
4. ในการศึกษาวิเคราะห์พบว่า ภาพจิตรกรรมไทยภาคกลางแบบก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 ได้มีความสัมพันธ์สืบเนื่องไปจนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 จึงได้กล่าวถึงจิตรกรรมที่สืบเนื่องดังกล่าวไว้ด้วย

คำจำกัดความ

1. แบบอย่างทางศิลปะหมายถึง ศิลปกรรมที่มีลักษณะพิเศษอันเป็นเฉพาะของชาติใดชาติหนึ่ง หรือของถิ่นหนึ่งแห่งชาติใดชาติหนึ่งของยุคหนึ่ง
2. จิตรกรรมฝาผนังเฟรสโก (Fresco) เป็นภาพเขียนที่เขียนในขณะที่ผิวปูนของผนังชั้นนอกกำลังเปียกอยู่ ปูนจะดูดซึมสีเข้าไป เมื่อปูนแห้งสีก็จะไม่หลุดออกมา
3. นิบาคซาคก เป็นเรื่องราวของการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์จำนวน 547 ชาติ ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าศากยโคตม
4. อภิตพุทธ หมายถึงพระพุทธเจ้าที่ได้อภิตและนิพพานแล้วทั้งหลายก่อนที่พระพุทธเจ้าศากยโคตม (ปัจจุบัน) จะมาตรัสรู้
5. อสัคิมหาสาวก คือ เรื่องราวที่เกี่ยวกับพระสาวกของพระพุทธเจ้าที่เป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทา และได้รับการยกย่องว่าเป็นเอกทัคคะโดยพระพุทธองค์ มีทั้งหมด 80 องค์
6. สก ลก ชิว หมายถึง นิमितรมงคล 3 ประการ
 - สก คือ वासना
 - ลก คือ ความบริบูรณ์ด้วยโภคสมบัติและบริวารสมบัติ
 - ชิว คือ ความยั่งยืน
7. กฏ หมายถึง ห่วงที่ทำไว้ไต่กินและไต่พระเจดีย์หรือพระปรางค์

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในปัจจุบันปรากฏว่า หลักฐานทางค่านศิลปะโบราณวัตถุสถานในรุ่นราวพุทธศตวรรษที่ 19 - 21 ส่วนใหญ่เริ่มปรากฏชัด ไม่ว่าจะเป็นประติมากรรมหรือสถาปัตยกรรม แต่สำหรับหลักฐานค่านจิตรกรรมฝาผนังไทย โดยเฉพาะในรุ่นก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 อันเป็นจิตรกรรมแบบสุโขทัยและอยุธยาค่อนข้างกลับปรากฏเหลือร่องรอยหลักฐานค่อนข้างจำกัดมาก ทำให้ยากลำบากต่อการบันทึกและศึกษา บทความที่เกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังโดยตรงปรากฏครั้งแรกในบทความ เรื่อง "จิตรกรรมไทยประเพณี" ของ ศิลป พีระศรี¹ (พุทธศักราช 2495) บทความดังกล่าวได้กล่าวถึงส่วนที่เกี่ยวกับจิตรกรรมรุ่นก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 เพียง 3 แห่ง คือ

1. ภาพจำหลักลายเส้นวิศว์ชุม ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย
2. ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดมหาธาตุ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
3. ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดราชบูรณะ² อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

¹

Feroci C. Professor, "Traditional Thai Painting," J.S.S. Volume XL, Part 2 (December, 1952), pp. 147 - 155.

²

จิตรกรรมฝาผนังวัดราชบูรณะในที่นี้หมายถึง ภาพจิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์องค์หนึ่งทางค่านทิศเหนือของวิหารหลวงอยู่หลังวิหารเล็กเขียนเป็นภาพอดีตพุทธ ปัจจุบันภาพดังกล่าวได้พังไปพร้อมกับองค์เจดีย์ แต่เคยได้มีการคัดลอกโดย เพื่อ ตรีพิทักษ์ ภาพคัดลอกดังกล่าวปัจจุบันเก็บรักษาและแสดงอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หอศิลป์ กรมศิลปากร

ภาพจำหลักลายเส้นวัคศรีชุม ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย เป็นภาพจำหลักบนแผ่นหินชนวนเรื่องนิบาตชาดก มีจำนวน 88 แผ่น³ ประดับบนเพดานของอุโมงค์ภายในผนังโบราณสถานรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสภายในวัคศรีชุม รูปแบบทางศิลปะของภาพดังกล่าวแสดงถึงอิทธิพลของศิลปะลังกา แต่มีคำอธิบายภาพเป็นจารึกอักษรไทยแบบสุโขทัย ซึ่งกำหนดอายุได้ว่าอยู่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 19⁴ นอกจากภาพจำหลักลายเส้นในอุโมงค์ผนังของโบราณสถานวัคศรีชุมแล้วยังมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเขียนเป็นภาพอดีตพุทธ⁵ และภาพอาคารที่มีสถาปัตยกรรมอาคารส่วนบนรวมทั้งรูปบุคคลและสัตว์⁶ อย่างไรก็ตามภาพจิตรกรรมฝาผนังเหล่านี้ปัจจุบันได้ลบเลือนไปเป็นอันมากจนไม่สามารถจะศึกษารายละเอียดได้

³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 5 (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2515), หน้า 5.

⁴ ศิลป พีระศรี, "วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนัง, "วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย สถานจิตรกรรมฝาผนัง สารบาณภาพจิตรกรรมฝาผนัง (พระนคร: กรมศิลปากร, 2502), หน้า 13 และ

Jean, Boisselier., Thai Painting trans. by Janet, Seligman, (Tokyo: Kodansha International, 1976), pp.42,75,225 ในการกำหนดอายุภาพจำหลักลายเส้นและตัวอักษรจารึกวัคศรีชุมนี้ ภายหลังจากได้มีการศึกษาตีความใหม่ และกำหนดว่าเป็นงานที่สร้างขึ้นในราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 20 ดูรายละเอียดในบทที่ 4.

⁵ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ไททรงกล่าวไว้ใน "เที่ยวเมืองพระร่วง" ว่า ภาพดังกล่าวเป็น "...ลวดลายประสาณสี่ เป็นพระพุทธรูปเรียงเป็นแถวแต่ลบเลือนเสียมากแล้ว..." ดูรายละเอียดในกรมศิลปากร เรื่องพระร่วง เที่ยวเมืองพระร่วง คำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย สุภามิตพระร่วง ไครภูมิพระร่วง (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2505), หน้า 159.

⁶ ภาพหลักลอยของหน่วยศิลปากรที่ 3 ในคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, สำนักนายกรัฐมนตรี, เรื่องเดิม, ภาพประกอบระหว่างหน้า 14 - 15.

จิตรกรรมฝาผนังวัดมหาธาตุ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ภายในคูหาปราสาทมณฑลทิศตะวันตกเฉียงเหนือของปราสาทประธาน มีจิตรกรรมฝาผนังเขียนเป็นภาพขุมเรือนแก้วบนผนังด้านทิศตะวันออก เข้าใจว่าแต่เดิมคงจะมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ เบื้องหน้า⁷ผนังด้านทิศเหนือเขียนเป็นภาพอภิศุทธ ส่วนตอนล่างเขียนเป็นภาพสัตว์หิมพานต์ (ผนังด้านทิศตะวันตกซึ่งเป็นช่องทางเข้าคูหา และผนังด้านทิศใต้ภาพเขียนชำรุดหมดแล้ว) ซึ่งสามารถกำหนดอายุได้ว่าอยู่ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 20⁸ ในการกำหนดอายุนี้น. น. ๗ ปากน้ำ ได้ให้ข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า

...จะเป็นของเขียนขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้นหรือตอนกลางนั้นยังสงสัยอยู่ เพราะต้องดูอายุขององค์ปราสาททิศเสียก่อนว่าสร้างขึ้นแต่สมัยใด... อย่างไรก็ตามก็คิดว่าปราสาทควรจัดว่าเป็นคติเก่าจึงพอจะอนุมานให้ภาพเขียนบนปราสาททิศนั้นเป็นของสมัยอยุธยาตอนต้นไปก่อน...⁹

จิตรกรรมฝาผนังวัดราชบูรณะ อำเภอพระนครศรีอยุธยา หมายถึงจิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ด้านเหนือวิหารหลวง จิตรกรรมดังกล่าวค้นพบโดย เพื่อ ตรีพิทักษ์ เมื่อพุทธศักราช 2494 และได้ทำการคัดลอกไว้ พร้อมกับอธิบายถึงลักษณะภาพเขียนว่าเป็น

⁷ ศิลป พีระศรี, เรื่องเดิม, หน้า 16.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15 และ

Klaus Wenk. Mural Painting in Thailand (Zürich: Inigo Von Oppersdorff - Verlag, 1975), p. 11 and

Boisselier, op.cit., p. 79 and

สันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวินณะ, จิตรกรรมสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523), หน้า 41 - 42.

น. ๗ ปากน้ำ (ประยูร จุลสุภาวะ), หาเดือนกลางซากอิฐปูน (พระนคร: ศึกษิตสยาม, 2501), หน้า 41 - 42.

...พระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิเรียงเป็นแถว ๆ ประคิษฐ์เป็นเรือนไม้ข้างหลังพระเศียร อยู่ในวงเข้าทำนองรัศมี ลักษณะหนัก ๆ แบบขอมยังปรากฏอยู่ แต่เป็นหน่วยก้านศิลปะไทย ในกรุงศรีอยุธยา ราวพุทธศักราช 1900 เศษ เขียนใช้สีค้ำระบายเกลี่ยอ่อนแก่เกิด ปริมาตรลงเส้นสีแดงเป็นที่ล้าค้ำย เส้นนั้นบางละเอียดแคบ หนวให้ระลึกถึงการซุกเป็น ลวดลายลงรูปนศิลาเป็นที่ประจักษ์ถึงจิตรกรรมเบื้องต้น การปิดทองตัดเส้นก็ใช้จำเพาะ ที่ล้าค้ำย... พระพุทธรูปบนผนัง (คูหา) นี้ปิดทอง แต่ผนังกำแพงพุทธรูปอันค้ำ (คือ นั่งเรียงแถว) นั้นหาได้ปิดทองไม่...¹⁰

จิตรกรรมแห่งนี้สันนิษฐานว่าเดิมคงจะเขียนขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 (พุทธศตวรรษที่ 1970)¹¹

ในปีพุทธศักราช 2500 - 2501 ได้มีการพบจิตรกรรมฝาผนังเพิ่มเติมในกรุ ปรางค์วัดราชบูรณะ เป็นภาพจิตรกรรมสีฝุ่นในกรุล่าง¹² และภาพจิตรกรรมบนผนังปูนเปียก

¹⁰ มานิต วัลสีโกคม, "สภาพปัจจุบันของวัดราชบูรณะ," จิตรกรรมและศิลปวัตถุ ในกรุงปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (พระนคร: กรมศิลปากร, 2501), หน้า 20.

¹¹ ธนิต อยู่โพธิ์, "สถานจิตรกรรมฝาผนัง," วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนัง ของไทย สถานจิตรกรรมฝาผนัง สรรบาตภาพจิตรกรรมฝาผนัง (พระนคร: กรมศิลปากร, 2502) หน้า 39 และ

Boisselier, op.cit., p 79.

¹² ภาพจิตรกรรมฝาผนังในกรุนี้ ได้มีการค้นพบเมื่อวันที่ 24 กันยายน 2500 พร้อมกับศิลปะโบราณวัตถุจำนวนมาก ทุกรายละเอียดเพิ่มเติมใน กฤษณ์ อินทโกศัย "เปิดกรุ วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา," พระพุทธรูปและพระพิมพ์ในกรุงพระปรางค์วัดราช-บูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2502), หน้า 11 และ ธนิต อยู่โพธิ์, เรื่องเดิม, หน้า 39 - 40.

ในกรุ่น¹³

จิตรกรรมฝาผนังสีฝุ่นในกรุต่างของปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เขียนเป็นภาพอภินิหาร พุทธประวัติ นิบาตชาดก และ อสีติมหาสาวก ส่วนภาพจิตรกรรมฝาผนังปูนเปียกในกรุ่น เป็นภาพเทวดาเหาะบนเมฆนั่งค้ำันทิศตะวันตกและทิศเหนือ ส่วนผนังค้ำันทิศตะวันออกและทิศใต้เป็นภาพเขียนรูปบุคคลแบบจีน เขียนด้วยเทคนิคและปีแปรงแบบจีน สันนิษฐานว่าช่างจีนทำไว้ ภาพบางตอนบนผนังค้ำันทิศตะวันออกคงจะเป็นภาพ ฮก ลก ชิว¹⁴ ในการกำหนดอายุภาพจิตรกรรมฝาผนังในกรุทั้งสองของปราสาทประธานวัดราชบูรณะนี้คงเขียนขึ้นราวพุทธศักราช 1967 อันเป็นเวลาสร้างปราสาทองค์นี้¹⁵

¹³ ภาพจิตรกรรมฝาผนังปูนเปียกนี้ กรมศิลปากรได้ค้นพบเมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2501 ณ ในชนิด อยู่โพธิ์, เรื่องเดิม, หน้า 40. และ ทุกรายละเอียดเพิ่มเติมใน ศิลป พีระศรี, "บันทึกเรื่องภาพเขียนสีบนฝาผนังปูนเปียก (Fresco) ซึ่งเพิ่งค้นพบในกรุเล็กของปราสาทวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา", แปลโดย เขียน ยิ้มศิริ, ศิลปากร ปีที่ 2 เล่มที่ 5 (มกราคม, 2502) หน้า 41 - 43.

¹⁴ ชนิด อยู่โพธิ์, เรื่องเดิม, หน้า 40.

อนึ่ง คำว่า ฮก ลก ชิว หมายถึง นิมิตมงคล 3 ประการ

ฮก คือ วาสนา

ลก คือ ความบริบูรณ์ด้วยโภคสมบัติและบริวารสมบัติ

ชิว คือ ความยั่งยืน ทุกรายละเอียดใน คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระมหาเถรเจ้า ตำนานเรื่องเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น (กรุงเทพฯ: พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายมงคล อ่องจรีต ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง วันที่ 17 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2514), หน้า 16 - 26.

¹⁵ ศิลป พีระศรี, "การค้นพบจิตรกรรมไทยครั้งใหม่," ศิลปากร ปีที่ 2 เล่ม 5 (มกราคม, 2502), หน้า 33 และ

ยอร์ช เซเคส์, และ บวส เชอเลีย, ประวัติศิลป์ในประเทศไทย, แปลโดย หม่อมเจ้า สุภัทรรักษ์ ภิศกุล (พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2508), หน้า 40.

ในปีพุทธศักราช 2501 ได้มีการค้นภาพจิตรกรรมฝาผนังในคูหาปรารงค์พระฐาน
 วัคมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี เขียนเป็นภาพอดีตพุทธ เรียงแถวเป็นชั้น ๆ ประทับนั่งปาง
 มารวิชัย ภายใต้ซุ้มโพธิ์ ซุ้มเรือนแก้ว และปราสาท บางแถวมีพระสาวกนั่งประนมมือคั่น
 ศิลป พีระศรี สันนิษฐานว่าของเดิมคงจะเขียนขึ้นในระยะเวลาเดียวกันกับการสร้างองค์
 ปรารงค์ คือในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21¹⁶ แต่ผลการวิจัยของ สันติ เล็กสุขุมและกมล
 ฉายาวัดนะ (พุทธศักราช 2524) ได้กำหนดว่า เป็นภาพเขียนขึ้นในราวพุทธศักราช 1893¹⁷
 ลงมา

หลังจากที่ได้มีการค้นภาพจิตรกรรมฝาผนังชั้นอีกหลายแห่ง ก็ได้ปรากฏบทความ
 เรื่อง "วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย" ของ ศิลป พีระศรี¹⁸ (พุทธศักราช
 2502) กล่าวถึงวิวัฒนาการและการกำหนดอายุจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทยไว้ระดับ
 หนึ่ง นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงจิตรกรรมฝาผนังรุ่นก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 เพิ่มเติมอีก 2
 แห่ง คือ จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปรารงค์วัดเจติยไฉฉะ อำเภอสรีสัชชนาลัย จังหวัด-
 สุโขทัยและจิตรกรรมฝาผนังแผ่นหินที่ค้นพบในกรู่วักพระศรีสรรเพชญ์ อำเภอพระนครศรีอยุธยา
 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

¹⁶ ศิลป พีระศรี, "ภาพเขียนสีโบราณบนผนังของพระปรารงค์ในวัคมหาธาตุ
 จังหวัดราชบุรี," แพลตโคย เขียน ยิ้มศิริ, นิตยสารศิลปากร, ปีที่ 2 ฉบับที่ 4
 (พฤศจิกายน, 2501), หน้า 40.

สำหรับการกำหนดอายุปรารงค์นี้ มานิต วัลลิโภคม กำหนดว่าสร้างขึ้นอย่างช้า
 ในราวพุทธศักราช 1850 ซึ่งเป็นการกำหนดอายุที่แตกต่างจากของ ศิลป พีระศรี
 คูใน มานิต วัลลิโภคม "ราชบุรีในอดีต", นิตยสารศิลปากร, ปีที่ 2 ฉบับที่ 2
 (พฤศจิกายน, 2501), หน้า 32 .

¹⁷ สันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวัดนะ, เรื่องเดิม, หน้า 58.

¹⁸ ศิลป พีระศรี, "วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย," เรื่องเดิม,
 หน้า 13 - 32.

จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทวัดเจ็ดยักษ์เจ็ดแถว อำเภอศรีษะภวนาลัย จังหวัดสุโขทัย ในคูหาปราสาทที่มีพระพุทธรูปนาคปรกประทับบนซุ้มคานนอกขององค์ปราสาททางคานทิศเหนือของวัดเจ็ดยักษ์เจ็ดแถว มีร่องรอยจิตรกรรมฝาผนังเป็นภาพแถวอศิตพุทธเจ้าภายใต้ซุ้มโพธิ์ หมายด้วยภาพเทวดา (รูปบุคคล) รูปแบบของภาพอศิตพุทธนี้แสดงถึงลักษณะของพระพุทธรูปแบบสุโขทัย แต่ภาพเทวดากลับแสดงถึงลักษณะของศิลปะลังกา (สิงหล) ซึ่งเป็นแบบที่ใกล้เคียงกันอย่างมากกับภาพจำหลักลายเส้นที่วัดศรีชุม¹⁹ สำหรับภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดเจ็ดยักษ์เจ็ดแถวนี้ ศิลปินที่ระศรี กำหนดว่าอาจจากชั้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 หรือกลางพุทธศตวรรษที่ 19²⁰ แต่ บวส เชอลีเย่ กล่าวว่าการกำหนดอายุดังกล่าวน่าจะค่อนข้างเก่าเกินไป ภาพจิตรกรรมดังกล่าวน่าจะเขียนขึ้นในราวรัชสมัยพระเจ้าอภัยไทย (พุทธศักราช 1890 - 1917) พร้อมกับการสร้างวัดเจ็ดยักษ์เจ็ดแถวนี้เอง²¹

จิตรกรรมบนแผ่นหินบนผนังกรุในสุป่องค์ใหญ่คานตะวันออกของวัดพระศรีสรรเพชญ์ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา²² กรุดังกล่าวเป็นคูหารูปสี่เหลี่ยมบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และศิลปะโบราณวัตถุจำนวนมาก ผนังกรุด้วยแผ่นหินเขียนภาพจิตรกรรมรูปพระสาวกครองจีวรหม่นคลุมยื่นประนมมือถือดอกบัวรอบคูหา ภาพเหล่านี้คงวาดขึ้นในแผ่นดิน

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12 - 14 และ

Boisselier, op.cit., p. 74.

²⁰ ศิลปินที่ระศรี, เรื่องเดียวกัน, หน้า 13 - 14.

²¹ Boisselier, op.cit., p. 75.

²² ภาพจิตรกรรมบนแผ่นหินวัดพระศรีสรรเพชญ์นี้ ราชบัณฑิตสภาได้ค้นพบเมื่อ

15 กุมภาพันธ์ 2475 กระจายละเอียดใน ธนิต อยู่โพธิ์, "สถานจิตรกรรมฝาผนัง,"

เรื่องเดิม, หน้า 43.

²³ แผ่นหินเขียนสีนี้ได้แตกชำรุด เมื่อพยายามเคลื่อนย้ายออกจากกรุ ชิ้นส่วนหนึ่งได้เคยถูกนำมาเก็บรักษาและแสดงไว้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร แต่ปัจจุบันภาพดังกล่าวได้ชำรุดหมดสภาพไปแล้ว

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พุทธศักราช 2034 - 2072)²⁴

ต่อมาได้มีการสำรวจและค้นพบจิตรกรรมฝาผนังรุ่นก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 เพิ่มเติมอีกเล็กน้อย โดย น. ๓ ปากน้ำ ได้กล่าวถึงจิตรกรรมฝาผนังที่ห้องปราสาทเล็ก (หมายเลข 16 ค.) ที่วัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี ว่าเป็นจิตรกรรมฝีมือช่างก่อนกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเขียนด้วยกรรมวิธีเดียวกับอยุธยาตอนต้น²⁵

นอกจากนี้ยังมีจิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทประธานวัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่ง อภรณ์ อินฟ้าแสง กล่าวว่าเป็นอิทธิพลศิลปะแบบลพบุรี²⁶ ในการกำหนดอายุ โดย สันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวัดนะ กำหนดว่าจิตรกรรมฝาผนังแห่งนี้เริ่มเขียนในรัชกาลของสมเด็จพระรามาเมศวร ในพุทธศักราช 1913 และมีการเขียนเพิ่มเติมในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในพุทธศักราช 1991 - 2031²⁷

²⁴ ศิลป พีระศรี, "วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนัง," เรื่องเดิม, หน้า 17

และ

หม่อมเจ้า สุภัทรทิศ คិតกุล, "พุทธศิลป์ในประเทศไทย," จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย และพุทธศิลป์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: กรมประมวลช่างกลางพิมพ์แจกในงานกรฐิณพระราชทาน ณ วัดพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 11 พฤศจิกายน 2504), หน้า 83.

²⁵ น. ๓ ปากน้ำ (ประยูร อุลุชาฎะ), ศิลปอยุธยา, (กรุงเทพฯ: โอเคียนส์โตร์, 2516), หน้า 67.

²⁶ อภรณ์ อินฟ้าแสง, "จิตรกรรมประติมากรรมไทย," ที่ระลึกในงานสถาปนกิจศพนายหิน อินฟ้าแสง 24 เมษายน 2517 (กรุงเทพฯ: จุฬารัตน์การพิมพ์, 2517), หน้า 114.

²⁷ ฐรายละเอียดใน สันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวัดนะ, เรื่องเดิม, หน้า 38 - 39 และ 59.

เท่าที่ผ่านมาจะพบว่าในการศึกษาเรื่องจิตรกรรมไทยภาคกลางส่วนใหญ่เป็นผลงานของ ศิลป พีระศรี²⁸ ซึ่งเริ่มบทบาทสำคัญตั้งแต่พุทธศักราช 2495 ลงมาในรุ่นต่อมาการตีความและกำหนดอายุก็ล้วนเป็นไปตามแนวความคิดของท่าน จนกระทั่ง บวส เชอดีเย²⁹ สันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวัดนะ³⁰ ได้ใช้วิธีการศึกษาที่แตกต่างออกไป ทำให้ผลการตีความและการกำหนดอายุแตกต่างออกไปบ้าง ในการศึกษาทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ ย่อมสามารถเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงไปตามข้อมูลหลักฐานที่ถูกต้องสมบูรณ์กว่าอันจะเป็นหนทางที่จะทำให้ความรู้ทางวิชาการก้าวหน้าต่อไป

28

Feroci, op.cit., 147 - 155.

29

Boisselier, loc.cit.

30

สันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวัดนะ, เรื่องเกิมหน้าเคิม.

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิจัยแบบวิเคราะห์ (Analytical Research) โดยมี
ขั้นตอนดังนี้

ที่เกี่ยวข้อง

1. ศึกษาข้อมูลเบื้องต้น จากเอกสาร หนังสือ บทความ และผลงานวิจัย
2. ออกสำรวจข้อมูล
3. เก็บข้อมูลโดยการบันทึกภาพถ่าย
4. รวบรวมข้อมูล คัดลอกสายเส้น และจัดระเบียบข้อมูล
5. วิเคราะห์ข้อมูล
6. สรุปและอธิบายผลการวิเคราะห์ข้อมูล

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

แหล่งข้อมูลที่ใช้ประกอบการวิจัย แยกออกเป็น 2 ประเภทคือ

1. แหล่งข้อมูลในสถานที่จริง คือ คูหา - กรุ ปรากฏ์ หรือเจคีย์ ที่มีภาพจิตรกรรมฝาผนังอยู่ในสภาพที่พอจะศึกษาได้
2. แหล่งข้อมูลที่ได้มีการคัดลอก ซึ่งเก็บรักษาและจัดแสดงไว้ในพิพิธภัณฑ์-สถานแห่งชาติ หอศิลป์ กรมศิลปากร และภาพที่ได้มีการบันทึกและตีพิมพ์ในเอกสาร บทความ และหนังสือต่าง ๆ

กลุ่มข้อมูลที่ใช้ในการศึกษามีจำนวน 11 ตำแหน่ง ดังนี้

- 1.1 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจคีย์ คำนทศเหนือของเจคีย์ประธาน วัดเจติยโฆณาวง อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
- 1.2 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจคีย์ คำนทศตะวันตกของเจคีย์ประธาน วัดเจติยเจ็ดแถว อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

- 1.3 จิตรกรรมฝาผนังในอุหาปรางค์ก้านทิศตะวันออก วัดศรีสวาย
ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย
- 1.4 จิตรกรรมฝาผนังในอุหาปรางค์หมายเลข 16 ก. อำเภอเมือง
จังหวัดลพบุรี
- 1.5 จิตรกรรมฝาผนังในอุหาปรางค์วัดนครโกษา อำเภอเมือง
จังหวัดลพบุรี
- 1.6 จิตรกรรมฝาผนังในอุหาปรางค์วัดมหาธาตุ อำเภอเมือง
จังหวัดราชบุรี
- 1.7 จิตรกรรมฝาผนังในอุหาปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ อำเภอพระนคร-
ศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- 1.8 จิตรกรรมฝาผนังในอุหาเจดีย์ก้านทิศเหนือของวิหารหลวง
วัดราชบูรณะ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- 1.9 จิตรกรรมฝาผนังในอุหาปรางค์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ วัดมหาธาตุ
อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- 1.10 จิตรกรรมฝาผนังในอุหาและมุขปรางค์ประธานวัดพระราม อำเภอ-
พระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- 1.11 จิตรกรรมฝาผนังในอุหาสถาปัตยกรรมด้านทิศตะวันออก วัดพระศรีสรรเพชญ์
อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- แบบการสำรวจและเก็บข้อมูล (เครื่องมือ)

ในการสำรวจแหล่งโบราณสถานที่มีจิตรกรรมฝาผนังรุ่นก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 ผู้วิจัยอาศัยสถิติจากแหล่งที่เคยพบ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นอุหา, กุ ในปรางค์ และเจดีย์ของโบราณสถานแบบสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น ดังนั้นในการสำรวจจึงมุ่งเน้นตามกลุ่มแหล่งโบราณสถานเหล่านี้ จากผลของการสำรวจทำให้ได้ข้อมูลเพิ่มเติมขึ้นบ้าง เช่น พบภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในอุหาปรางค์วัดนครโกษา อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี และในอุหาเจดีย์ก้านทิศใต้วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ข้างหน่วยศิลปากรที่ 1 พระนครศรีอยุธยา) เป็นต้น และบางแห่งที่พบอยู่ในสภาพที่ลบเลือนจนไม่สามารถนำมาศึกษาตีความได้

เครื่องมือที่ใช้ในการสำรวจและเก็บข้อมูล ได้แก่ แผนที่, เซ็มทิศ, อุปกรณ์ถ่ายภาพ และอุปกรณ์เครื่องเขียน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ได้ข้อมูลทั้งจากสถานที่จริง (Primary Source) และจากการคัดลอกและตีพิมพ์ (Secondary Source)

การดำเนินการเก็บข้อมูลมีขั้นตอนดังนี้

1. ถ่ายภาพแหล่งโบราณสถานและภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในแหล่งโบราณสถานนั้น

2. ทำแผนผังโบราณสถาน

3. บันทึกรายละเอียดสภาพทั่วไป

3.1 ตำแหน่งและลักษณะโครงสร้างโบราณสถาน

3.2 ตำแหน่งและโครงสร้างของจิตรกรรมฝาผนัง

3.3 เรื่องราว เทคนิค และรายละเอียดของภาพจิตรกรรมฝาผนัง

4. จำแนกข้อมูล และคัดลอกสายเส้น

5. รวบรวมข้อมูลเอกสารที่มีความเกี่ยวข้อง ทั้งภาษาไทย และภาษาอังกฤษ

วิธีวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิเคราะห์ข้อมูลมีขั้นตอนดังนี้

1. จำแนกจิตรกรรมฝาผนังในแต่ละแห่ง แยกศึกษาในคำ

ตำแหน่งที่เขียน

เรื่องราวที่ใช้เขียน

รูปแบบ

องค์ประกอบ

เทคนิค

การกำหนดอายุ

2. เปรียบเทียบหาความสัมพันธ์และการต่อเนื่องของจิตรกรรมแต่ละแห่ง

3. เปรียบเทียบกับศิลปะโบราณวัตถุประเภทอื่น เช่น ภาพจำหลัก และ

ประติมากรรม ที่มีความสัมพันธ์และสามารถกำหนดอายุได้

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิเคราะห์ทัศนคติความภักดีกรมไทยภาคกลาง ก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 ครั้งนี้ โดยเฉพาะในด้านการพัฒนาการและการกำหนดอายุ ส่วนใหญ่ขาดหลักฐานทางด้านเอกสารยกเว้นภาพจิตรกรรมฝาผนังในรูปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งพงศาวดารกล่าวว่าเริ่มสร้างในปีพุทธศักราช 1967¹ ดังนั้นในการศึกษาเปรียบเทียบซึ่งใช้แบบศิลปะจากจิตรกรรมฝาผนังในรูปรางค์ประธานวัดราชบูรณะนี้ เป็นหลักเพื่อจัดลำดับวิวัฒนาการก่อนหลังและกำหนดอายุ นอกจากนั้นยังใช้การศึกษาเปรียบเทียบโดยอาศัยการกำหนดอายุจากการสร้างโบราณสถานนั้น ตลอดจนการศึกษาเปรียบเทียบกับศิลปะวัตถุอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่อง เช่น ประติมากรรม ลวดลาย ภาพจำหลักลายเส้น จารึก ฯลฯ ที่เป็นไปได้เป็นเครื่องช่วยในการตีความ

ปรารภหมายเลข 16 ค. วัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี

ปรารภหมายเลข 16 ค. เป็นปรารภคัดเลือกทางด้านทิศใต้ของปรารภองค์ใหญ่ วัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี (ภาพที่ 1) ก่อด้วยอิฐสอหินบาง การเรียงอิฐแบบไม่มีระเบียบ ตั้งอยู่บนฐานศิลาแลง เรือนธาตุเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม มีซุ้มจระนมบนเรือนธาตุด้านทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตก มีช่องประตูเข้าสู่ดูหาทางด้านทิศตะวันออก ระบบการก่อซุ้มเป็นแบบสันเหลี่ยมมุมแหลมออก (Cobelled Arch) ยอดปรารภซ้อนกันเป็นขั้นขึ้นไป

¹ "พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, " คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2510), หน้า 446.

² เกี่ยวกับลวดลายปูนปั้นของปรารภหมายเลข 16 ค. นี้ สันติ เล็กสุขุม ได้ทำการศึกษาและกำหนดว่ามีอายุก่อนการสถาปนาอยุธยาราวพุทธศักราช 1835 ดูรายละเอียดใน สันติ เล็กสุขุม, วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลายและลวดลายสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์, 2522), หน้า 81.

ประมาณ 4 ชั้น จากลักษณะการก่อสร้างและลวดลายปูนปั้น² ปรากฏองค์นี้อาจมีอายุเกี่ยวข้องกับปราสาทองค์ใหญ่ซึ่งเป็นประธานของวัด คือ หลังสมัยขอม³ ราวพุทธศตวรรษที่ 18 - 19⁴ จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปรากฏหมายเลข 16 ค.

ภายในคูหาเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ 190 เซนติเมตร ผนังด้านทิศตะวันออกเป็นช่องประตูขนาดกว้าง 90 เซนติเมตร เหลือพื้นที่ของผนังซ้าย - ขวา ด้านละ 50 เซนติเมตร มีภาพจิตรกรรมฝาผนังเขียนตั้งแต่ราวระดับพื้นจนจรดเพดานคูหาซึ่งพังหายไปแล้ว เขียนด้วยสีขาว ดำ น้ำตาล และเหลือง

ผนังด้านทิศตะวันออกและทิศใต้ ภาพเขียนลบเลือนหมด

ผนังด้านทิศเหนือ เป็นผนังที่มีภาพเขียนเหลืออยู่มากที่สุด แต่อยู่ในสภาพชำรุดเป็นอย่างมาก เนื่องจากแผ่นปูนกะเทาะหลุดออกมาก⁵ และมีร่องรอยของการลักลอบขุดจนเป็นช่องขนาดใหญ่ 2 ช่อง ซึ่งได้ทำลายส่วนสำคัญของภาพไป

ภาพจิตรกรรมเขียนเป็นภาพอดีตพุทธชนาคีใหญ่ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย ภายในชุ่มเรือนแก้ว มีพระสาวกรัตน์มีรูปโค้งกลมนั่งประนมหัตถ์ชานข้าง เรียงกัน 2 แถว ภาพแถวล่างมีขนาดใหญ่กว่า (ภาพที่ 2) พิจารณาจากองค์ประกอบภาพเชื่อว่าแถวบนน่าจะมีภาพอดีตพุทธจำนวน 3 องค์ คั่นด้วยพระสาวกจำนวน 4 องค์ ซึ่งหันหน้าสู่กลางผนัง ส่วน

³ สมิตติ ศิริภัทร, "วิวัฒนาการพระปรากฏ," วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2512, หน้า 36 และ 37 - 38.

⁴ พระปรากฏองค์ใหญ่ในวัดมหาธาตุ จังหวัดสุพรรณบุรี ศาสตราจารย์ บวส. เชนลีเย่สันนิษฐานว่า คงสร้างขึ้นในราวพุทธศักราช 1806 อยู่ใน หม่อมเจ้า สุภัทรทิศ กิศกุล, ศิลปสมัยลพบุรี, (พระนคร: กรมศิลปากร, 2510), หน้า 15.

⁵ อันที่จริงแล้วเทคนิคด้านการเตรียมพื้นและการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังที่มีเทคนิคสูงมาก ภาพมีความแข็งแรง ยึดกับผนังได้ดี แต่สาเหตุที่ภาพชำรุดเนื่องมาจากส่วนยอดขององค์ปรากฏได้พังไป แดกและฝนเข้ามาทำลายภาพได้มากและที่สำคัญคือ มีการลักลอบขุดตัวผนังด้านในทำให้ปูนที่ฉาบกะเทาะหลุดออก

แถวล่างซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าน่าจะมีภาพอภิศุทธองค์เดียว ขนาดด้วยพระสาวกนั่งประนมมือ ทั้งซ้าย - ขวา ด้านละ 2 องค์ ดังนั้นหากรวมภาพอภิศุทธในผนังด้านทิศเหนือจะมีจำนวน 4 องค์ ส่วนผนังด้านทิศใต้ซึ่งน่าจะมีภาพในลักษณะองค์ประกอบเดียวกัน⁶ (ปัจจุบันชำรุดไปหมดแล้ว) หากรวมภาพอภิศุทธทั้งผนังด้านทิศเหนือและใต้แล้วน่าจะได้จำนวน 8 องค์

ผนังด้านทิศตะวันตก ภาพจิตรกรรมส่วนใหญ่ชำรุดลบเลือนเกือบหมดแล้ว คงเหลือแต่ร่องรอยของภาพจิตรกรรมอยู่บริเวณมุมบนด้านขวา (ภาพที่ 3) มีลักษณะเป็นภาพเสียนาค ด้านข้างสวมกระบังหน้ารูปเสียนาคนี้คงเป็นส่วนหนึ่งของขุมเรือนแก้ว

การกำหนดอายุ เนื่องจากลักษณะโครงสร้างของภาพจิตรกรรมนี้ใช้เพียงสีดำ ขาว น้ำตาล และเหลืองรวมทั้งแบบศิลปะก็จัดเป็นแบบเก่าไม่มีความสัมพันธ์กับจิตรกรรมแบบสุโขทัย และอยุธยาตอนต้น⁷ ซึ่งน่าจะเป็นจิตรกรรมที่เขียนขึ้นก่อน แต่จากผลวิเคราะห์ของฐานพระอภิศุทธ (ภาพที่ 4) เป็นฐานบัว มีฉาที่พวยห้อย แสดงถึงรูปแบบศิลปะแบบไทยแล้ว ดังนั้นภาพจิตรกรรมผาผนังในคูหาปรangkham หมายเลข 16 ค. นี้ จึงน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 - 19 คือเขียนขึ้นใกล้เคียงกับการสร้างปรangkham หรือหลังกว่าเล็กน้อย

ปรangkham วัดคันทรโกษา จังหวัดลพบุรี

วัดคันทรโกษา ตั้งอยู่เยื้องกับศาลพระกาฬทางทิศใต้ และอยู่ทางทิศตะวันออกของสถานีรถไฟลพบุรี ห่างจากทางรถไฟเพียง 2 เมตร ปัจจุบันเป็นวัดร้าง (ภาพที่ 5)

ภายในวัดมีปรangkham เล็กองค์หนึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เป็นปรangkham ทรงเตี้ย ก่อด้วยอิฐสอหินบาง การเรียงอิฐไม่มีระบบแน่นอน มีรูปทรงและเทคนิคการก่อสร้างตลอดจนผลวิเคราะห์ปูนปั้นเหมือนกับปรangkham หมายเลข 16 ค. ของวัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี คือมีเรือนธาตุ

⁶ สันนิษฐานว่าผนังด้านทิศใต้น่าจะมีองค์ประกอบภาพเหมือนผนังด้านทิศเหนือ เนื่องจากได้พบภาพจิตรกรรมผาผนังในลักษณะเดียวกันนี้อีกที่คูหาปรangkham วัดคันทรโกษา จังหวัดลพบุรี ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกัน

แบบศิลปะของจิตรกรรมแบบสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ 19 - 21) จะได้รับอิทธิพลจากจิตรกรรมลังกาแบบโปสนนารูระ รายละเอียดจะไ้กล่าวถึงต่อไป

รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม (ภาพที่ 93) ประดับด้วยลายปูนปั้น คันทิศตะวันออกมีช่องประตูเข้าสู่
 คูหาอีก 3 คาน เป็นซุ้มจระนมประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นประทับยืนบนฐานภายใต้ซุ้มเรือนแก้ว
 ส่วนยอดจะซ้อนกันขึ้นไปประมาณ 4 ชั้น ปรากฏองค์นี้คงสร้างขึ้นพร้อมกับปรากฏหมายเลข
 16 ค. วัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี คือในราวพุทธศตวรรษที่ 18 - 19⁸

จิตรกรรมฝาผนังภายในคูหาปรากฏวัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี

ภายในคูหาเป็นห้องรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างยาวคานละ 200 เซนติเมตร มีช่อง
 ประตูทางคันทิศตะวันออกกว้าง 90 เซนติเมตร เหลือพื้นที่ของผนังคานละ 55 เซนติเมตร
 บนผนังคูหาคันทิศเหนือและใต้มีร่องรอยภาพจิตรกรรมฝาผนังเขียนเป็นภาพอดีตพุทธ ด้วยสีค่า
 ขาว และน้ำตาล

ผนังคันทิศตะวันออก ภาพลบเลือนหมดแล้ว

ผนังคันทิศตะวันตก ภาพลบเลือนหมดแล้ว เช่นกัน คงปรากฏแต่เพียงช่องซุ้มรูป
 สี่เหลี่ยมผืนผ้าตามคั้ง และช่องซุ้มรูปสามเหลี่ยมค้อนบน เข้าใจว่าคงเป็นซุ้มพระพุทธรูปยืน
 และนั่ง แต่เดิมภาพจิตรกรรมบนผนังคานนี้อาจจะเป็นภาพซุ้มเรือนแก้วเหนือซุ้มพระนี้ก็ได้
 ลักษณะซุ้มเรือนแก้วบนผนังคันทิศตะวันตกอาจเปรียบเทียบกับภาพจิตรกรรมในคูหาปรากฏ
 หมายเลข 16 ค. วัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี ซึ่งอยู่ใกล้กัน

ผนังคันทิศเหนือ มีร่องรอยภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นภาพอดีตพุทธ (ภาพที่ 6)
 เขียนคั้งแต่ระดับเกือบถึงพื้น (พื้นคูหาถูกฉีกตลอดจนลึกสงกว่าปกติราว 1.50 เมตร)
 ไปจดเพดานคูหาซึ่งพังไปหมดแล้ว เป็นภาพอดีตพุทธจำนวน 2 แถว คันท้ายลายหน้ากระดาน
 ภาพอดีตพุทธประทับนั่งชกสมาธิราบปางมารวิชัย ภายใต้ซุ้มเรือนแก้ว และรัศมีโค้งกลมรี
 คล้ายประภามณฑลอยู่รอบนอกเหนือพระเศียร ขนามซ้ายขวาด้วยพระสาวกนั่งประนมมือหันหน้า

⁸
 ในการกำหนดอายุปรากฏวัดนครโกษาและปรากฏหมายเลข 16 ค. วัดมหาธาตุ
 จังหวัดลพบุรีนี้ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล ได้ทำการศึกษาแบบโครงสร้างและระเบียบการก่ออิฐ
 พบว่าแผนผังและลวดลายประดับเป็นแบบรุ่นนครวัด สร้างขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ 17
 ดูรายละเอียดใน อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, แบบโครงสร้างและระเบียบการก่ออิฐสถาปัตยกรรม
 ลพบุรีช่างเขมรและศรีวิชัย (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดี, 2524), หน้า 132 และ 158.

เข้าถึงกลางผนัง (ภาพที่ 7) ภาพอดีตพุทธแถวล่างเขียนอยู่ในระเคียบเดียวกับช่องรูปสามเหลี่ยม ซึ่งอยู่กึ่งกลางผนังคอนบนคานขวาของช่องรูปสามเหลี่ยมนี้ ยังมีร่องรอยจิตรกรรมเขียนเป็นรูปโค้งคล้ายรัศมีหรือประภามณฑลของพระพุทธรูป ช่องขุมสามเหลี่ยมนี้คงจะเป็นช่องขุมสำหรับบรรจุพระพุทธรูปประทับนั่ง และมีองค์ประกอบสัมพันธ์กับภาพจิตรกรรมฝาผนังกลายเป็นภาพพระพุทธรูปในแถวล่างนี้จำนวน 3 องค์ และพระสาวก 2 องค์กลางก็หันหน้าเข้าสู่พระพุทธรูปที่ประทับนั่งในช่องขุมดังกล่าว ส่วนภาพแถวบนมีขนาดและองค์ประกอบเหมือนกับแถวล่าง แม้จะไม่มีช่องขุมรูปสามเหลี่ยม แต่ก็คงจะเขียนเป็นภาพอดีตพุทธจำนวน 3 องค์ โดยองค์กลางซึ่งลบเลือนไปแล้วจะเขียนในตำแหน่งเดียวกับช่องรูปสามเหลี่ยมแต่อยู่ถัดขึ้นไปนั่นเอง

ผนังคานทิศใต้ ภาพลักษณะของเรื่องราว ขนาด และองค์ประกอบ ของจิตรกรรมเป็นแบบเดียวกับผนังคานทิศเหนือทุกประการ แต่มีสภาพชำรุดมากกว่า ซึ่งลบเลือนจนเหลือเพียงเค้าโครงบางส่วนของภาพเท่านั้น

การกำหนดอายุ ภาพจิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทวัดคันครโกษา จังหวัดลพบุรีนี้มีรูปแบบทางศิลปะ คลอดจนเรื่องราวและองค์ประกอบภาพเป็นแบบเดียวกับภาพจิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทหมายเลข 16 ค. วัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี (ต่างกันที่ขนาดภาพเท่านั้น) จึงเชื่อว่าเป็นภาพที่เขียนขึ้นในเวลาใกล้เคียงกัน คือในราวพุทธศตวรรษที่ 18 - 19 ซึ่งใกล้เคียงกับการสร้างปราสาททั้งสององค์นี้

ปราสาทประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี

วัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี ตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง ใกล้กับกำแพงเมืองราชบุรี ทางด้านทิศตะวันออก ภายในวัดมีปราสาทประธานสูง (ภาพที่ 8) ก่ออิฐสอดิน ค้ำระบบอิงลิชบอนด์⁹ (English Bond) บนฐานศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างด้านละ 33.00 เมตร

⁹ การก่ออิฐค้ำระบบอิงลิชบอนด์ คือการเรียงอิฐวางหันคานสั้นออกแถวหนึ่งและคานยาวอีกแถวหนึ่งสลับกันไป

องค์ปรangkสูง ¹⁰ 30.00 เมตร คานทิศตะวันตกมีบันไดสูงขึ้นไปสู่คูหา ภายในมีภาพจิตรกรรมฝาผนังทั้ง 4 ด้าน ที่ฐานคานทิศเหนือ ใต้ และตะวันตก มีปรangkทิศขนาดย่อมล้อมรอบด้วยระเบียบคดและกำแพงศิลาแลง ทับหลังกำแพงสลักเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิภายในซุ้ม ¹¹รูปแบบศิลปะแสดงถึงอิทธิพลศิลปะเขมรแบบบายน

ในการกำหนดอายุองค์ปรangk จากหลักฐานของฐานอาคารส่วนล่างที่เป็นศิลาแลง เช่นเดียวกับกำแพงและทับหลังกำแพง ซึ่งมีรูปแบบของศิลปะเขมรแบบบายน จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่ารากฐานเดิมของปรangkองค์นี้มีมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 18 - 19 และมีร่องรอยของการก่อสร้างเพิ่มเติมในรุ่นต่อมา

จิตรกรรมฝาผนังภายในคูหาปรangkประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี

ทางคานทิศตะวันตกขององค์ปรangkมีบันไดสูงขึ้นไปสู่คูหา ภายในคูหาเป็นห้องสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด 3.15 เมตร x 3.15 เมตร สูง 4.50 เมตร คานทิศตะวันตกช่องประตูกว้าง 1.55 เมตร ผนังซ้าย - ขวาที่เหลือกว้างคานละ 0.80 เมตร (ภาพที่ 94) บนผนังทุกด้านมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเขียนตั้งแต่ระดับพื้นถึงเพดาน อยู่ในสภาพค่อนข้างชำรุดและเป็นรูปพรุน จากการตรวจสอบพบว่าพื้นรองระหว่างชั้นสีกับอิฐ ฉาบด้วยดินคิบชนิดเดียวกับที่ใช้สออิฐ นอกจากนี้ยังมีรอบฉาบปูนซีเมนต์เป็นแนวแทนเสาคามกึ่งกลางของผนังคานเหนือ, ใต้, ตะวันตก และเหนือแนวประตูทางคานทิศตะวันตกด้วย สีที่ใช้เขียนมีสีแดง คินแดง เหลือง ขาว กำ และบิกทอง

ผนังคานทิศเหนือ จิตรกรรมฝาผนังคานทิศเหนือ เป็นภาพอดีตพุทธเวียงแถวซ้อนกัน 5 แถว (ภาพที่ 9) เขียนเป็นภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย บางแถว

¹⁰ มานิต วัลลิโกคม, "ราชบุรีในอดีต," ศิลปากร ปีที่ 2 เล่มที่ 4 (พฤศจิกายน, 2501), หน้า 30 - 32.

¹¹ ศิลปะเขมรแบบบายน มีอายุราวพุทธศักราช 1720 - 1780. กำแพงแบบนี้เหมือนกับกำแพงรอบปราสาทในกลุ่มปราสาทพระขรรค์ ในประเทศเขมร มีอายุอยู่ในพุทธศักราช ๑๗๒๕-๑๗๘๐ ใน ศรีศักร วัลลิโกคม, "คามสองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ก่อนพุทธศตวรรษที่ 20," วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 (ตุลาคม - ธันวาคม, 2520), หน้า 84.

มีรูปบุคคลหรือพระสาวกนั่งประนมมือคั่นอยู่ แม้ว่าพระพุทธรูปแต่ละแถวจะมีขนาดภาพใกล้เคียงกัน แต่สีจีวรฉากหลังและจำนวนของภาพอภิศุทธแต่ละแถวจะแตกต่างกัน

แถวที่หนึ่ง (แถวบนสุด) ภาพอบเลือนมาก ตามสัดส่วนของภาพกับขนาดพื้นที่ น่าจะมีภาพอภิศุทธจำนวน 7 องค์ แต่ละองค์ประทับนั่งบนฐานบัว ภายใต้ชุ่มโพธิ์ครองจีวรสีแดงบนพื้นฉากหลังสีขาว

แถวที่สอง เป็นภาพอภิศุทธจำนวน 7 องค์ ครองจีวรสีขาว ประทับนั่งบนฐานบัว ภายใต้ชุ่มโพธิ์ บนพื้นฉากหลังสีขาว ระหว่างอภิศุทธมีลวดลายดอกไม้คั่นอยู่

แถวที่สาม เป็นภาพอภิศุทธจำนวน 7 องค์ ครองจีวรสีขาว รัศมีเหนือพระเศียรเป็นรูปโค้งปลายแหลมสีขาว ล้อมรอบพระวรกายด้วยชุ่มรูปกรอมเหลี่ยมพื้นดำ มีลวดลายเส้นขาวเป็นลายคล้ายเมฆฆวนประดับเต็มพื้น (ภาพที่ 10) ปลายสุดแถวทั้งสองข้างมีรูปพระสาวกยืนประนมมืออยู่ข้างละ 1 องค์

แถวที่สี่ เป็นภาพอภิศุทธจำนวน 6 องค์ ครองจีวรสีขาว ประทับนั่งบนฐานบัว ภายในชุ่มเรือนแก้วและชุ่มโพธิ์ คั่นด้วยพระสาวกนั่งประนมหัตถ์เหนือเศียรพระสาวกเป็นรูปคอกบัวสีขาวขนาดใหญ่ (ภาพที่ 11)

แถวที่ห้า เป็นภาพอภิศุทธจำนวน 6 องค์ ครองจีวรสีขาว สังฆาฏีสีแดง ประทับนั่งบนบัลลังก์สูง มีผ้าทิพย์ห้อยค่านหน้าเหนือพระเศียรมีรัศมีวงโค้งปลายแหลมสีแดง เบื้องหลังเป็นชุ่มปราสาทภายใต้ชุ่มรูปโค้งปลายแหลมพื้นดำ มีลวดลายก้านชก พันธุ์พฤกษาประดับเต็มพื้นที่ (ภาพที่ 12) บริเวณใต้แถวที่ห้านี้มีภาพบุคคลแต่งกายแบบกษัตริย์¹² (ภาพที่ 13) มีสิราภรณ์เหมือนภาพเทวคาในกรูบนภายในกรูปร่างประธานวัชรามุนี พระจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 65) นอกจากนี้ท่าทางและเครื่องประดับก็มีลักษณะคล้ายกับภาพจำหลักลายเส้นที่วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย (ภาพที่ 37)

¹² ใต้ภาพอภิศุทธแถวที่ 5 นี้ ยังมีร่องรอยภาพเขียนสี แต่ชำรุดหลุดล่อนมากจนไม่สามารถจับความได้ เข้าใจว่าควรจะเป็นภาพพุทธประวัติ เพราะอยู่ในตำแหน่งเดียวกับภาพพุทธประวัติของผนังค่านทีศิไล์ ซึ่งจะไต่กล่าวถึงต่อไป

จำนวนภาพอภิศุทฺธในผนังค้ำนเหนือนี้รวมกันแล้วจะมีจำนวน 33 องค์
ผนังค้ำนทิศใต้ มีการจัดวางเรื่องราวและองค์ประกอบในลักษณะเดียวกันกับ
 ผนังค้ำนทิศเหนือคือ เป็นแถวภาพอภิศุทฺธ ประทับนั่งชกสมาธิราบปางมารวิชัยเรียงแถวกัน
 เป็นจำนวน 5 แถว (ภาพที่ 14)

แถวที่ 1 (แถวบนสุด) ภาพลบเลือนมาก เป็นภาพอภิศุทฺธจำนวน 7 องค์
 เขียนเป็นพระพุทฺธรูปครองจีวรสีแคง ประทับนั่งบนฐานบัว บนพื้นฉากหลังสีขาว เช่นเดียวกับ
 ผนังค้ำนทิศเหนือ (รายละเอียดอื่น ๆ ลบเลือนหมด)

แถวที่ 2 เป็นภาพอภิศุทฺธจำนวน 7 องค์ ครองจีวรสีขาว ประทับนั่งบนฐาน
 บัวเหนือพระเศียรมีรัศมีรูปโค้งปลายแหลมและขุมโพธิ์ พื้นฉากหลังสีขาวเรียบไม่มีลวดลาย
 ประทับ

แถวที่ 3 เป็นภาพอภิศุทฺธจำนวน 7 องค์ ครองจีวรสีขาว ประทับนั่งบนฐาน
 บัวเหนือพระเศียรมีรัศมีรูปโค้งปลายแหลม ภายใต้ขุมโพธิ์บนพื้นฉากหลังสีขาว ระหว่างภาพ
 อภิศุทฺธแต่ละองค์ค้ำนด้วยพระสาวก ครองจีวรสีดินแคงมีรัศมีรูปโค้งมนอยู่เหนือพระเศียร
 (ภาพที่ 15) ภาพแถวที่ 3 ของผนังค้ำนทิศใต้นี้แตกต่างกับผนังค้ำนทิศเหนือซึ่งมีฉากหลัง
 เป็นกรอบรูปเหลี่ยม (ภาพที่ 10)

แถวที่ 4 เป็นภาพอภิศุทฺธจำนวน 6 องค์ ครองจีวรสีขาว ประทับนั่งบน
 ฐานบัวเหนือพระเศียรมีรัศมีรูปโค้งปลายแหลมภายใต้ขุมโพธิ์ บนพื้นฉากหลังสีขาว ระหว่าง
 ภาพอภิศุทฺธแต่ละองค์ค้ำนด้วยพระสาวก ครองจีวรและรัศมีรูปโค้งบนสีแคง ภาพอภิศุทฺธแถว
 นี้มีองค์ประกอบเหมือนกับผนังค้ำนทิศเหนือ แต่ต่างกันที่ภาพอภิศุทฺธของผนังค้ำนทิศเหนือจะ
 ประทับนั่งภายใต้ขุมเรือนแก้ว

แถวที่ 5 มีรายละเอียดและองค์ประกอบเหมือนกับภาพแถวเดียวกันในผนังค้ำน
 ทิศเหนือ คือเป็นภาพอภิศุทฺธประทับนั่งบนบัลลังก์ เบื้องหลังเป็นขุมปราสาทอยู่ภายใต้ขุม
 รูปโค้งปลายแหลม มีส่วนที่แตกต่างกันคือ ปลายสุดค้ำนซ้ายมีรูปบุคคลประนมมือเหนือศีรษะ
 อยู่ระคับพระเศียรของภาพอภิศุทฺธ (ภาพที่ 16) แบบในท่าทางลักษณะนี้ได้พบในจิตรกรรม

ลังกา แบบโปลอนนาวูระ¹³ (พุทธศตวรรษที่ 16 - 17) (ภาพที่ 17) ลักษณะหน้าตา รูปบุคคลมีผมมวยและหนวดเครานี้จะคล้ายกับภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโมงค์วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย (ภาพที่ 18) ส่วนปลายสุดค้ำขาเป็นรูปบุคคลไว้ผมมวย ยกมือขวาอยู่เหนือศีรษะ (ภาพที่ 19)

ในการศึกษารายละเอียดของภาพจิตรกรรมในผนังค้ำขาที่ได้นี้ได้พบอักษรตัวเขียนเขียนด้วยเส้นคำ เป็นอักษรไทย ภาษาไทย อายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 22¹⁴ ไค่แนวตัวเขียนนี้ยังคงมีภาพจิตรกรรมอยู่ในสภาพชำรุดมาก แต่ยังสามารถเห็นร่องรอยบางส่วนค้ำขาเป็นภาพพระสาวก 2 องค์ มีอยู่องค์หนึ่งแสดงเป็นภาพค้ำขาข้างประนมมืออยู่ (ภาพที่ 20) ลักษณะของภาพและความรู้สึกแบบนี้ได้พบในจิตรกรรมฝาผนังคูหาปราสาทวัดนครโกษา (ภาพที่ 7) และปราสาทหมายเลข 16 ค. วัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี (ภาพที่ 2)¹⁵ ถัดมาเป็นรูปพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย ภายใต้อุ้งมือเรือนแก้วและซุ้มโพธิ์เคียงข้างทางค้ำขาค้วยพระสาวก 2 องค์ ปลายสุดทางค้ำขาเป็นภาพพระพุทธรูปประทับยืน ค้ำขาเป็นพระสาวก 2 องค์ ค้ำขาคือเป็นรูปบุคคลเปลือยกายสวมหมวกสี่แฉก (ภาพที่ 21) ภาพนี้คงเป็นพุทธประวัติคอนทรมาณขมิถุทั้งสาม แต่รายละเอียดส่วนใหญ่ชำรุดหมดแล้ว ถัดลงมาจากแนวนี้นี้ยังมีร่องรอยของภาพจิตรกรรมอีกอย่างน้อย 1 แถว ยังมีภาพส่วนบนของ

¹³ จิตรกรรมดังกล่าวเป็นรูปพรหมณ์ จากเจดีย์มเหยงคณ์ะ เขียนขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 เป็นศิลปะแบบโปลอนนาวูระของลังกา

¹⁴ ตัวเขียนดังกล่าว อาจารย์อัญญา จิตสุทธิญา ณ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้กรุณาตีความไว้ว่าเป็นจารึกอักษรไทยพบว่าตัวอักษร "ธ" มีการเล่นหาง ซึ่งเป็นแบบที่เริ่มพบในสมัยพระเอกาทศรถ คือเขียนที่วัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรีนี้ อาจจะเก่ากว่าสมัยพระเอกาทศรถ แต่ก่อนกว่าจารึกที่พบในกรุข้างของปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (พุทธศักราช 1967) ข้อความบางตอนสันนิษฐานเป็นตัวเขียนที่บรรยายภาพตอนล่างอันเป็นภาพพุทธประวัติ

¹⁵ ลักษณะภาพพระสาวกหันค้ำข้านี้ ได้พบอีกที่จิตรกรรมบนแผ่นดินชินกรูเจดีย์องค์ทิศตะวันออกวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แต่เขียนเป็นภาพพระสาวกกำลังประนมมือถือดอกบัว

ขุมเรือนแก้วและขุมมีสีของพระพุทธรูป แสดงว่าควรจะมีภาพพุทธประวัติอย่างน้อย 2 แถว
ต่อจากแถวของภาพอภิศัพพ

จากการศึกษารายละเอียดยังพบว่า ภาพอภิศัพพทั้งผนังด้านทิศเหนือและด้าน
ทิศใต้จะมีลักษณะลายเส้นของพระพักตร์แตกต่างกัน มีทั้งแบบกลมและเหลี่ยม แตกต่างกันหลาย
แบบ¹⁶ ที่เป็นเช่นนี้อาจเนื่องมาจากมีช่างเขียนหลายคนช่วยกันเขียน จึงทำให้รูปแบบในการ
แสดงออกแตกต่างกัน หรืออาจจะเป็นเจตนาของช่างเขียนที่ต้องการแสดงถึงความแตกต่าง
ของภาพอภิศัพพแต่ละแถว เพื่อแยกแยะลำดับและความแตกต่างซึ่งได้แสดงเพิ่มเติมไว้ด้วย
ลักษณะของสีจิรวรจากพื้นหลัง ลักษณะขุมฐานที่ประทับตลอดจนการมีพระสาวกในบางแถวนั้นเอง
ผนังด้านทิศตะวันตก เขียนเป็นภาพอภิศัพพ 3 แถว แต่ละแถวมีขนาดแตกต่างกัน
โดยแถวบนมีขนาดเล็กที่สุด และแถวที่สามมีขนาดใหญ่ที่สุด (ภาพที่ 22)

แถวที่หนึ่ง มีขนาดเล็กที่สุด ภาพลบเลือนมาก เห็นเป็นเพียงร่องรอยของภาพอภิศ
ัพพบางส่วนเท่านั้น

แถวที่สอง อยู่ถัดลงมามีขนาดใหญ่ขึ้น เป็นภาพอภิศัพพจำนวน 5 องค์ ครอบจักร
สีน้ำตาล เนื้อพระเศียรมีรัศมีและขุมโพธิ์ ประทับนั่งชกสมาธิราบปางมารวิชัย ระหว่างภาพ
อภิศัพพมีพระสาวกคั่น 2 องค์

แถวที่สาม เป็นภาพอภิศัพพขนาดใหญ่ จำนวน 4 องค์ ครอบจักรสีน้ำตาลแดง
ประทับนั่งปางมารวิชัย เนื้อพระเศียรมีรัศมีรูปโค้งปลายแหลมและขุมโพธิ์บนพื้นหลังสีแดง-
น้ำตาล ระหว่างภาพอภิศัพพมีรูปบุคคลไว้หนวคเครา สวมเครื่องประดับศีรษะและยกมือสูง

¹⁶ ลักษณะที่แตกต่างกันนี้ ศิลป พีระศรี ได้กล่าวไว้ว่าจะเป็นอิทธิพลของศิลปะ
อุททองและสุโขทัย รวมทั้งศิลปะอินเดียเหลืออยู่แสดงว่าเป็นงานที่เขียนขึ้นด้วยฝีมือช่างแต่ละ
คนและอาจต่างยุคต่างสมัยกัน ดูรายละเอียดใน ศิลป พีระศรี, "วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรม
ฝาผนังของไทย," วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย สถานจิตรกรรมฝาผนัง สารบาญ
ภาพจิตรกรรมฝาผนัง (พระนคร: กรมศิลปากร, 2502), หน้า 17 และ

ศิลป พีระศรี, "ภาพเขียนสีโบราณบนผนังของพระปรางค์ในวัดมหาธาตุ
จังหวัดราชบุรี," แปลโดย เขียน ยิ้มศิริ, นิตยสารศิลปากร, ปีที่ 2 ฉบับที่ 4 (พฤศจิกายน,
2501), หน้า 40 - 43.

เหนือศีรษะ (ภาพที่ 23) กึ่งกลางของภาพแฉกนี้มีร่องรอยของขุมโพธิ์ขนาดใหญ่ ทิวารา
จากร่องรอยที่เหลืออยู่ น่าจะเป็นขุมโพธิ์ของพระพุทธรูปขนาดใหญ่ประทับนั่ง อาจหมายถึง
พระพุทธรเจ้าศากยโคตม (ปัจจุบันพุทธ) ซึ่งเขียนเป็นภาพขนาดใหญ่ ภาพส่วนนี้กินพื้นที่ลงมา
ถึงส่วนล่างอันเป็นแฉกภาพพระสาวกยืนเรียงแถวประนมมืออยู่ข้างขุมโพธิ์ข้างละ 4 องค์¹⁷
ระหว่างขุมโพธิ์และพระสาวกมีภาพราหมณ์ (ภาพที่ 24) ประกอบด้วยอยู่ข้างละ 1 คน

ผนังค้ำที่ศตะวันออก ภาพจิตรกรรมอยู่บนผนังค้ำชายและขวาของประตู ส่วน
ใหญ่ชำรุดมาก จากร่องรอยที่เหลืออยู่บนผนังค้ำชาย เป็นภาพพระพุทธรูปขนาดใหญ่ประทับ
ยืนบนฐานบัว สามารถแลเห็นเพียงภาพพระพุทธรูปขนาดใหญ่บนฐานบัว (ภาพที่ 25)
ภาพครึ่งแฉกบริเวณเหนือพระซงคั้งขึ้นไปชำรุดหมด แลเห็นเพียงร่องรอยของพระเศียรซึ่งอยู่
บนเกือบถึงเพดานใต้พระพุทธรูปเป็นรูปพระพรหมถือมาทร (ภาพที่ 26) ถัดลงมาภาพ
ชำรุดมากแต่สามารถเห็นร่องรอยบางส่วนของลวดลายมีลายแบบวงกลมเว้นช่องไฟด้วยรูป
สี่เหลี่ยมขนาดเล็ก¹⁸ (ภาพที่ 27, 83) ส่วนผนังค้ำขวาเป็นภาพพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่
เช่นกัน (ภาพที่ 28) มีองค์ประกอบรับกับผนังค้ำชาย คอนบนสุดเป็นภาพพระพักตร์ในลักษณะ
เฉียงมีรัศมี พระหัตถ์ยกสูงระกำพระปรารักษ์ ถัดลงมาชำรุดหมด มาปรากฏส่วนของพระบาท
ประทับบนฐานบัวติดกับลวดลายแบบลายทับหลังในศิลปะเขมร (ภาพที่ 29) ใต้ลวดลายนี้มี
ร่องรอยของลายพันธุ์ฤทกษาและส่วนของพระพักตร์ของพระอิศวรหรือพระอินทร์โดยเห็นพระเนตร
ที่สามเหนือพระนลาฏ ซึ่งอยู่ในระกำเดียวกับพระพรหมในผนังค้ำชาย

¹⁷ การเขียนภาพแถวพระสาวกยืนประนมมือประกอบด้วยภาพอดีตพุทธและภาพอื่น ๆ
ทางพุทธศาสนา ได้พบที่จิตรกรรมฝาผนังในกรุต่างของปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา, ภาพจิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ค้ำนาคใต้วัดเจดีย์เจ๊กแถว ศรีสังฆนาลัย
จังหวัดสุโขทัย และในภาพพระมฤที่ได้จากกรุเจดีย์วัดคอกเงิน อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่

¹⁸ ลายในแบบแผนเดียวกันนี้ได้พบในจิตรกรรมฝาผนังวัดศรีชุม, วัดเจดีย์เจ๊กแถว
จังหวัดสุโขทัย และกรุต่างปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพจิตรกรรมบนผนังค้ำานทิศตะวันตกทั้งซ้ายและขวานี้แสดงถึงการจัดวางองค์ประกอบที่สัมพันธ์กัน แม้ว่าเรื่องราวของภาพดูคล้ายจะเป็นพุทธประวัติตอนเสด็จจากดาวดึงส์¹⁹ แต่ลักษณะของภาพที่มีพระพุทธรูปประทับยืน 2 องค์นี้ยังไม่อาจทำให้ตัดสินได้ว่าเป็นภาพพุทธประวัติตอนเสด็จจากดาวดึงส์ได้ แต่คงเป็นการออกแบบให้มีองค์ประกอบสัมพันธ์กับพื้นที่ว่างในตัวสถาปัตยกรรมและการนำภาพในศาสนาพราหมณ์มาประกอบในภาพ แสดงถึงความสัมพันธ์กันระหว่างศาสนา โดยใช้เทพในศาสนาพราหมณ์มาสนับสนุนพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม ภาพพระพรหมถือบาตรอาจหมายถึง พุทธประวัติตอนใดตอนหนึ่งก็ได้

การกำหนดอายุ เนื่องจากภาพจิตรกรรมมีการเตรียมพื้นด้วยดินคิบประเภทเดียวกับที่ใช้สออิฐ จึงเชื่อว่าน่าจะเตรียมการเขียนภาพครั้งแรกพร้อมกับการก่อสร้างองค์ปราสาท คือในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 นอกจากนี้ยังได้พบลวดลายแบบลายทับหลังของศิลปะเขมร (ภาพที่ 29) ภาพเทวคามีศิราภรณ์คล้ายกับที่พบในกรุบนของปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 67) ภาพพราหมณ์ไว้หนวดเคราคล้ายกับภาพในอุโมงค์วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย (ภาพที่ 18) รวมทั้งลวดลายวงกลมเว้นช่องไฟด้วยสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก (ภาพที่ 27) ซึ่งมีปรากฏในจิตรกรรมแบบสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น นอกจากนี้ภาพพุทธสาวกนั่งประนมมือหันพระพักตร์ด้านข้างเป็นแบบเดียวกับที่ปรากฏในคูหาปราสาทวัดนครโกษา (ภาพที่ 7) และคูหาปราสาทหมายเลข 16 ค. วัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี (ภาพที่ 2) จึงอาจกล่าวได้ว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี คงเขียนขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 19 อย่างไรก็ตาม จากการปรากฏอักษรตัวเขียน อักษรไทย ภาษาไทย บริเวณใต้ฐานภาพอดีตพุทธแถวล่างของผนังค้ำานทิศใต้ซึ่งเป็นลักษณะตัวอักษรในราวพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 ตัวอักษรดังกล่าวคงเขียนขึ้นเพื่ออธิบายภาพพุทธประวัติในแถวล่าง 2 แถว แต่คงเป็นตัวอักษรที่มาเขียนเพิ่มเติมขึ้นในภายหลังซึ่งเขียนด้วยสีค่า²⁰

¹⁹

สันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวัดนะ เสนอว่า ภาพบนผนังค้ำานซ้ายอาจเป็นภาพพุทธประวัติตอนเสด็จจากดาวดึงส์ ส่วนบนผนังค้ำานขวาอาจเป็นพุทธประวัติตอนใดตอนหนึ่งดูใน สันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวัดนะ, จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523), หน้า 36

²⁰ อาจเป็นไปได้เช่นกันว่า ในช่วงการเขียนตัวอักษรบรรยายภาพอาจจะมีการเขียนภาพซ่อมเพิ่มเติมลงไปด้วย แต่ไม่ปรากฏตัวหลักฐานรูปแบบทางศิลปกรรมชัดเจนนพอ

วัดเจติยเจ็ดแถว อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

วัดเจติยเจ็ดแถว ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำยม ภายในกำแพงเมืองศรีสัชชนาลัยอยู่คู่กับวัดช้างล้อมทางค่านทิศใต้ มีคูและกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ สิ่งก่อสร้างภายในวัดล้วนก่อด้วยศิลาแลง เรียงด้วยระฆังฉลิมบอบคंसอดินทั้งสิ้น ภายในวัดมีเจติยประธานเป็นเจติยแบบทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ และมีเจติยรูปร่างต่าง ๆ กันเรียงรายเป็นแนวคู่กันไป ภายในคูหาเจติยบางองค์ยังคงเหลือร่องรอยภาพจิตรกรรมฝาผนัง ได้แก่ เจติยค่านทิศเหนือ (ภาพที่ 30) และเจติยทางค่านทิศตะวันตก (ภาพที่ 31) ของเจติยประธาน (ภาพที่ 95)

จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจติยค่านทิศเหนือของเจติยประธาน

เจติยค่านทิศเหนือของเจติยประธาน เป็นเจติยก่อด้วยศิลาแลงสอดิน เรือนธาตุเป็นทรงสี่เหลี่ยม ชุ่มจรนัมค่านทิศเหนือ ประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิประทับเหนือบัลลังก์นาค 9 เศียร ยอดเจติยทำเป็นทรงระฆังคว่ำ ประคัมมุกด้วยสฎูปจำลอง ภายในคูหา มีพื้นที่กว้าง 210 เซนติเมตร ยาว 220 เซนติเมตร ช่องประตูอยู่ทางผนังค่านทิศใต้ กว้าง 120 เซนติเมตร เหลือพื้นที่ของผนังค่านซ้าย - ขวา ค่านละ 50 เซนติเมตร (ภาพที่ 96)

ภายในผนังคูหา มีภาพจิตรกรรมฝาผนังเขียนด้วยสีชาว คำ และแดง ตั้งแต่ระดับพื้นจนถึงยอดคูหาซึ่งเป็นรูปโค้ง (Arch) ภาพส่วนใหญ่ชำรุดมาก คงเหลือแต่ร่องรอยที่ลบเลือนมากแล้ว ภาพที่เขียนเป็นภาพอดีตพุทธประทับนั่งเป็นแถวอยู่บริเวณคอนบนของผนังค่านทิศตะวันตก (ภาพที่ 32 - 33) ผนังค่านทิศตะวันออก (ภาพที่ 34) และค่านทิศใต้ ส่วนผนังค่านทิศเหนือเข้าใจว่าเป็นร่องรอยลายพันธุ์พฤกษาประดับรอบองค์พระพุทธรูปปูนปั้นในคูหานั้น

ภาพอดีตพุทธเขียนเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งชกสมาธิราบปางมารวิชัยบนฐานบัวภายใต้ชุ่มโพธิ์ ชนาคด้วยพระสาวกและรูปบุคคลแต่งกายแบบกษัตริย์ (ภาพที่ 35) ได้ภาพอดีตพุทธแต่ละแถวคั่นด้วยลายหน้ากระดานเขียนเป็นลายวงกลมเว้นช่อง ไฟด้วยรูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก ภายใต้ลายหน้ากระดานเขียนเป็นลายโค้งต่อเนื่องกันในแนวนอน (ภาพที่ 84 - 85) ลายหน้ากระดานนี้คงใช้สำหรับแบ่งขอบเขตของภาพ และลายวงโค้งใช้สำหรับลดความแข็งกระด้างของภาพ ลวดลายวงโค้งดังกล่าวนี้เป็นแบบเดียวกับที่พบในจิตรกรรม

กรุ์ล่างปรารงค์ประธานวัตรราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ราวพุทธศักราช 1967)
(ภาพที่ 48, 56 และ 86, 87)

รูปบุคคลแต่งกายคล้ายกษัตริย์ (ภาพที่ 35, 36) เขียนเป็นรูปบุคคลทรงสิริภรณ์
ทรงสูง สวมกรองคอและภูษาขนาดใหญ่ มีก่าไลและทองกร 3 ท่อน ลักษณะคล้ายจิตรกรรม
ลังกาสามารถเปรียบเทียบได้กับภาพจำหลักลายเส้น จากอุโมงค์วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย²¹
(ภาพที่ 37) ซึ่งจำหลักขึ้นราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 20²²

การกำหนดอายุ จากการที่จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์คันทิสเหนือของเจดีย์
ประธานวัตรเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสังฆนาถยานี้ มีการใช้ลายหน้ากระดานและสายวงโค้งต่อกัน
สำหรับคั่นพื้นที่ภาพ เป็นแบบเดียวกับที่พบในจิตรกรรมฝาผนังในกรุ์ล่างปรารงค์ประธาน
วัตรราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ราวพุทธศักราช 1967) นอกจากนี้ท่าทางและ
การแต่งกายสามารถเปรียบเทียบได้กับภาพจำหลักลายเส้นอุโมงค์วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย
(ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20) จึงทำให้สามารถกำหนดภาพจิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์คัน
ทิสตะวันตกได้ว่าคงเขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 20 นั้นเอง

²¹ ภาพบุคคลในจิตรกรรมฝาผนังวัดเจดีย์เจ็ดแถวนี้ มีรายละเอียดเหมือนใน
จิตรกรรมของวิหารตีวังกะ (Tivanka) ที่โปลนารูวะ ประเทศลังกา ดูใน Jian,
Boisselier, Thai Painting trans. by Janet, Seligaman. (Tokyo:
Kodansha Internattional, 1976), p. 74.

²² ในการกำหนดอายุภาพจำหลักวัดศรีชุมนี้ อาจารย์อัญญา จิตสุทธิญาณ ได้
กำหนดจากตัวจารึกประกอบบรรยายภาพ พบว่ามีการใช้ไม้หันอากาศปนกับการใช้ตัวสะกด
ซ้ำ 2 ครั้ง ซึ่งลักษณะนี้เริ่มพบครั้งแรกในจารึกหลักที่ 7 ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง พุทธศักราช
1945 เป็นต้นมาถึงศิลาจารึกที่ทำขึ้นก่อนพุทธศักราช 1947 และภายหลังปีพุทธศักราช
แล้ว การเขียนคำที่ต้องใช้ตัวสะกดซ้ำ 2 ตัว จะเปลี่ยนมาใช้ไม้หันอากาศทั้งหมด ดูเพิ่มเติม
ใน สินชัย กระบวนแสง, "อักษรไทยภาคเหนือ," (เอกสารอัครธานา), หน้า 18 - 42.

จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ค้ำนทิศตะวันตกของเจดีย์ประธาน

เจดีย์ค้ำนทิศใต้ของเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ก่อด้วยศิลาแลงสอหินเรียงด้วยระบบอิฐฉาบปูน เรือนธาตุสี่เหลี่ยมย่อมุมบนฐานเหลี่ยมซ้อนหลายชั้น ฐานล่างสุดมีช่องเหลี่ยม เคียงจะเป็นช่องที่มีประติมากรรมรูปช้างโผล่โดยรอบ ส่วนยอดเป็นเจดีย์ทรงระฆังคว่ำ คูหาภายในมีพื้นที่กว้างด้านละ 120 เซนติเมตร ยาว 130 เซนติเมตร ช่องประตูทางเข้าอยู่ทางค้ำนทิศตะวันออกกว้าง 70 เซนติเมตร เหลือพื้นที่ผนังซ้าย ขวา ด้านละ 40 เซนติเมตร (ภาพที่ 97) ภายในมีจิตรกรรมฝาผนังอยู่ในสภาพลบเลือนมาก เขียนด้วยสีชาวก่ำ และดินแดง

ผนังค้ำนทิศใต้ ภาพลบเลือนหมดแล้ว

ผนังค้ำนทิศเหนือ ภาพลบเลือนมาก คงเหลือแต่ลายเส้นเป็นรูปหน้าบุคคลและนิ้วมือ (ภาพที่ 38) อยู่ในระกำเดียวกับภาพพระสาวกในผนังค้ำนทิศตะวันออก และตะวันตก ซึ่งกล่าวถึงต่อไป จากลักษณะองค์ประกอบดังกล่าวจึงสันนิษฐานว่าภาพหน้าบุคคลนั้นน่าจะเป็นส่วนของพระสาวกประทับยืน

ผนังค้ำนทิศตะวันออก ภาพลบเลือนมากเช่นกัน แต่เป็นผนังที่มีร่องรอยภาพจิตรกรรมมากที่สุด (ภาพที่ 39) อยู่ทางค้ำนขวาสุดของผนัง ตอนบนเขียนเป็นรูปบุคคลรูปร่างอยู่เบื้องหน้าอาคารเข้าใจว่าน่าจะเป็นภาพพุทธประวัติตอนพระพุทธรูปองค์จะเสด็จมหาภิเนษกรม ตอนล่างเป็นภาพพระสาวกขนาดใหญ่ ครองจีวรห่มเฉียง ยืนประนมมือเบื้องหลังเป็นกอ ระหว่างภาพพุทธประวัติและพระสาวกเป็นลายหน้ากระดานและลายวงโค้งต่อเนื่องกัน (ภาพที่ 86) แบบเดียวกับที่พบบนผนังคูหาเจดีย์ค้ำนทิศเหนือ และที่กรุล่างปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ผนังค้ำนทิศตะวันตก ภาพลบเลือนมาก แต่จากการคัดลอกลายเส้นพบว่าภาพถูกแบ่งออกเป็น 2 ตอน เช่นเดียวกับผนังค้ำนทิศตะวันออก แต่ภาพตอนบนลบเลือนจนไม่อาจจะตีความได้ ส่วนภาพตอนล่างเป็นร่องรอยของแถวพระสาวกประนมมือเขียนให้เห็นทั้งค้ำนหน้าและค้ำนข้าง ยืนรายรอบทั้งแนวของผนังเบื้องหลังเป็นรูปคอกบัวต่าง ๆ (ภาพที่ 40)

จากร่องรอยของจิตรกรรมฝาผนังที่เหลืออยู่ เมื่อนำมาประกอบกันจะพบว่าองค์ประกอบภาพตอนบนคงจะเขียนเป็นเรื่องราวในพุทธประวัติ และตอนล่างได้ลายหน้ากระดาน

เป็นภาพพระสาวกยืนประนมมือรอบอุหาทั้ง 3 ด้าน (ยกเว้นด้านทิศตะวันออกเพราะภาพชำรุดหมดไม่อาจตีความได้) แม้ว่าจำนวนของพระสาวกนี้จะนับจำนวนไม่ได้ แต่ลักษณะการเขียนภาพพระสาวกเรียงรายนี้มีพบในจิตรกรรมฝาผนังในอุหาปราสาทประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี (ราวพุทธศตวรรษที่ 19) และในกรุห้องปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ราวพุทธศักราช 1967) เป็นต้น

การกำหนดอายุ แม้ว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุหาเจดีย์ด้านทิศใต้จะไม่ปรากฏร่องรอยเหลือมากนัก แต่พบว่ามีการใช้ลายหน้ากระดานและลายวงโค้งต่อเนื่องกันในการค้นภาพ ซึ่งมีพบในจิตรกรรมฝาผนังอุหาเจดีย์ด้านทิศตะวันตกอีกด้วย กรุห้องปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ฯลฯ ซึ่งเป็นภาพที่เขียนขึ้นในรุ่นพุทธศตวรรษที่ 20 ซึ่งอาจเทียบเคียงได้ว่าภาพดังกล่าวเป็นงานที่เขียนขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกันคือราวพุทธศตวรรษที่ 20 นั้นเอง

ปราสาทวัดศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย

วัดศรีสวาย ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของวัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย เป็นวัดที่มีอุน้ำล้อมรอบ มีปราสาท 3 องค์ เรียงกัน ด้านหน้าเป็นวิหาร หันหน้าไปทางทิศใต้ (ภาพที่ 41) เข้าใจว่าเดิมเป็นเทวสถานแล้วมาแปลงเป็นพุทธสถานในสมัยสุโขทัย ภายนอกขององค์ปราสาททั้ง 3 มีร่องรอยของการซ่อมเพิ่มเติมหลายแห่ง การก่อสร้างตั้งแต่ส่วนฐานและเรือนธาตุก่อด้วยศิลาแลง ส่วนยอดก่อด้วยอิฐ²³ กว้างระบอบอิงลิชบอนด์ ลวดลายปูนปั้นค่อนข้างส่วนใหญ่ชำรุดไปและถูกพอกทับเสียใหม่ คงเหลือแต่ส่วนยอด โดยเฉพาะลายกลีบขนุนทำเป็นรูปครุฑยุคนาคเทพพนม และเทวคาพอนร่า ลักษณะแบบศิลปะสุโขทัยจากลักษณะรากฐานของตัวอาคารและ

²³ ได้มีการพบทับหลังรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์ เทวรูปสำริด รวมทั้งลายปูนส่วนบนที่ติดอยู่ตามกลีบขนุนซึ่งเป็นภาพนารายณ์ 10 ปาง

²⁴ ยอดปราสาทที่ก่อด้วยอิฐนี้ เข้าใจว่าเป็นของที่สร้างเพิ่มเติมขึ้นในภายหลัง

ศิลปะวัตถุที่พบเชื่อกันว่า เกิมสร้างขึ้นในอิทธิพลศิลปะเขมรแบบบายน ราวพุทธศตวรรษที่ 18²⁵ แต่ก็ได้มีการซ่อมแซมเพิ่มเติมในสมัยสุโขทัย

จิตรกรรมฝาผนังภายในคูหาปราสาทวิคศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย

ภายในคูหาขององค์ปราสาทคันทิศตะวันออก (ภาพที่ 42) มีร่องรอยของจิตรกรรมฝาผนังแต่ลบเลือนมาก คงเหลือแต่ผนังคันทิศเหนือที่มีภาพเขียนเหลืออยู่บ้างและบางส่วนของคันทิศตะวันออก สีที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นสีขาว ดำ และแดง เขียนด้วยวิธีการใช้สีเขียนเป็นลายเส้นมากกว่าการใช้สีระบายพื้น

ผนังคันทิศเหนือ ผนังถูกแบ่งออกเป็น 3 ตอน ตอนซ้ายและขวาเป็นร่องรอยของภาพเทวคายนีปรนมนมীবอนฐานบัว (ภาพที่ 43) ทรงศิวารมณ์ กุณฑลใหญ่ ทรงงูหยาเฉียงมีทองกรและกำไล ทรงสนับเพลายาวเกือบถึงข้อพระบาท ส่วนทับทวยสนับเพลาสั้นตรงบันเอวมมีการชักชายออกมาและมีชายผ้าห้อยลงมาจากคันทิศหน้าและคันทิศข้างทั้งสอง ส่วนผนังตอนกลางภาพลบเลือนมากจนไม่สามารถตีความได้ชัดเจนจากร่องรอยบางส่วนสันนิษฐานว่าตอนกลางภาพอาจจะ เป็นหน้ากาล ดัดลงมาเป็นส่วนท่อนล่างของบุคคลนั่งคุกเข่า ตอนล่างสุดเป็นลวดลายคล้ายกลีบบัวหรือลายน้ำ ขอบซ้ายขวาของผนังตอนกลางนี้เขียนด้วยลายตามคั้งคล้ายลายรักร้อย

ส่วนผนังคันทิศตะวันออกมีร่องรอยจิตรกรรมเป็นรูปส่วนเท้าของเทวคาเหนือคอกบัว มีขนาดภาพและองค์ประกอบแบบเดียวกับผนังคันทิศเหนือ เข้าใจว่าคงจะมีการฉีกภาพเรื่องราวในลักษณะเดียวกัน ซึ่งน่าจะเหมือนกับผนังคันทิศตะวันตกซึ่งลบเลือนไปหมดแล้ว ส่วนผนังคันทิศใต้ภาพลบเลือนหมดแล้วเช่นกัน

การกำหนดอายุ ภาพเทวคา ที่คูหาปราสาทวิคศรีสวายนี้ ท่าทางการประทับยืนและลักษณะการแต่งกายอาจจะเทียบเคียงกับรูปเทวคาจากลายจำหลักบนพระพุทธรูปล่ำวริคจาก

²⁵ ได้เคยพบประติมากรรมจำหลักหินพระพรหมทัต ที่วิคศรีสวายนี้ ซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นภาพจำลองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พุทธศักราช 1724 - 1761), ดูใน อนุวิทย์ เจริญศุกกุล, "รายงานการสำรวจโบราณสถานเมืองเก่าสุโขทัย," เมืองโบราณ, ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 (ตุลาคม - ธันวาคม, 2520), หน้า 20.

วัดเสด็จ จังหวัดกำแพงเพชร²⁶ (ภาพที่ 44) สร้างขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19²⁷
 นอกจากนี้ลักษณะลีลาท่าทาง การประนมมือ การทรงกมลชนาคาใหญ่ตลอดจนการทรงทองกร,
 กำไล 3 ห่อน และการชักชายพก สามารถเปรียบเทียบได้กับภาพจำหลักบนแผ่นหินชนวนใน
 อุโมงค์วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย²⁸ (ภาพที่ 37) สร้างขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19²⁹ ภาพจิตร-
 กรรมฝาผนังภายในอุโมงค์วัดศรีชุมน่าจะจะเป็นภาพที่เขียนขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษ
 ที่ 19 - ต้นพุทธศตวรรษที่

ปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วัดราชบูรณะ มีแผนผังคล้ายกับวัดมหาธาตุซึ่งอยู่คู่กัน โดยมีปราสาทประธานขนาดใหญ่
 อยู่กึ่งกลางวัด (ภาพที่ 45) ตั้งอยู่ระหว่างพระวิหารหลวงซึ่งอยู่ด้านหน้าและพระอุโบสถซึ่งอยู่
 ด้านหลัง (หมายเลข 1 ภาพที่ 98) องค์ปราสาทตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างยาวด้านละ
 48.00 เมตร³⁰ มีบันไดชั้นสู่คูหาปราสาททางด้านทิศตะวันตกออกที่ฐานมีเจดีย์ทิศทั้ง 4 มุม การ
 ก่อสร้างขององค์ปราสาทตั้งแต่ราวไค้ชั้นครุหลวงมาก่อด้วยศิลาแลง ต่อจากนั้นก็เป็นผนังอิฐสอด
 ขึ้นไปแบบสันเหลี่ยมมุมแหลมออก (Cobelled Arch) เรียงอิฐด้วยระบบอิงลิชบอนด์³¹
 ปราสาทประธานนี้คงสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างวัดซึ่งตามพระราชพงศาวดารกล่าวว่า สมเด็จพระ

²⁶ ดูรายละเอียด พระพุทธบาทสำริดจำลอง จากวัดเสด็จ จังหวัดกำแพงเพชร
 ในจารึกหลักที่ 52 คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์, สำนักนายกรัฐมนตรี,
ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3 (พระนคร: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2508), หน้า 91.

²⁷ ศิลป พีระศรี, "วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนัง," วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรม
 ฝาผนังของไทย สถาบันจิตรกรรมฝาผนัง สาราตภาพจิตรกรรมฝาผนัง (พระนคร:
 กรมศิลปากร, 2502), หน้า 14.

²⁸ แผ่นจำหลักวัดศรีชุม เป็นภาพในนิบาตชาดก ดูรายละเอียดใน ประชุมศิลาจารึก
 ภาคที่ 5 (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2515).

²⁹ Boisselier, op. cit., p. 255.

³⁰ มานิต วัลลิโภคม, "สถาปัตยกรรมของวัดราชบูรณะ," จิตรกรรมและศิลปวัตถุใน
 กุฎีพระปราสาทวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (พระนคร: กรมศิลปากร, 2501),
 หน้า 19.

พระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) โปรดให้สร้างขึ้นในที่ถวายพระเพลิงพระศพ
ของเจ้าอ้ายพระยาและเจ้านายพระยาพระเชษฐาทั้งสอง ในปี พ.ศ. 1967³²

จิตรกรรมฝาผนังภายในกรุและกรุบนปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภายในกรุล่างปราสาทประธานวัดราชบูรณะ เป็นห้องสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างยาว
ด้านละ 1.40 เมตร สูง 2.75 เมตร³³ ตอนล่างของผนังกรุทั้ง 4 ด้านทำเป็นช่องขุ้ม
จรมัน ภาพจิตรกรรมฝาผนังมีเต็มพื้นที่ทุกด้านของผนัง สีที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นสีแดง นอกจากนี้มี
การใช้ดินแดง ขาว ตัดเส้นด้วยสีดำ มีการปิดทองเพื่อเน้นส่วนสำคัญของภาพแต่ละตอน การ
แบ่งองค์ประกอบของภาพแต่ละตอนใช้เส้นแนวกิ่งและแนวนอนเป็นกรอบสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก
หลาย ๆ กรอบ การแบ่งองค์ประกอบลักษณะนี้มีปรากฏในจิตรกรรมพม่าบางแห่ง เช่น
ที่โลกะเตกพัน (Lokahteikpan) ที่พุกาม³⁴ ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในกรุล่างทั้ง 4 ผนังนี้
มีองค์ประกอบคล้ายกันคือ ตอนบนสุดเขียนเป็นภาพอดีตพุทธ ภาพแถวที่ 2 - 3 ถัดลงมา
เป็นภาพพุทธประวัติ ภาพแถวที่ 4 เป็นภาพอสีติมหาสาวก³⁵ ถัดลงมา 3 แถวทั้งบนผนังกรุ
ผนังขุ้มจรมันและบานแต่ละของขุ้มเขียนเป็นภาพนิบาตชาดก จำนวน 3 แถว ตอนล่างสุดติดกับ

³¹ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, "การศึกษาระบบโครงสร้างและระบบการก่ออิฐใน-
อาคารโบราณสถาน," โบราณคดี, ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 (กรกฎาคม, 2517), หน้า 123.

³² "พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ;" เรื่องเกิม,
หน้า 446.

³³ ศิลป พีระศรี, "การค้นพบจิตรกรรมครั้งใหม่," เรื่องเกิม, หน้า 33 - 34.
และที่โลกะเตกพัน พุกาม จะมีองค์ประกอบที่คล้ายกัน แต่คิดเรื่องราวที่ใช้นั้นมีความแตกต่าง
กันอยู่บ้างดูใน Jean Boisselier, op.cit, p. 78.

³⁴ อสีติมหาสาวก คือ เรื่องราวที่เกี่ยวกับพระสาวกของพระพุทธเจ้าที่เป็นเอธิกิกสุ
อุปสัมปทาและได้รับการยกย่องว่าเป็นเอกทัตตะโดยพระพุทธองค์ มีทั้งหมด 80 องค์

³⁵ นิบาตชาดก เป็นเรื่องราวของการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ จำนวน 547
เรื่อง นิบาตชาดกมีอยู่ ชุด ชุดจากลังกามีจำนวน 547 เรื่อง แต่นิบาตชาดกในพม่าที่มา
จากอินเดียได้มี 550 เรื่อง ดูใน G. H. Luce, Old Burma Early Pagan, Vol.1.
(New York University, 1969), p.40 and G. H. Luce. The 550 Jatakas in
Old Burma Artibus Asia. Vol. XIX 3/4 (1956), pp. 291 - 296.

พื้นผนังเขียนเป็นลายเถาพันธุ์พุดกษา เพดานกรุเป็นแผ่นศิลาตกแต่งด้วยรูปวงกลมขนาดใหญ่อันหนึ่งอันหลายชั้นอยู่กึ่งกลางประดับด้วยลวดลายวงกลมขนาดเล็กคล้ายลายดอกไม้กระจายอยู่ทั่วไป เขียนด้วยสีแดงบนพื้นขาว ภายในวงกลมเล็ก ๆ นี้ปิดทอง³⁷ (ภาพที่ 46)

การจัดลำดับภาพส่วนใหญ่จะเรียงลำดับต่อเนื่องกันในลักษณะจากซ้ายไปขวา โดยเริ่มจากผนังด้านทิศตะวันออก เวียนไปผนังด้านทิศใต้ ทิศตะวันตก และมาสิ้นสุดบนผนังด้านทิศเหนือเข้าทำนองลักษณะเวียนขวา (ทักษิณาวัตร)

ภาพอภิตพุทธ เขียนอยู่แถวบนสุดของผนังกรุทั้ง 4 ด้าน เป็นภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิราบปางสมาธิ เนื้อแท่นบัลลังก์ภายใต้ซุ้มเรือนแก้วและซุ้มพญักษ์ ซุ้มพญักษ์เหล่านี้บางองค์มีความแตกต่างกันไป ทั้งนี้อาจเนื่องจากเจตนาของผู้เขียนภาพต้องการแสดงความแตกต่างของตนไม้ที่อภิตพุทธแต่ละองค์ประทับตรัสรู้³⁸ พื้นที่ระหว่างอภิตพุทธแต่ละองค์จะมีรูปบุคคลหรือสัตว์คั่นอยู่³⁹ (ภาพที่ 47)

ภาพอภิตพุทธนี้เขียนด้านละ 6 องค์ ทั้ง 4 ด้าน รวมเป็น 24 องค์ ภายใต้บัลลังก์ของภาพอภิตพุทธแต่ละองค์มีอักษรตัวเขียน เป็นอักษรขอม ภาษาบาลี บอกพระนามของอภิตพุทธแต่ละองค์ แม้ว่าอักษรบางตัวจะชำรุดลบเลือนแต่อักษรที่ปรากฏนี้เขียนเรียงลำดับพระนามโดยไม่ลึกลับกันจึงทำให้สามารถระบุพระนามอภิตพุทธแต่ละองค์ได้ครบถ้วน

³⁷ ศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี กล่าวว่า ภายในวงกลมปิดทองนี้บางวงมีภาพพระพุทธรูปองค์เล็กๆ เขียนด้วยเส้นสีแดง, อุโน ศิลป์ พีระศรี, "การค้นพบจิตรกรรมครั้งใหม่," เรื่องเคิม, หน้า 34 แต่ปัจจุบันไม่สามารถแลเห็นภาพพระพุทธรูปดังกล่าวได้

³⁸ รายละเอียดชนิดของตนไม้ที่อภิตพุทธแต่ละองค์ประทับตรัสรู้ ดูเพิ่มเติมในแสง มนวิฑูร, "เรื่องพระอภิต," เรื่องเคิม, หน้า 49 - 53.

³⁹ รูปบุคคลหรือสัตว์นี้ สันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวัดนะ เสนอว่า "...ไม่ใช่พุทธบุษย์ภูรากหรือพระอัครสาวก แต่เป็นพระพุทธรูเจ้าศากยโคทมเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ชาติต่าง ๆ ในสมัยของอภิตพุทธแต่ละองค์..." อุโน สันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวัดนะ, เรื่องเคิม, หน้า 44.

ทั้ง 24 องค์ โดยเริ่มต้นจากพระที่ปักกรโบนซ้ายสุดของผนังค้ำนทิศตะวันออก ไปต่อเนื่องกับผนังค้ำนทิศใต้และทิศตะวันตก มาสิ้นสุดองค์สุดท้ายคือ พระกัศสโป บนผนังขวาสุดของผนังค้ำนทิศเหนือ⁴⁰

พุทธประวัติ พื้นที่ในกรอบสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ จำนวนสองแถว ถัดลงมาจากแถวภาพอดีตพุทธ เขียนเป็นภาพพุทธประวัติ การลำดับเรื่องราวส่วนใหญ่ลำดับจากซ้ายไปขวา โดยเริ่มเรื่องบนพื้นที่ซ้ายสุดของผนังค้ำนทิศตะวันออก และไปสิ้นสุดที่ขวาสุดของผนังค้ำนทิศเหนือ เช่นเกี่ยวกับการลำดับภาพอดีตพุทธ ดังนั้นในการตีความเรื่องราวของภาพแต่ละภาพจึงอาศัยการลำดับเหตุการณ์ตามที่ปรากฏในพุทธประวัติ แต่อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่ามีภาพบางภาพมีการเขียนสลัปดาห์กันอยู่บ้าง นอกจากนี้ยังมีภาพเป็นรูปบุคคลประนมหัตถ์ต่อพระพุทธรองค์ข้า ๆ กันอยู่หลายภาพหลายตอน อันเป็นข้อจำกัดในอันที่จะตีความระบุให้แน่ชัดว่าเป็นพุทธประวัติตอนใดได้

ผนังค้ำนทิศตะวันออก ภาพค้ำนซ้ายอันเป็นตอนต้นของเรื่องชำรุดลบเลือนมากจนไม่สามารถตีความได้ คงตีความได้ตั้งแต่ภาพช่องที่ 3 ของแถวล่างอันเป็นภาพนายฉันทะกับมัทธนะ ถัดมาช่องที่ 4 ในแถวเดียวกันเป็นภาพคล้ายพระพุทธรบาทสี่รอย⁴¹ และท่อนพวงมาลัยดอกไม้อ้อย (ภาพที่ 48) ลำดับภาพต่อเนื่องขึ้นสู่ภาพช่องที่ 2 แถวบนเป็นภาพพระพุทธรองค์ประทับใต้โพธิบัลลังก์ ถัดมาทางขวาเป็นตอนเวยวิมุกตีสู่ในสัปคาศที่ 2 โดยยื่นลิ้มพระเนตรพิจารณามหาโพธิบัลลังก์

⁴⁰ โปรตดูรายละเอียดเกี่ยวกับการตีความพระนามของภาพอดีตพุทธแต่ละองค์ในแสง มนวิฑูร, "เรื่องอดีตพุทธ," เรื่องเดิม, หน้า 42 - 49.

⁴¹ รอยพระพุทธรบาท 4 รอยนี้ เสนอ นิลเกษ ให้ความเห็นว่า "...เป็นรอยพระพุทธรบาท 4 รอย ซึ่งหมายถึงการกำเนิดองค์พระพุทธรเจ้าขึ้นในโลก 4 องค์แล้ว ซึ่งรวมทั้งพระพุทธรเจ้าองค์ปัจจุบันนี้ด้วย" ฐิโน สว่าง สิมะแสงยาภรณ์, "แบบศิลปะที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังภายในกรุ ณ พระปรางค์ประธาน วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา," ศิลปนิพนธ์ศิลปบัณฑิต ภาควิชาประยุกตศิลปศึกษา คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522, หน้า 33.

ผนังค้ำนทศิไต้ เริ่มช่องแรกแถวบนเป็นภาพทรงจกกรมอมรัตนเจดีย์ในสลัปดาห์ที่ 3 ถัดมาทางขวาเป็นตอนประทับในเรือนแก้ว (รัตนเจดีย์) ในสลัปดาห์ที่ 4 ตอนประทับเสวยวิมุกตีสุขไต้คันธบัลลนิโครช (คันไทร) ในสลัปดาห์ที่ 5 และตอนพระอินทร์ถวายผลสมอและไม้สีพระหน้แก่พระพุทธรองค์ในสลัปดาห์ที่ 7⁴² ตามลำดับ ส่วนภาพแถวที่สอง ช่องแรกเป็นตอนพานิช 2 พี่น้อง ชื่ออุปลสสะและภัลลิกะ นำข้าวสุกก้อนและสตุงมาถวายพระพุทธรเจ้า ถัดมาเป็นตอนประทับนั่งไต้ควางไม้มุจลินทร์ (ต้นจิก) ในสลัปดาห์ที่ 6 ภาพถัดมายังไม่สามารถตีความได้ชัดว่าเป็นพุทธประวัติตอนใด เขียนเป็นภาพบุคคลกายสีทองนั่งประนมหัตถ์คือพระพุทธรองค์ อาจเป็นภาพพระพุทธรเจ้ากับพระอัครสาวก ส่วนภาพพุทธประวัติช่องสุดท้ายบนผนังทศิไต้ภาพไม่ชัดเจนนัก เขียนเป็นภาพพระพุทธรองค์ประทับนั่งภายในเรือนแก้ว ค้ำนซ้ายเป็นบุคคลแต่งกายอย่างกษัตริย์ เบื้องขวาเป็นบุคคลคล้ายพราหมณ์ภาพนี้อาจเป็นตอนพระพุทธรเจ้าทรงแสดงธรรมต่อพระเจ้าพิมพิสาร ณ สวนตาล แห่งกรุงราชคฤห์

ผนังค้ำนทศิตะวันตก ช่องแรกแถวบนอาจเป็นภาพพระพุทธรองค์ทรงพิจารณาสัตว์โลกว่าเปรียบเสมือนคอกบัวสีเหล่า ถัดมาทางขวาเป็นภาพพระพุทธรองค์ปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ความด้วยภาพตอนปาติไลยก์และภาพช่องสุดท้ายเป็นตอนทรงทรมานช้างนาฬาคีรี ถัดลงมาช่องแรกแถวล่างน่าจะเป็นภาพพระโกณฑัญญะขอลบวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนา ภาพต่อมายังไม่สามารถตีความได้ชัดเจนน เขียนเป็นรูปบุคคลประนมหัตถ์คือพระพุทธรองค์ ถัดมาเป็นภาพพระพุทธรองค์ทรงโปรดขฤติ 3 พี่น้อง ซ้ายสุดในแถวล่างสุดนี้เป็นภาพอุปลสสะกับภัลลิกะขอลบอุปสมบท (ภาพที่ 49)

ผนังค้ำนทศิเหนือ ช่องแรกแถวบนเป็นภาพบุคคลนั่งประนมหัตถ์อยู่เบื้องซ้ายและขวาของพระพุทธรเจ้าซึ่งยังไม่อาจระบุได้ว่าเป็นภาพเหตุการณ์ตอนใด ถัดมาเขียนเป็นภาพขนาดใหญ่ตอนเสด็จรับนิพพาน ส่วนภาพริมขวาสุดเขียนเป็นภาพบุคคล 2 คน นั่งประนมหัตถ์อยู่เบื้องซ้ายและขวาของพระพุทธรเจ้าเช่นกัน ส่วนช่องแรกแถวล่างเป็นภาพพระยามารขุดอาราธนาให้พระพุทธรองค์เสด็จสู่รับนิพพาน ถัดมาเป็นภาพบุคคล 2 คน ประนมหัตถ์อยู่เบื้องซ้ายและขวา

42

ภาพตอนพระอินทร์ถวายผลสมอและไม้สีพระหน้แก่พระพุทธรองค์นี้เขียนสลับทำแหน่งกับภาพตอนประทับนั่งไต้ควางไม้มุจลินทร์ (ต้นจิก) ซึ่งอยู่ในแถวล่างของผนังเดียวกัน

ของพระพุทธเจ้า ค่อมมาเป็นภาพพระพุทธรูปที่ประดิษฐาน ณ เขาสุมนกูฏ ลังกาทวีป ส่วนภาพชาวสุตคองเป็นภาพบุคคล 2 คน นั่งประนมหัตถ์คือพระพุทธองค์เช่นกัน

ภาพพระอสีติมหาสาวก ภาพจิตรกรรมแถวที่ติดลงมาจากภาพพุทธประวัติ เขียนเป็นภาพพระอสีติมหาสาวกมีกายเป็นสีทอง ห่มจีวรสีแดง ยืนประนมหัตถ์ค่อเนื่องกันตลอดทั้ง 4 ชั้น (ภาพที่ 50) ชั้นค้ำนทิศตะวันตกมีจำนวน 20 องค์ ทิศใต้ 20 องค์ ทิศตะวันออก 21 องค์ และทิศเหนือมีจำนวน 19 องค์ รวมทั้งสิ้น 80 องค์พอดี

การเขียนภาพพระสาวกยืนประนมหัตถ์เรียงแถวค่อเนื่องในลักษณะคล้ายกันนี้ ยังมีปรากฏที่จิตรกรรมผนังคูหาปราสาทประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ค้ำนทิศเหนือของเจดีย์ประธานวัดเจดีย์เจ๊กแถว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย และบนภาพพระบรมจากกรุงเจดีย์วัดคอกเงิน⁴³ อำเภอฮอด จังหวัดตาก

นิบาตชาดก ภาพเล่าเรื่องตอนล่างสุดติดจากภาพพระอสีติมหาสาวก คงเป็นภาพชาดก ภาพเหล่านี้เขียนทั้งบนผนังกรุงฯ ผนังซุ้มจระนมและบานแผละของซุ้ม ภาพส่วนใหญ่ชำรุดและเลือนลาง ทำให้ยากลำบากต่อการระบุข้อความให้แน่ชัดว่าเป็นชาดกเรื่องใด อย่างไรก็ตามจะพบว่าภาพส่วนใหญ่แสดงด้วยเหตุการณ์ตอนสำคัญของเรื่องและเน้นตัวประธานของเรื่องด้วยการปิดทอง จึงทำให้สามารถตีความได้บ้างว่าเป็นภาพชาดกเรื่องใด ซึ่งชาดกเหล่านี้ล้วนปรากฏอยู่ในนิบาตชาดกทั้งสิ้น เช่น อนุสาสิกชาดก จากนิบาตชาดกเรื่องที่ 115⁴⁴ (ภาพที่ 51) ราชชาดก จากนิบาตชาดกเรื่องที่ 145⁴⁵ (ภาพที่ 52) ทักษกายชาดก จากนิบาตชาดกเรื่อง

⁴³ ภาพพระบรมกัจฉาล่าปัจจุบันได้เก็บรักษาและแสดงอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หอศิลป์ กรุงเทพมหานคร

⁴⁴ อนุสาสิกชาดก กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยานก กล่าวติเตียนนางนกผู้เที่ยวควยความโลภ, อยู่ใน ราชบัณฑิตยสภา, ผู้รวบรวม, นิบาตชาดก เล่มที่ 23 ภาคผนวก, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสภาพิมพ์กุลเกล้าฯ ถวายในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระปิยมหาราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันตรงกับเสด็จสวรรคต ณ วันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2474), หน้า 67.

⁴⁵ ราชชาดก กล่าวถึง พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกแขกเต้า ช่วยดูแลภรรยาของพราหมณ์ผู้เลี้ยง, อยู่ใน ราชบัณฑิตยสภา, เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

ที่ 322⁴⁶ (ภาพที่ 53) มาดูโปสทซาคก จากนิบาตซาคกเรื่องที่ 455⁴⁷ (ภาพที่ 54) และมหาชนกซาคก จากนิบาตซาคกเรื่อง 539⁴⁸ (ภาพที่ 55) ถึงแม้ว่ายังมีอีกหลายภาพ จะยังไม่สามารถตีความได้เนื่องจากข้อจำกัดของข้อมูล แต่ในจำนวนนี้ก็มีบางภาพที่สามารถ สืบให้เห็นถึงลักษณะสถาปัตยกรรมในราวพุทธศตวรรษที่ 20 ว่ามีอาคารโถง หลังคทรงจั่ว มุงกระเบื้องลอนและเกล็ด ชายหน้าจั่วประดับด้วยตัวหงา (ภาพที่ 56) อาคารบางหลัง อาจจะเป็นพลับพลาหรือปราสาท มีการประดับลวดลายหน้าบันและหางหงส์ (ภาพที่ 57) นอกจากนี้ยังปรากฏมีการใช้ลวดลายวงโค้งต่อเนื่องกันในแนวนอน (ภาพที่ 56) แบบเดียวกับที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ทั้ง 2 องค์ ณ วัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสะเกษนาลัย จังหวัดสุโขทัย เช่นเกี่ยวกับการใช้ลายวงกลมเว้นช่องไฟด้วยรูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก อันคงเป็น งานที่เขียนขึ้นในเวลาใกล้เคียงกัน

⁴⁶ ทัทธภายซาคก กล่าวถึง พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชสีห์ ช่วยชีวิตสัตว์ ผู้พากันแตกตื่นเพราะเชื่อถ้อยกระต่ายคืนตูม, คูใน ราชบัณฑิตยสภา, เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

⁴⁷ มาดูโปสทซาคก กล่าวถึง พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยาข้างเผือกเลี้ยง มารดา พระเจ้าพาราณสีให้จับมาเป็นข้างศรีเมือง พ้นจากยีนโรงไค้ด้วยอำนาจคฤณกตเวที ต่อมารดา, คูใน ราชบัณฑิตยสภา, เรื่องเดียวกัน, หน้า 138.

⁴⁸ มหาชนกซาคก เป็นซาคกเรื่องที่ 2 จากซาคก 10 เรื่องสุดท้าย ที่เรียกว่า ทศชาติซาคกหรือนิบาตซาคก เรื่องทศชาติซาคกนี้โปรดดูเพิ่มเติมใน แปลก สนธิรักษ์, เล่าเรื่องพระเจ้าสิบชาติ, (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด รวมสาส์น, 2515), สำหรับ เรื่องมหาชนกซาคก กล่าวถึง พระโพธิสัตว์บำเพ็ญวิริยบารมีเสวยพระชาติเป็นโอรสแห่ง กรุงมิลินดา ภายหลังออกบวชเจริญพรหมวิหารอยู่ในป่าจนสำเร็จญาณ, คูใน ราชบัณฑิตยสภา, เรื่องเดียวกัน, หน้า 162.

จิตรกรรมฝาผนังภายในกรุบนซึ่งอยู่ตอนบนถักขึ้นไปในแนวเดียวกัน เขียนด้วยวิธี จิตรกรรมเฟรสโก้ (Fresco) ทั้งสี่ด้าน เขียนตั้งแต่บริเวณพื้นผนังกรุ เป็นลายหน้ากระดาน ก้านชกคล้ายกับที่ปรากฏในกรุล่าง ถักขึ้นมาเป็นภาพบุคคลและเทวดา พื้นที่ที่มีภาพเขียนเหลือ กว้างประมาณ 120 เซนติเมตร (แต่เดิมคงมีมากกว่านี้ และปัจจุบันภาพตอนบนได้ชำรุด หลุดลอกเหลือแต่ผนังศิลาแลง) ภาพจิตรกรรม ๓ กรุบนนี้อาจจำแนกตามแบบศิลปะและคติ เรื่องราวที่เขียนได้เป็น 2 ส่วน คือ

1. ภาพบุคคลแบบจีน เขียนบนผนังด้านทิศตะวันออกและทิศใต้ (ภาพที่ 58 - 59 เป็นภาพบุคคลในอาการต่าง ๆ ยืนเว้นช่องไฟเป็นระยะ บนผนังด้านทิศตะวันออกมี รูปเด็ก 3 คน ประปรายอยู่ตอนล่างของรูปบุคคลที่ยืนเรียงราย⁵⁰ (ภาพที่ 60) ภาพบางภาพ คล้ายบุคคลสวมหน้ากากแต่งกายอย่างนักรบจีน (ภาพที่ 61) บนผนังด้านทิศใต้ปรากฏมีภาพ บุคคลถือธงและป้ายอักษรจีนโบราณ แต่อักษรดังกล่าวยังไม่มีการถอดความได้ นอกจากนี้ยังมี ภาพบุคคลถือสิ่งของคล้ายถาดอาหาร (ภาพที่ 62) ภาพเหล่านี้ยังไม่แน่ชัดว่าเขียนขึ้นเนื่องใน คติและเนื้อหาอะไร แต่อย่างไรก็ตามภาพดังกล่าวนี้ย่อมแสดงถึงความสัมพันธ์ในค่านิยมศิลปะ และวัฒนธรรมของจีนต่อสังคมไทยอย่างเด่นชัดในช่วงระยะเวลาดังกล่าว

2. ภาพเทวดาเหาะ (เทพชุมนุม) เขียนบนผนังด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือ เป็นภาพเทวดาเหาะเว้นช่องไฟเป็นระยะ (ภาพที่ 63, 64) ตกแต่งพื้นที่ว่างด้วยลายช่อ ดอกไม้หรือคล้ายกับที่ปรากฏในกรุล่าง ภาพเทวดาเหล่านี้ประนมหัตถ์ประคองช่อดอกไม้

⁴⁹ ภาพจิตรกรรมเฟรสโก้ (Fresco) คือ ภาพเขียนที่เขียนขึ้นในขณะที่ผิวปูนของ ผนังชั้นนอกกำลังเปียกอยู่ ปูนจะถูกซึมสีเข้าไป เมื่อปูนแห้งสีก็จะไม่หลุดออกมา ดูเพิ่มเติมใน ศิลปะ พีระศรี, "บันทึกเรื่องภาพเขียนสีบนผาผนังปูนเปียก (Fresco)" แปลโดย เขียน ยิ้มศิริ, ศิลปากร, ปีที่ 2 เล่ม 5 (มกราคม, 2502), หน้า 43.

⁵⁰ ธนิต อยู่โพธิ์, สันนิษฐานว่าภาพดังกล่าวนี้คงจะเป็นภาพ ฮก ลก ซิ่ว อยู่ใน ธนิต อยู่โพธิ์, "สถานจิตรกรรมฝาผนัง, "วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย สถาน-จิตรกรรมฝาผนัง สารบาณภาพจิตรกรรมฝาผนัง" (พระนคร: กรมศิลปากร, 2502), หน้า 40.

(ภาพที่ 65) มีลักษณะเครื่องทรงและสิราภรณ์ใกล้เคียงกับภาพจำหลักลายเส้นที่จังหวัดสุโขทัย อันมีต้นเค้าจากจิตรกรรมลังกาแบบโปโลนนารูวะ ลักษณะการเขียนภาพเทวคาของผนังค้ำานทิศตะวันตกและทิศเหนือมีรายละเอียดที่คล้ายกัน ต่างกันที่ภาพเทวคาบนผนังค้ำานทิศตะวันตกหันพระพักตร์ไปค้ำานซ้าย ส่วนผนังทิศใต้ (ภาพที่ 65) ส่วนผนังค้ำานทิศเหนือหันพระพักตร์ไปค้ำานขวา ส่วนผนังค้ำานทิศตะวันออก (ภาพที่ 66, 67) อันเป็นตำแหน่งของภาพตัวบุคคลจีน ผลดังกล่าวย่อมแสดงถึงการ เน้นความสำคัญต่อภาพจิตรกรรมแบบจีนบนผนังค้ำานทิศตะวันออกและค้ำานทิศใต้ ซึ่งยังไม่อาจตีความให้ชัดเจนได้ว่าเป็นเนื้อเรื่องใด

การกำหนดอายุ ภาพจิตรกรรมฝาผนังทั้งกรุสร้างและกรุบนของปราสาทประธาน วัดราชบูรณะนี้ อาจกำหนดได้จากหลักฐานการสร้างองค์ปราสาทและวัดราชบูรณะ คือในพุทธศักราช 1967 รัชกาลพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา)⁵¹
จิตรกรรมฝาผนังภายในคูหาเจดีย์รายค้ำานทิศเหนือของพระวิหารหลวง วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เจดีย์ดังกล่าวตั้งอยู่ใกล้กับหลังวิหารน้อย (หมายเลข 2 ภาพที่ 98) ลักษณะทางสถาปัตยกรรมไม่อาจศึกษาได้เนื่องจากองค์เจดีย์โคล้มพังลงโดยไม่มีผู้ไคมันท์กไว้ คงเหลือแต่ภาพค้ำาลงจิตรกรรมฝาผนังภายในคูหา โดย เพื่อ ตรีพิทักษ์ เขียนเป็นภาพอศิตพุทธเรียงซ้อนกันไม่ค้ำากว่า 4 แถว (ภาพที่ 68) ภาพอศิตพุทธเหล่านี้ประทับนั่งขัดสมาธิราบปางมารวิชัยภายใต้ซุ้มเรือนแก้วและซุ้มโพธิ์ ระหว่างภาพอศิตพุทธแต่ละองค์ค้ำันค้ำวยซอพันธุพฤษาค่างชนิดกันแขนห้อยไว้⁵² และระหว่างภาพอศิตพุทธแต่ละแถวค้ำันค้ำวยลายหน้ากระดาน ลวดลายภายในเป็นรูปวงรีสลักับวงกลมขนาดเล็ก ๆ (ภาพที่ 88) มีการใช้ลายประจำยามหรือลายคอกสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ค้ำันเป็นจังหวัดระหว่างอศิตพุทธแต่ละองค์ (ภาพที่ 69)

⁵¹

"พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์," เรื่องเดิม, หน้า 446.

⁵²

การเขียนภาพลายคอกไม้ค้ำันระหว่างภาพพระพุทธรแทนการเขียนภาพพระสาวก ได้มีปรากฏมาก่อนในจิตรกรรมพุทธามที่วิหารพยาตองสุ (Payathonzu) มีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งสันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวัณณะ สันนิษฐานว่าอาจหมายถึงภาพอศิตพุทธหรือปัจเจกพุทธก็ได้ ฐูโน สันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวัณณะ, เรื่องเดิม, หน้า 46.

และภายใต้ลายหน้ากระดานนี้มีลวดลายคล้ายลายรูปคอกจิกที่ปรากฏบนผนังมุขปรางค์ประธาน วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 89,90) ซึ่งพัฒนาต่อเนื่องจากลายวงโค้งต่อเนื่องกันในแนวอนที่เคยปรากฏ ณ จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ทั้งสองของวัดเจดีย์-เจ็ดแถว ศรีสังฆนาลัย จังหวัดสุโขทัย และจิตรกรรมฝาผนังในกรุล้างปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

การกำหนดอายุ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ณ คูหาเจดีย์ด้านทิศเหนือของพระวิหารหลวง วัดราชบูรณะนี้ อาจกำหนดได้จากลายหน้ากระดานและลายคล้ายรูปคอกจิก⁵³ รวมทั้งการเขียนลายประจำยามหรือลายคอกสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่คั่นระหว่างอภิศุทธแต่ละองค์ จักได้ว่ามีลักษณะโครงสร้างและแบบแผนที่ไม่แตกต่างไปจากจิตรกรรมฝาผนัง ณ ผนังมุขปรางค์ประธานวัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งคงเขียนขึ้นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22

ปรางค์ประธานวัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วัดพระรามตั้งอยู่ริมฝั่งพระราม ใกล้กับวัดพระศรีสรรเพชญ์และพระราชวังโบราณ ปรางค์ประธานเป็นปรางค์ขนาดใหญ่ มีความสูงใกล้เคียงกับปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ ซึ่งอยู่ไม่ห่างกันนัก องค์ปรางค์ก่ออิฐสอคันทันสูง ขนาบซ้ายขวาด้วยสถาปัตยกรรมกว่าคันทันละ 1 องค์ บนฐานเดียวกันนี้ยังมีสถาปัตยกรรมทั้ง 4 และเจดีย์รายโคจรอบ (ภาพที่ 99) องค์ปรางค์มีบันไดสูงชันสู่มุขหน้าและคูหาทางคันทันทิศตะวันออก (ภาพที่ 72) ส่วนเรือนชาคคันทันอื่น ๆ ทำเป็นซุ้มจระนำมีประตูฐานพระพุทธรูปยืนปางต่าง ๆ ซึ่งชำรุดไปแล้ว จากการพิจารณาลักษณะของอิฐที่ใช้แตกต่างกันและร่องรอยของการฉาบพอกปูนเพิ่มเติมหลายครั้ง (ภาพที่ 73) แสดงถึงหลักฐานของการซ่อมองค์ปรางค์อย่างน้อย 3 ครั้ง สำหรับระยะเวลาการสร้างองค์ปรางค์ สามารถกำหนดได้จากหลักฐานที่ระบุในพระราชพงศาวดาร-

⁵³ ภาพข้อมูลที่ใช้ศึกษาตีความนี้เป็นภาพคัดลอก ซึ่งมีโอกาสผิดเพี้ยนไปบ้าง แต่จากลักษณะโครงสร้างและแบบแผน (pattern) ของลายนั้นจัดอยู่ในหมวดเดียวกันกับที่ปรากฏ ณ ผนังมุขปรางค์ประธานวัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

กรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ว่า เริ่มสร้างเมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุทนต์ (พุทธศักราช 1912)⁵⁴ อันเป็นปีที่เริ่มสร้างวัดพระราม

จิตรกรรมฝาผนังภายในมุขและคูหาปราสาทวัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

บนผนังทุกคานของมุขและคูหาปราสาทประธานนี้ ปรากฏว่ามีร่องรอยของภาพจิตรกรรมฝาผนังเขียนเป็นภาพแถวคติพุทธขนาดใหญ่เรียงซ้อนกัน แต่ปัจจุบันอยู่ในสภาพชำรุดลบเลือนมาก

ราวกึ่งกลางผนังมุขมีกรอบประตูและเพดานไม้บางส่วนปรากฏอยู่ ภาพจิตรกรรมฝาผนังบนผนังมุข ร่องรอยตั้งแต่บริเวณผนังภายนอกของกรอบประตู (ภาพที่ 74) แต่ชำรุดหลุดล่อนจนเหลือแต่เพียงบางส่วนของภาพคติพุทธและขุมเรือนแก้ว ส่วนผนังบริเวณภายในกรอบประตูมีร่องรอยของภาพจิตรกรรมเหลืออยู่มากกว่า ภาพดังกล่าวเขียนด้วยสีแดง น้ำตาล ขาว ดำ และเขียว เป็นภาพคติพุทธเรียงซ้อนกันอย่างน้อย 4 แถว เขียนถึงตอนบนสุดของผนังจนเพดาน ส่วนตอนล่างนั้นชำรุดหมด ลักษณะของภาพคติพุทธแต่ละองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบปางสมาธิภายในขุมเรือนแก้ว คั่นด้วยลวดลายคล้ายลายพันธุ์พฤกษา ภาพคติพุทธแต่ละองค์คั่นด้วยลายหน้ากระดาน (ภาพที่ 75, 76) ซึ่งมีปรากฏอยู่ 2 แบบด้วยกันคือแบบแรกเป็นลายวงรีคั่นด้วยรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน มีลวดลายตกแต่งเพียงเล็กน้อย ใต้ลายนี้มีร่องรอยลายวงโค้งสองขนาดต่อเนื่องกันในแนวนอน แต่ลบเลือนมาก (ภาพที่ 91) ส่วนลายหน้ากระดานแบบที่สองเป็นรูปวงรีมีลักษณะเรียวมากกว่า คั่นด้วยลายประจำยามก้ามปูเข้าทำนองลายลูกหักก้ามปู และมีการตกแต่งรายละเอียดมากกว่า ใต้ลงมาเป็นลายวงโค้งต่อเนื่องกันในแนวนอนแต่กระจัดจลนคล้ายรูปคอกจิกเรียงติดต่อกัน (ภาพที่ 92) บริเวณผนังมุขตอนใน

54

"พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์" เล่มเดิม, หน้า 443
ในการกำหนดปีสร้างวัดพระรามนี้ พงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ พระราชพงศาวดาร-
กรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2504),
หน้า 13 กล่าวว่าสร้างขึ้นในปีพุทธศักราช 1977 ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
แต่ในที่นี้จะใช้พงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์เป็นหลัก เพราะมีความน่าเชื่อถือและสอดคล้องกับหลักฐานทางสถาปัตยกรรมและโบราณคดีมากกว่า

ยังมีร่องรอยของการฉีกแยกของผนัง และเห็นการก่อเพิ่มเติมของผนังซึ่งใช้อิฐขนาดเล็ก และสอปูน แตกต่างจากของเดิมที่ใช้อิฐขนาดใหญ่กว่าและสอหิน แต่อย่างไรก็ตาม ภาพจิตรกรรมบนผนังเก่าและใหม่ที่เชื่อมต่อกันนี้ ภาพเขียนถูกเขียนขึ้นอย่างต่อเนื่องกันโดยไม่มี ความแตกต่างกัน (ยกเว้นบางส่วนของลายหน้ากระดานแบบแรกซึ่งเขียนด้วยสีน้ำคาล) จึงแสดงว่าภาพเขียนบนผนังมุขทั้งหมดนี้ถูกเขียนขึ้นภายหลังการพอกเพิ่มเติมผนัง

ผนังที่ก่อใหม่มีพื้นที่ต่อเนื่องกับผนังคูหาทั้ง 4 ด้านซึ่งอยู่ติดต่อกัน จากภายในคูหา สามารถเห็นความหนาของผนังใหม่ ประมาณ 30 เซนติเมตร นอกจากนี้ยังปรากฏมีร่องรอย ของเสาและคานที่ซ่อนอยู่ภายในผนังที่เพิ่มเติมใหม่ แต่เสาและคานเหล่านี้อยู่ในสภาพที่ถูกเผา จนเป็นถ่านและบางส่วนได้หลุดหายไปทำให้สามารถแลเห็นผนังเดิมซึ่งอยู่ภายใน มีร่องรอย ของผิวปูนและการเขียนสีน้ำคาลแดง (ภาพที่ 77) ซึ่งอาจจะเป็นภาพจิตรกรรมที่เขียนไว้ก่อน ที่จะมีการเพิ่มเติมผนังก็ได้

บนผนังคูหานี้มีร่องรอยของภาพจิตรกรรมอยู่ทุกด้าน ล้วนอยู่ในสภาพที่เลือนลาง เพราะคราบปูน มูลค้างคาว และการหลุดลอกของผนัง บริเวณที่พอจะเห็นเป็นภาพได้คือ พื้นที่บางส่วนของผนังด้านทิศเหนือ (ภาพที่ 78) และทิศใต้ (ภาพที่ 79) เป็นร่องรอยภาพ อคิตพุทธ เขียนด้วยสีขาว ดำ เหลือง และน้ำคาล มีโครงสร้างเป็นแถวภาพพระพุทธรูป ประทับนั่งเรียงซ้อนกันเป็นชั้น ๆ คล้ายกับภาพจิตรกรรมที่ปรากฏบนผนังมุข แต่มีข้อแตกต่าง อยู่บ้างคือ ภาพอคิตพุทธภายในคูหานี้ประทับนั่งอยู่ภายใต้ร่มเรือนแก้วและร่มโพธิ์ (ภาพที่ 78 - 79) ซึ่งภาพร่มโพธิ์นี้ไม่มีปรากฏบนผนังมุข⁵⁵

การกำหนดอายุ จากความแตกต่างของภาพอคิตพุทธระหว่างผนังคูหาและผนังมุข ในคานสีที่ใช้และลักษณะรายละเอียดของภาพ ทำให้สามารถตีความได้ว่าภาพดังกล่าวควร จะเขียนขึ้นในเวลาที่แตกต่างกันโดยที่ผนังมุขมีการใช้สีเขียวเข้ามาปะปนในภาพ อีกทั้งลักษณะ

55

นอกจากนี้ สันติ เล็กสุขุมและกมล นายาวัดนะ ยังพบว่าระหว่างภาพอคิตพุทธ บนผนังคูหา มีอักษรสาวกคั่นอยู่ แต่บนผนังมุขนั้นไม่มี จะมีเป็นภาพแจกันดอกไม้แทน คูใน สันติ เล็กสุขุมและกมล นายาวัดนะ, เรื่องเดิม, หน้า 38.

ลายหน้ากระดานที่ใ้มีการประดิษฐ์มากแล้ว คล้ายลายหน้ากระดานลูกพิทก้ามปู ที่ปรากฏใน จิตรกรรมฝาผนัง ๗ เมรุทิศ เมรุราย วัดไชยวัฒนาราม และเพดานอุหาเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง วัดใหม่ประชุมพล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 93) ซึ่งสร้างขึ้นในราวรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 แต่ลายที่วัดพระรามนี้ยังมีการคลี่คลายน้อยกว่า แสดงถึงขั้นของวิวัฒนาการที่ยังต่ำกว่า แต่ก็ไ้วิวัฒนาการต่อจากลายหน้ากระดานในรุ่นพุทธศตวรรษที่ 20⁵⁶ มากแล้ว ดังนั้นภาพจิตรกรรมบนผนังมุขปราสาทประธานวัดพระราม จึงควรมีอายุราว กลางพุทธศตวรรษที่ 21 - กลางพุทธศตวรรษที่ 22 แต่อย่างไรก็ตามจากการปรากฏลวดลายหน้ากระดานช่วงหนึ่งบนผนังมุขเขียนด้วยสีน้ำคาล เป็นลายวงรีสลั้มด้วยรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน (ภาพที่ 91) ซึ่งมีการตกแต่งและการประดิษฐ์ลายน้อยกว่า แสดงถึงวิวัฒนาการที่ต่ำกว่า จึงอาจจะเขียนขึ้นในเวลาใกล้เคียงการเพิ่มพอกผนัง ผนังใหม่นี้เป็นผนังก่ออิฐสอปูน คงมีอายุไม่เก่าไปกว่าปลายพุทธศตวรรษที่ 20⁵⁷ และลายดังกล่าวนี้อาจจะเขียนขึ้นพร้อมกับจิตรกรรมบนผนังอุหา คือราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ลวดลายดังกล่าวคงเป็นของเก่าที่หลงเหลืออยู่จากการเขียนเพิ่มเติมในรุ่นพุทธศตวรรษที่ 22 นั้นเอง

ปราสาทมณฑิศาตะวันตกเฉียงเหนือ วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วัดมหาธาตุ ตั้งอยู่ตำบลท่าเสาสุกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทางด้านทิศใต้ของวัดราชบูรณะซึ่งตั้งอยู่คู่กัน บริเวณวัดมีผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

⁵⁶ รายละเอียดของลายหน้ากระดานในรุ่นพุทธศตวรรษที่ 20 อยู่ใน จิตรกรรมฝาผนังวัดเจดีย์เจ็ดแถว อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย และจิตรกรรมฝาผนังในถ้ำล่างปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ฯลฯ

⁵⁷ หลักฐานการก่อผนังอาคารในเขตภาคกลางที่สร้างแบบก่ออิฐสอปูนที่เก่าแก่ที่สุด ไ้แก่ ผนังวิหารและผนังอุหาสอปูนองค์กลางและองค์ค้ำานทิศตะวันออก วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (กลางพุทธศตวรรษที่ 21) เป็นผนังก่ออิฐสอปูน เรียงอิฐแบบอิงลิชบอนด์ แต่ไม่เคร่งครัด เช่นเดียวกับผนังที่ก่อขึ้นใหม่ที่องค์ปราสาทประธานวัดพระราม ส่วนอาคารแบบอยุธยาที่สร้างก่อนสมัยนี้ล้วนก่ออิฐสอกินทั้งสิ้น

หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ตามพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์⁵⁸ กล่าวว่าวัดนี้เริ่มสร้างในปีพุทธศักราช 1917 ภายในวัดมีพระมหาธาตุหรือปราสาทประธาน อยู่กึ่งกลางวัด ปราสาทประธานตั้งอยู่บนฐานใหญ่มีปราสาทมุมทั้ง 4 ทิศ (ภาพที่ 100) ภายในปราสาทมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (ภาพที่ 78) มีภาพจิตรกรรมฝาผนังเขียนเป็น ภาพขุมเรือนแก้วขนาดใหญ่ และภาพแถวอดีตพุทธบนผนังด้านทิศตะวันออกและด้านทิศเหนือ จิตรกรรมฝาผนังภายในคูหาปราสาทมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของปราสาทประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ปราสาทมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นปราสาททรงเตี้ยก่ออิฐสอดิน การเรียงอิฐแบบอิงลิชบอนด์ บนฐานศิลาแลง (ฐานเดียวกับปราสาทประธาน) มีช่องประตูทางด้านทิศตะวันตกเข้าสู่คูหาภายในปราสาทเป็นห้องรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดกว้างด้านละ 175 เซนติเมตร ช่องประตูกว้าง 88 เซนติเมตร ภายในมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเขียนด้วยสีฝุ่น มีสีขาว ดำ และดินแดง

ผนังด้านทิศตะวันตกและด้านทิศใต้ ภาพลบเลื่อนหมดแล้ว

ผนังด้านทิศตะวันออก เขียนเป็นภาพขุมเรือนแก้วขนาดใหญ่ ภายใต้ขุมโพธิ์ เบื้องหลังประดับด้วยลายดอกไม้เต็มพื้นที่ (ภาพที่ 79) ขุมเรือนแก้วนี้คงจะเขียนเพื่อเป็น ฉากหลังประกอบพระพุทธรูป (ประติมากรรม) ที่เคยประดิษฐานในคูหา นี้ ลักษณะของขุมเรือนแก้วนี้มีลักษณะโครงสร้างใกล้เคียงกับจิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทประธานวัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 73) แต่รายละเอียดคล้ายกันเสียทีเดียว

⁵⁸

"พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์," เรื่องเดิม,

หน้า 444.

ผนังคานทึบเหนือ เขียนเป็นภาพแถวอศิตพุทธ จำนวน 3 แถว ภาพอศิตพุทธ ประทับนั่งชกสมาธิราบปางสมาธิและปางมารวิชัยสลับกัน เหนือบัลลังก์รูปกลมบัวภายใต้ซุ้ม เรือนแก้วและซุ้มโพธิ์ คั่นด้วยพระสาวก 3 องค์⁵⁹ ซึ่งประนมมือบนฐานบัวภายใต้ฉัตร 3 ชั้น ระหว่างอศิตพุทธแต่ละแถวคั่นด้วยเส้นนอนเป็นลายหน้ากระดานแต่ไม่มีลวดลายใด ๆ (ภาพที่ 80) จำนวนภาพอศิตพุทธแถวบนสุดน่าจะมี 5 องค์ แถวที่ 2 จำนวน 4 องค์ และ แถวที่ 3 จำนวน 5 องค์ รวมภาพอศิตพุทธบนผนังคานทึบเหนือควรจะมีทั้งสิ้น 14 องค์ และ ตามลักษณะองค์ประกอบภาพคาดว่าผนังคานทึบใต้ที่ลบเลือนหมดแล้วก็น่าจะมี ภาพอศิตพุทธ ในลักษณะเดียวกันจำนวน 14 องค์ และเมื่อรวมทั้ง 2 ผนัง จะมีจำนวนภาพอศิตพุทธ 28 องค์ พอดี

ภายใต้ภาพอศิตพุทธทั้ง 3 แถว เขียนเป็นภาพสัตว์ในหิมพานต์และหมู่ไม้ใบไม้ ไม่ทราบชัดว่าเป็นเรื่องราวตอนใด เข้าใจว่าเขียนขึ้นเพียงเพื่อเป็นส่วนประกอบของ ภาพเท่านั้น

การกำหนดอายุ นอกจากลักษณะของภาพซุ้มเรือนแก้วขนาดใหญ่ จะมีลักษณะ โครงสร้างของประการไถ่เคียงกับภาพซุ้มเรือนแก้ว ในจิตรกรรมฝาผนังมุขปราสาทประธาน วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 73) นอกนั้นก็เหมือนว่าจะเทียบเคียงกับ จิตรกรรมฝาผนังอื่น ๆ ไม่รู้เรื่องราวเกี่ยวกับไฉน เนื่องจากภาพ (ผนังคานทึบเหนือ) มีขนาดเล็ก และไม่สามารถเห็นรายละเอียดได้ชัดเจน หากจะพิจารณาจากเทคนิคการ ก่อสร้างของตัวอาคารจะพบว่าเป็นแบบที่เก่ากว่าสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2⁶⁰ (กลาง พุทธศตวรรษที่ 21) อย่างไรก็ตามได้พบว่าองค์ปราสาทนี้ได้ถูกซ่อมมาแล้วอย่างน้อย 3 ครั้ง

⁵⁹

พระสาวก 3 องค์ คงจะหมายถึง ฉัตรสาวก 2 องค์ และพุทธอุปัฏฐาก

1 องค์ คูใน ลันติ เล็กสูงชุ่มและกลม นายาววั้นะ, เรื่องเคิม, หน้า 41.

⁶⁰

รูปทรงและผังขององค์ปราสาทจึกว่าเป็นแบบแผนของอยุธยาตอนต้น การเรียง อัญเป็นแบบอิงลิชบอน์และสอกิน เป็นแบบที่เก่ากว่าแบบสอปูน เช่น การก่ออิฐของพระวิหาร และสถาปัตยกรรมพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อันเป็นงานที่สร้างขึ้นในปีพุทธศักราช 2046 (กลางพุทธศตวรรษที่ 21)

คงจะสังเกตได้จากการพอกปูนทับซ้อนกันภายนอกองค์ปราสาท (ภาพที่ 81) นอกจากนี้ร่องรอยของการซ่อมลวดลายปูนปั้นบางแห่งคงจะเป็นการซ่อมในสมัยพระเจ้าปราสาททอง⁶¹ (ปลายพุทธศตวรรษที่ 22) แต่อย่างไรก็ตาม ภาพจิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทวัดมหาธาตุนี้ไม่อาจกำหนดให้เป็นงานที่ร่วมสมัยกับจิตรกรรมในรุ่นของพระเจ้าปราสาททองได้ และก็อาจเทียบได้กับจิตรกรรมฝาผนังในรุ่นอิทธิพลจิตรกรรมแบบลังกา จิตรกรรมแบบสุโขทัย และจิตรกรรมฝาผนังในกรุปราสาทอื่น ได้แก่ ประฐานวัชรราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แต่มีความสัมพันธ์กับจิตรกรรมฝาผนังในผนังมุขปราสาทประธานวัชรพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จึงควรจะเป็นงานที่เขียนขึ้นในกลุ่มเดียวกันคือ ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21

สถาปณกิจศิวะวันออก วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นวัดที่ตั้งอยู่ภายในพระราชวังโบราณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยาทางด้านทิศใต้ บริเวณวัดพระศรีสรรเพชญ์แต่เดิมเป็นที่ตั้งของพระราชวัง ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงอุทิศ พระราชวังดังกล่าวให้เป็นวัด แล้วทรงเสด็จมาสร้างพระราชวังใหม่บริเวณริมน้ำทางด้านทิศเหนือ⁶² ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ได้ทรงสร้างพระวิหารและหล่อพระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์ ในพุทธศักราช 2024 - 2043⁶³ รวมทั้งพระสถูปขนาดใหญ่ (องค์ทางด้านทิศตะวันออกและองค์กลาง) เพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมอัฐิ ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า ในปีพุทธศักราช 2035⁶⁴ (ภาพที่ 101) เทคนิคการก่อสร้างของพระวิหารและพระสถูปทั้งสององค์นี้เป็น

⁶¹ ฑูใน สันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวัดนะ, เรื่องเคิม, หน้า 42.

⁶² "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)," เรื่องเคิม, หน้า 12.

⁶³ "พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์," เรื่องเคิม, หน้า 415.

⁶⁴ เรื่องเคิม, หน้า 452.

อาคารก่ออิฐสอปูนด้วยระบบอิงลิชบอนค⁶⁵

จิตรกรรมฝาผนังภายในสถาปัตยกรรมวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภายในสถาปัตยกรรมวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ราชบัณฑิตยสภาได้ขุดค้นพบกรุสีเหลือง ภายในบรรจุพระสถูปขนาดเล็กซึ่งบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและโบราณวัตถุต่าง ๆ รอบผนังด้วยแผ่นดินซึ่งเขียนเป็นภาพพระสาวกยืนประนมมือถือดอกบัว เรียงรายอยู่โดยรอบ⁶⁶ (ภาพที่ 82) ภาพเหล่านี้เขียนด้วยสีขาว เหลือง ดำ และสีดินแดง⁶⁷ ปัจจุบันภาพดังกล่าวได้ชำรุดและหมดสภาพไปแล้ว ในการศึกษาจึงได้ใช้ภาพถ่ายเส้นที่ราชบัณฑิตยสภาได้ทำการคัดลอกไว้

การกำหนดอายุ ภาพจิตรกรรมบนแผ่นดินในกรุสถาปัตยกรรมวัดพระศรีสรรเพชญ์นี้คงจะเขียนขึ้นพร้อมกับการสร้างองค์สถูปนี้เอง คือในกลางพุทธศตวรรษที่ 21 (พุทธศักราช 2035)

⁶⁵ จากหลักฐานการสำรวจพบว่าเทคนิคการก่ออิฐสอปูนได้พบครั้งแรกจากพระวิหารและสถูปวัดพระศรีสรรเพชญ์นี้ และยังพบว่าระเบียบการก่ออิฐซึ่งเป็นแบบอิงลิชบอนคนี้เป็น การก่อที่ไม่สู้แข็งแรงนัก

⁶⁶ ราชบัณฑิตยสภาได้ลงมือขุดกรุดังกล่าวเมื่อ 25 กุมภาพันธ์ 2475 ได้พบภาพจิตรกรรมบนแผ่นดินสีดินแดงกรุโดยรอบ แต่ได้ชำรุดหักเสียหายเมื่อทำการเคลื่อนย้าย ชิ้นส่วนชิ้นหนึ่งได้เคยนำมาแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร แต่ต่อมาภาพดังกล่าวได้เสื่อมสภาพเสียหายแล้ว

⁶⁷ Boisselier, op.cit., p. 82.

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

จากการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่าแบบศิลปะของจิตรกรรมไทยภาคกลางที่ศึกษาครั้งนี้ มีหลักฐานปรากฏตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19 และมีความสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องมาจนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 โดยจิตรกรรมในรุ่นพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 ปรากฏหลักฐานว่าเขียนบนผนังคูหาปราสาทและเจดีย์ ส่วนในรุ่นปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 จะเขียนทั้งในถ้ำและคูหาปราสาทหรือเจดีย์ และหลังจากพุทธศตวรรษที่ 22 ก็ไม่ปรากฏหลักฐานการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังในถ้ำหรือคูหา ปราสาท และเจดีย์อีก¹

แบบอย่างทางศิลปะ

ในการจำแนกแบบศิลปะ (style) ของจิตรกรรมฝาผนังที่ศึกษาครั้งนี้ อาจจำแนกออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

กลุ่มที่ 1 เป็นจิตรกรรมที่ยังไม่มีอิทธิพลจิตรกรรมแบบลังกามากนัก ได้แก่

- 1.1 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทหมายเลข 16 ค. วัดมหาธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี
- 1.2 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาท วัดนครโกษา อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี
- 1.3 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทประธาน วัดมหาธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

¹ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 มีภาพจิตรกรรมฝาผนังบนผนังคูหาและเพดานเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง วัดใหม่ประชุมพบ อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ภาพดังกล่าวคงเป็นงานที่เขียนขึ้นในเวลาใกล้เคียงกับการสร้างองค์ปราสาท คือในราวรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง (พุทธศักราช 2173 - 2187) หลังจากนั้นก็ไม่ปรากฏหลักฐานอีก

จิตรกรรมกลุ่มนี้ คงเขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 19 เนื่องจากยังมีรูปแบบที่เก่าก่อนที่จะได้รับอิทธิพลจากจิตรกรรมลังกาทิ้งอย่างชัดเจน แม้บางแห่งจะเริ่มปรากฏบ้างแล้ว แต่ก็ยังเป็นระยะแรกเริ่มอยู่ จิตรกรรมกลุ่มนี้ยังแสดงถึงอิทธิพลศิลปะเขมร - ลพบุรีอยู่

กลุ่มที่ 2 เป็นจิตรกรรมที่มีอิทธิพลจิตรกรรมแบบลังกาทิ้งอย่างเด่นชัด ได้แก่

- 2.1 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ คำนทศเหนือของเจดีย์ประธาน วัดเจดีย์เจ๊กแถว อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
- 2.2 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ คำนทศตะวันตกของเจดีย์ประธาน วัดเจดีย์เจ๊กแถว อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
- 2.3 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทวัดศรีสวาย อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย
- 2.4 จิตรกรรมฝาผนังในกรุห้อง 2 ของปราสาทประธาน วัดราชบูรณะ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จิตรกรรมกลุ่มนี้เขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นจิตรกรรมที่เริ่มปรากฏอิทธิพลทางรูปแบบของจิตรกรรมลังกามากขึ้นและชัดเจน² แต่ก็ยังแสดงถึงความสัมพันธ์สืบเนื่องกับจิตรกรรมกลุ่มที่ 1 อยู่

กลุ่มที่ 3 เป็นจิตรกรรมที่เป็นแบบหลังอิทธิพลจิตรกรรมลังกา มีลักษณะเป็นแบบอยุธยามากขึ้น ได้แก่

- 3.1 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ คำนทศเหนือของวิหารหลวง วัดราชบูรณะ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- 3.2 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาและมุขปราสาทประธานวัดพระราม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

² มีข้อยกเว้นที่แทรกเข้ามาในจิตรกรรมฝาผนังกรุปราสาทประธานวัดราชบูรณะ คือ มีภาพจิตรกรรมอย่างจีนเข้ามาแทรกอยู่ 2 ผนัง รวมกับจิตรกรรมอิทธิพลลังกาในผนังอื่น ๆ

3.3 จิตรกรรมผาผนังในคูหาปราสาทหินศิลาแลงวันตกเฉียงเหนือของปราสาท
โบราณ วัดมหาธาตุ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

3.4 จิตรกรรมบนแผ่นหินงูสลับองค์หินศิลาแลงวันออก วัดพระศรีสรรเพชญ์
อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จิตรกรรมกลุ่มนี้เขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 เป็น
จิตรกรรมที่แสดงออกถึงรูปแบบทางศิลปะที่เป็นตัวของตัวเองและเป็นจิตรกรรมที่สืบเนื่องจาก
จิตรกรรมกลุ่มที่ 1 และ 2 แต่ก็ได้แบ่งออกเป็นหลายสกุลช่าง

เรื่องราว (Theme)

เรื่องราวที่ใช้ในจิตรกรรมผาผนังทั้ง 3 กลุ่ม มีทั้งที่เป็นภาพนิ่ง อันได้แก่
ภาพอภิศัพท, อสีติมหาสาวก และภาพเทพชุมนุม และภาพเล่าเรื่องในเหตุการณ์ตอนใด
ตอนหนึ่งอันได้แก่ ภาพพุทธประวัติ และนิบาตชาดก ซึ่งส่วนใหญ่จะแสดงด้วยสัญลักษณ์หรือ
ตอนเหตุการณ์สำคัญของเรื่อง

ภาพอภิศัพท ภาพอภิศัพท เป็นเรื่องที่ปรากฏมากที่สุดในจิตรกรรมผาผนัง
รุ่งก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 และดูเหมือนว่าจะเป็นคตินิยมในการเขียน โดยส่วนใหญ่จะ
มีองค์ประกอบคล้ายกัน คือ เขียนเป็นภาพพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิหรือปางมาร-
วิชัยเป็นแถวซ้อนกัน แต่อย่างไรก็ตาม จำนวนและส่วนประกอบต่าง ๆ ของภาพอภิศ
ัพทในจิตรกรรมผาผนังแต่ละแห่งก็ยังมีข้อแตกต่างอยู่บ้าง จำนวนของภาพอภิศัพทแต่
ละแห่งมีปรากฏตั้งแต่ 8 องค์ 24 องค์ 28 องค์ บางแห่งมีมากกว่า 28 องค์ แต่เนื่อง
จากผนังไม่สมบูรณ์ (ชำรุด) จึงไม่สามารถทราบจำนวนที่แท้จริง จำนวนตัวเลขของ
ภาพอภิศัพทนี้ น่าจะเป็นข้อคิดสำคัญที่อาจใช้ในการตีความในค่านิยมและลัทธิศาสนาอัน
มีต่อความเชื่อในการเขียนแต่ละแห่งก็เป็นได้

คติการเขียนภาพอภิศัพทนี้ นิยมเขียนต่อกันมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 25 แต่ความ
นิยมและการให้ความสำคัญได้ลดน้อยลงไป โดยภายหลังพุทธศตวรรษที่ 22 แล้ว จะเขียน
ภาพอภิศัพทจำนวน 1 - 2 แถว ไว้บริเวณคอนบนสุดของผนังอาคารอุโบสถและวิหาร
และในขณะเดียวกันก็มีคตินิยมเขียนภาพเทพชุมนุมในองค์ประกอบและตำแหน่งเดียวกันควบคู่
กันไป แต่ดูเหมือนจะนิยมภาพเทพชุมนุมมากกว่า

ภาพแถวพระสาวกประทับยืนประนมมือ การเขียนภาพแถวพระสาวกประทับยืนประนมมือ เป็นเรื่องที่นิยมเขียนรองลงมาจากภาพอภิศัพพต แต่ก็ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังทั้งแก่กลุ่มที่ 1 ถึงกลุ่มที่ 3 (พุทธศตวรรษที่ 19 - 22) และคตินี้ได้เลิกไปในจิตรกรรมแบบอยุธยาตอนปลาย จำนวนภาพแถวพระสาวกประทับยืนประนมมือพบที่คูหาปราสาทประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี มีจำนวน 8 องค์ และพบในจิตรกรรมฝาผนังกรุต่างปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จำนวน 80 องค์ (อสีติมหาสาวก) ส่วนที่พบในจิตรกรรมฝาผนังคูหาเจดีย์ก้านทิศตะวันตกของเจดีย์ประธานวัดเจดีย์เจ๊กแถว อำเภอสรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย และบนแผ่นชินกรุสลูปก้านทิศตะวันออก วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นั้นไม่สามารถทราบจำนวนเพราะภาพชำรุด การเขียนภาพแถวพระสาวกประทับยืนประนมมือนี้นิยมเขียนบริเวณคอนล่างสุดของผนัง หรือใต้ภาพอภิศัพพตและพุทธประวัติ แสดงถึงการให้ความสำคัญน้อยกว่า

ภาพพุทธประวัติ หลักฐานการเขียนภาพพุทธประวัติในจิตรกรรมรุ่นเก่าที่แน่ชัด มีอยู่เพียง 2 แห่งคือ ในจิตรกรรมฝาผนังคูหาปราสาทประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี และในกรุต่างปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ส่วนในคูหาเจดีย์ก้านทิศตะวันตกของเจดีย์ประธานวัดเจดีย์เจ๊กแถว อำเภอสรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัยนั้นอาจจะ เป็นภาพพุทธประวัติคอนนายฉันทะจุมพฏมากัณฐกะ แต่ภาพลบเสื่อมมาก

คติการเขียนภาพพุทธประวัตินี้กลับมากับความนิยมมาก ในจิตรกรรมฝาผนังแบบอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ภาพชาตก ภาพชาตก หรือนิยายเกี่ยวกับชาติปางก่อนของพระพุทธเจ้า ในขณะที่ยังพระองค์ทรง-

บำเพ็ญกรรมดีเพื่อจะบรรลุถึงพระสัมมาสัมโพธิญาณ แม้ว่าภาพชาคกจะเคยปรากฏบนใบเสมาหิน ศิลปะทวารวดีทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 - 16⁴ แต่กลับไม่ปรากฏมากนักในดินแดนภาคกลาง⁵ สำหรับในจิตรกรรมรุ่นก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 เท่าที่มีหลักฐานพบครั้งแรกในจิตรกรรมกรุอ่างปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และต่อมาคือการเขียนภาพนิบาตชาคกได้มาแพร่หลายในจิตรกรรมรุ่นอยุธยาตอนปลาย เช่นที่ จิตรกรรมฝาผนังในอุโมงค์วัดปราสาทจังหวัดนนทบุรี, อุโบสถวัดช่องนนทรี จังหวัดกรุงเทพมหานคร และจิตรกรรมในวิหารวัดเขาเหล็ก จังหวัดราชบุรี เป็นต้น แต่เขียนเป็นมหรนิบาตแทน คือ ชาคก 10 เรื่องสุดท้ายจากนิบาตชาคกนั่นเอง และคดีนี้ก็ยังเป็นที่นิยมสืบเนื่องมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 25

นอกเหนือจากภาพเรื่องราวที่กล่าวมาแล้วยังมีภาพอื่น ๆ อีก เช่น ภาพเทพพนมหันหน้าเข้าหากันในจิตรกรรมฝาผนังอุหาปรางค์องค์ทิศตะวันออกเฉียง วัดศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย นอกจากนี้ยังมีภาพเทวดาเหาะและภาพศิลปะจีนบนผนังกรุบนปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ ซึ่งยังไม่สามารถตีความได้ชัดเจนนัก

³ ภาพชาคกได้เคยปรากฏมาแล้วที่วัดหินรอบสฎูปเมืองภารหุคในประเทศอินเดียราวพุทธศตวรรษที่ 4 ต่อมาได้รวบรวมแต่งขึ้นพร้อมกับบรรดกถาในเกาะลังกา ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 10 - 11 เรียกกันว่า คัมภีร์ชาคกมาลา อันเป็นคัมภีร์ในวรรณคดีภาษาชาติของพุทธศาสนาธิเถรวาท อยู่ใน พิริยะ ไกรฤกษ์, พุทธศาสนนิทานที่เจกียู่อประโทนจังหวัดนครปฐม, แปลโดย หม่อมเจ้า สุภัทรทิศ ศิริกุล, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2517), หน้า 1.

⁴ Piriya Krairiksh, "Semas with scene from the Mahanipat - Jatakas in the National Museum at Khon Kaen," Art and Archaeology in Thailand (Bangkok: Fine Arts Department, 1974), pp. 47 - 58.

⁵ นิบาตชาคกได้พบบนแผ่นจำหลักวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย อันเป็นงานที่สร้างขึ้นราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 20 (ดูการกำหนดอายุในบทที่ 4)

ตารางที่ 1
เรื่องราวที่ใช้ในจิตรกรรมฝาผนังแต่ละแห่ง

สถานจิตรกรรม	อายุเป็นพุทธศตวรรษ	เรื่องราว				ยังมีความไม่ ถึงกันตาม วันตก
		อภินิหาร	พุทธประวัติ	ชาตก	แถวพระสาวก	
1. วัดมหาธาตุ อุบลรี	19	-	-	-	-	ผนังด้านตะวันออก
2. วัดมกรโกษา สบุรี	19	-	-	-	-	-
3. วัดมหาธาตุ ราชบุรี	19	-	-	-	-	-
4. เจดีย์สี่ทิศตะวันตก วัดเจ็ดยี่- เจ็ดแถว สุโขทัย	20	-	-	-	-	-
5. เจดีย์สี่ทิศใต้ วัดเจ็ดยี่เจ็ดแถว สุโขทัย	20	-	?	-	-	-
6. วัดศรีสว่าง สุโขทัย	20	-	-	-	-	ผนังของกลางด้านตะวันออก
7. ปรางค์คูบัวราชบุรี อยุธยา (กรุงเก่า)	ปลาย 20	-	-	-	-	-
8. ปรางค์บัวราชบุรี อยุธยา (กรุงเก่า)	ปลาย 20	-	-	-	-	ผนังด้านตะวันออกและใต้
9. เจดีย์วัดราชบูรณะ อยุธยา	21	-	-	-	-	-
10. วัดมหาธาตุ อยุธยา	21	-	-	-	-	-
11. วัดพระราม อยุธยา	21 - 22	-	-	-	-	-
12. วัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา	21	-	-	-	-	-

วิวัฒนาการ

แม้ว่าจิตรกรรมที่ใช้ในการศึกษาค้างนี้จะมีความต่อเนื่องกันราว 3 ศตวรรษ แต่ในค้ำยวิวัฒนาการแล้วกลับไม่ปรากฏเด่นชัดนัก

ตำแหน่งและองค์ประกอบภาพ โดยโครงสร้างแล้วลักษณะตำแหน่งและองค์ประกอบภาพจะมีความแตกต่างกันน้อยมาก กล่าวคือส่วนใหญ่จะเขียนเป็นภาพทัศนียภาพและหรือภาพอื่น ๆ ที่มีขนาดใหญ่ วางขนานตามแนวนอนชั้นเป็นชั้นขึ้นไป จนเต็มผนังงู หรือ จกเพดานคูหาของปราสาทและเจดีย์สำหรับภาพทัศนียภาพบางครั้งประทับนั่งได้รูปแบบต่าง ๆ าลา รายละเอียดที่แตกต่างกันเหล่านี้ อาจบอกได้แต่เพียงว่าเขียนขึ้นเพื่อแยกแยะความแตกต่างของทัศนียภาพแต่ละองค์หรือบางแห่งอาจจะแสดงว่าเป็นของที่เขียนคนละรุ่นกัน แต่ไม่สามารถใช้เป็นเกณฑ์ในการตีความเก่าแก่ก่อนหลังได้แต่ประการใด

มิติ (Dimension) มิติของภาพจิตรกรรมทั้ง 3 กลุ่ม ยังไม่อาจจำแนกความแตกต่างได้เช่นกัน โดยมิติของภาพส่วนใหญ่จะเป็นการประสานกันของรูปทรง 2 มิติ (ไม่มีเจตนาแสดงมิติทางลึกให้เกิดเป็นสามมิติ เช่นในจิตรกรรมแบบอยุธยาตอนปลาย) ภาพที่แสดงจะเป็นภาพที่มองจากค้ำหน้าและค้ำข้าง (Front & Side View) ยังมีได้เป็นภาพในลักษณะมองจากที่สูง (Bird Eyes' View) ซึ่งคงจะเป็นอิทธิพลจากจิตรกรรมจีน แม้ในจิตรกรรมผาผนังงูบนปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ก็ยังเป็นภาพมองจากค้ำหน้าและค้ำข้าง นอกจากนี้จากการเขียนภาพเรียงแถวซ้อนกันโดยไม่บังกัน ทำให้สามารถเห็นภาพต่าง ๆ เหล่านี้ชัดเจนเท่ากัน คล้ายกับการเขียนตัวหนังสือ คดีดังกล่าวนี้ น่าจะแสดงถึงมิติของภาพทัศนียภาพคือ ให้อัตนียภาพที่ลุ่มลึกขึ้นก่อนอยู่แถวบนเรียงลำดับทัศนียภาพองค์ต่อ ๆ มาอยู่แถวล่างคล้ายกับการเรียงลำดับโคลมาสู่ไกลนั้นเอง

สี (Colour) ปรากฏมีการใช้สีในกลุ่มสีขาว ค้ำ และแดง บางแห่งมีการใช้สีเหลืองและน้ำตาลประกอบ สีแดงที่ใช้มีความแตกต่างกันบ้าง บางแห่งเป็นสีแดงสด (คล้ายสีแดงชาด) บางแห่งออกสีแดงน้ำตาล (Indian Red) แต่ความแตกต่างของสีแดงนี้ ยังไม่มีน้ำหนักพอที่จะแสดงถึงวิวัฒนาการได้ ทั้งนี้ความแตกต่างคงเนื่องมาจากการใช้วัสดุที่มีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่นนั่นเอง อย่างไรก็ตาม ในเรื่องของสีนี้ได้มีการพบการใช้สีเขียวสลับกับสีแดงในลวดลายต่าง ๆ ของจิตรกรรมผาผนังงูบนผนังงูขุขปราสาท-

วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สีเขียนนี้อาจจะเป็นการพบครั้งแรกในจิตรกรรมไทยภาคกลาง การใช้สีเขียนนี้ปรากฏมีการใช้มากขึ้นในจิตรกรรมไทยตั้งแต่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22⁶ ลงมาถึงรัตนโกสินทร์

อนึ่งจะพบว่าภาพจิตรกรรมในรุ่นก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 นี้มีการใช้สีน้อยสี อันคงเนื่องมาจากข้อจำกัดของการหาวัสดุมาทำเป็นสีสำหรับเขียน นอกจากนี้การเลือกสีสำหรับเขียนยังอาจมีความสืบเนื่องกับความสัมพันธ์กับแสงสว่างในโบราณสถานที่ใช้เขียนภาพซึ่งค่อนข้างมืดทึบ

ลวดลาย ดูเหมือนว่าในการศึกษาวิวัฒนาการของจิตรกรรมฝายนังทั้งสามกลุ่มนี้ จะมีวิวัฒนาการของลวดลายเท่านั้นที่สามารถเป็นเกณฑ์ระบุได้ค่อนข้างชัดเจน ลวดลายต่าง ๆ ที่ใช้เหล่านี้อาจจำแนกออกเป็น 2 จำพวก คือ ลวดลายที่พบไม่สม่ำเสมอ และลวดลายที่พบสม่ำเสมอ

ลวดลายที่พบไม่สม่ำเสมอนี้อาจเป็นลายปลีกล้วยที่ใช้เขียนประกอบภาพ หรืออาจเป็นงานคนละสกุลช่าง จึงไม่ปรากฏบ่อยครั้งเพียงพอที่จะสามารถใช้ตีความด้านวิวัฒนาการได้ เช่น ลายก้านชด ลายพันธุ์พฤษชา ฯลฯ ที่ประดับพื้นที่ว่างของภาพต่าง ๆ

ลวดลายที่พบสม่ำเสมอ ลวดลายเหล่านี้มักจะปรากฏสม่ำเสมอเนื่องจากเป็นลายที่ใช้ประจำ และเป็นงานที่เขียนขึ้นในสายวิวัฒนาการของศิลปะสกุลช่างเดียวกัน ลวดลายเหล่านี้ได้แก่ ลายหน้ากระดาน

ลายหน้ากระดานจัดเป็นลวดลายที่ปรากฏบ่อยครั้งที่สุด เนื่องจากเป็นลวดลายที่ใช้ในการแบ่งองค์ประกอบให้เกิดเป็นพื้นที่สี่เหลี่ยมหลาย ๆ ภาพ รายละเอียดในลวดลายหน้ากระดานที่พบประจำมีมาตั้งแต่จิตรกรรมกลุ่มที่ 2 (พุทธศตวรรษที่ 20) โดยมีลักษณะโครงสร้างเป็นเส้นคู่ขนานคานแนวนอน และภายในเส้นคู่ขนานนี้จะมีลายวงกลมสอดใส่ด้วย

⁶ ตัวอย่างภาพจิตรกรรมในรุ่นปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ได้แก่ จิตรกรรมฝายนังในเมรุทิศ เมรุราย วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, จิตรกรรมฝายนังในอุหาเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองและวิหารเก่า วัดใหม่ประชุมพล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา ในหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร

รายละเอียดที่ใช้กับลายหน้ากระดานของจิตรกรรมกลุ่มที่ 2 นี้ได้เคยปรากฏตั้งแต่ในจิตรกรรมฝายนังอุหาปราสาทประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี (พุทธศตวรรษที่ 19) แต่ใช้ประกอบกับลวดลายอย่างอื่นที่ไม่ใช่ลายหน้ากระดาน

ลายวงกลมขนาดเล็กและเส้นช่องไฟด้วยรูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก (ภาพที่ 83) บางครั้งได้เส้นคู่ขนานนี้จะมีลายวงโค้งต่อเนื่องกันในแนวนอน (ภาพที่ 84 และภาพที่ 85) ซึ่งลายหน้ากระดานที่มีลายวงโค้งตามแนวนอนนี้บางครั้งจะไม่มีลายวงกลม เส้นช่องไฟด้วยรูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก (ภาพที่ 86, 87) ลวดลายทุกแบบนี้มีปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังกรุห้องปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แสดงว่าเป็นลวดลายที่ใช้ในเวลาเดียวกัน และยังพบทั่วไปในจิตรกรรมฝาผนังกรุพุทธศตวรรษที่ 19 ยกเว้นจิตรกรรมฝาผนังในอุหาปราสาทวัดศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย ซึ่งคงเป็นงานคนละสกุลช่างกัน

วิวัฒนาการขั้นต่อมาของลายหน้ากระดานนี้ได้พบในจิตรกรรมกลุ่มที่ 3 ในพุทธศตวรรษที่ 21 - กลางพุทธศตวรรษที่ 22 โดยลายวงกลมในเส้นคู่ขนานจะขยายเป็นวงรี และรูปสี่เหลี่ยมระหว่างลายวงกลมจะขยายใหญ่ขึ้น และมีเส้นโค้งประดับทั้ง 4 ด้าน และลายวงโค้งต่อเนื่องกันในแนวนอนได้ลายหน้ากระดานจะมีลักษณะประหลาดมากขึ้น กำหนดอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 เพราะมีวิวัฒนาการมาแล้ว (ภาพที่ 88, 89) ลวดลายลักษณะนี้พบในจิตรกรรมฝาผนังอุหาเจดีย์คันทิดเหนือของวิหารหลวง วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และลายของเก่าในอุหาและมุขปราสาทประธานวัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สำหรับจิตรกรรมฝาผนังวัดพระรามนี้มีร่องรอยการเขียนเพิ่มเติมคงจะเห็นได้จากรายละเอียดของอดีตพุทธ (ของเดิมมีประภามณฑลและพระสาวก) และยังพบวิวัฒนาการอีกขั้นหนึ่งของลายหน้ากระดานที่เขียนบนส่วนที่เขียนเพิ่มเติม โดยลายวงกลมในเส้นคู่ขนานจะเป็นวงรียาวมากขึ้นและมีการตกแต่งฉากอย่างละเอียด ระหว่างวงรีจะเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนและเส้นโค้งประดับจะขยายออกเป็นรูปกระหนกทั้งสี่ด้านในลักษณะลายประจำยามก้ามปู สำหรับลายวงโค้งต่อเนื่องกันในแนวนอนได้ลายหน้ากระดานจะตกแต่งมากยิ่งขึ้น (ภาพที่ 90) ลักษณะลายดังกล่าวแสดงถึงวิวัฒนาการอย่างชัดเจน จึงไม่อาจตีความว่าเป็นงานที่เขียนขึ้นพร้อมกับส่วนแรก ลวดลายแบบนี้เริ่มปรากฏเค้าที่จะวิวัฒนาการมาเป็นลายหน้ากระดานลูกศรก้ามปูในจิตรกรรมอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์ ลวดลายดังกล่าวมีความใกล้เคียงกับลายหน้ากระดานในจิตรกรรมฝาผนังกรุปลายพุทธศตวรรษที่ 22 คือ จิตรกรรมฝาผนังในเมรุทิศ เมรุราย วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และ

และจิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดใหม่ประชุมพล. จังหวัดพระนครศรีอยุธยา⁸ (ภาพที่ 91) แต่มีความแข็งแกร่งมากกว่า จึงน่าจะเป็นงานที่ทำขึ้นก่อนเล็กน้อย จึงอาจกำหนดอายุในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22

การกำหนดอายุ

การกำหนดอายุจากการศึกษาครั้งนี้ อาศัยผลการวิเคราะห์จากวิวัฒนาการ และรูปแบบศิลปะเป็นเกณฑ์ในการตีความ โดยพิจารณาประกอบกับงานจิตรกรรมที่มีหลักฐานกำหนดอายุจากเอกสาร เช่น จิตรกรรมฝาผนังปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จิตรกรรมบนแผ่นชินกรุสฎูปวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นอกจากนี้ยังอาศัยการเปรียบเทียบจากหลักฐานตัวจารึก ตัวเขียน ภาพจำหลักลายเส้นประกอบ จนสามารถจัดกลุ่มวิวัฒนาการก่อนหลังและกำหนดอายุจิตรกรรมแต่ละแห่งไว้ดังนี้

กลุ่มที่ 1 เขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 19 ได้แก่

1.1 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทหมายเลข 16 ค. วัดมหาธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี เขียนขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 19

1.2 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาท วัดนครโกษา อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี เขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 19

1.3 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทประธานวัดมหาธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เขียนขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 19

กลุ่มที่ 2 อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 ได้แก่

2.1 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ คำนทิสเหนือของเจดีย์ประธาน วัดเจดีย์เจ๊กแถว อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย เขียนขึ้นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 20

⁸ ลายในรุ่นเดียวกันนี้ยังพบที่ลายปูนปั้นฐานซุกชีพระพุทธรูปทรงเครื่องในเมรุทิศ เมรุราย วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ลายปูนปั้นฐานซุกชีพระประธานในอุโบสถวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานครและลายสลักบานประตูวิหารวัดหน้ากระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ฯลฯ

2.2 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ค้ำานทิศตะวันตกของเจดีย์ประธาน
วัดเจดีย์เจ๊กแถว อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย เขียนขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ 20

2.3 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทวัดศรีสวาย อำเภอเมือง
จังหวัดสุโขทัย เขียนขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ 20

2.4 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาทั้งสองของปราสาทประธาน วัดราชบูรณะ
อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เขียนขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20
กลุ่มที่ 3 อยุธยาพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 ไก่แก้ว

3.1 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ ค้ำานทิศเหนือของวิหารหลวง
วัดราชบูรณะ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เขียนขึ้นราวกลาง
พุทธศตวรรษที่ 21

3.2 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทประธานวัดพระราม อำเภอ
พระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เขียนขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21
จิตรกรรมฝาผนังมุขปราสาทประธานวัดพระราม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนคร-
ศรีอยุธยา เขียนขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22

3.3 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาททิศตะวันตกเฉียงเหนือของ
ปราสาทประธาน วัดมหาธาตุ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เขียนขึ้น
ในราวพุทธศตวรรษที่ 21

3.4 จิตรกรรมบนแผ่นชินกรุลูกปองค์ทิศตะวันออก วัดพระศรีสรรเพชญ์
อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เขียนขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์จิตรกรรมไทยภาคกลางในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 และจิตรกรรมไทยที่เกี่ยวข้องกัน โดยแยกวิเคราะห์ในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. เพื่อศึกษาแบบอย่างทางศิลปะ
2. เพื่อศึกษาเรื่องราวที่ใช้เขียน
3. เพื่อศึกษาวิวัฒนาการ
4. เพื่อสามารถกำหนดอายุ

ในการเก็บข้อมูล ได้อาศัยแหล่งข้อมูลทั้งในสถานที่จริง และข้อมูลที่ได้มีการคัดลอกหรือบันทึก ตีพิมพ์ในเอกสาร

กลุ่มข้อมูลที่ใช้ในการศึกษามี 11 ตำแหน่ง ดังนี้

1. จิตรกรรมฝาผนังในอุหาเจดีย์ คำนทิสเหนือของเจดีย์ประธาน วัดเจดีย์-เจ๊กแถว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
2. จิตรกรรมฝาผนังในอุหาเจดีย์ คำนทิสตะวันตกของเจดีย์ประธานวัดเจดีย์-เจ๊กแถว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
3. จิตรกรรมฝาผนังในอุหาปราสาทคำนทิสตะวันออก วัดศรีสวาย ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย
4. จิตรกรรมฝาผนังในอุหาปราสาทหมายเลข 16 ค. วัดมหาธาตุ อำเภอเมืองจังหวัดลพบุรี
5. จิตรกรรมฝาผนังในอุหาปราสาทวัดคันครโกษา อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี
6. จิตรกรรมฝาผนังในอุหาปราสาทประธานวัดมหาธาตุ อำเภอเมืองจังหวัดราชบุรี

7. จิตรกรรมฝาผนังในกรุปรารงค์ประธานวัชรราชบูรณะ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

8. จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ค้ำนทศเหนือของวิหารหลวงวัดมหาธาตุ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

9. จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปรารงค์ค้ำนทศตะวันตกเฉียงเหนือวัดมหาธาตุ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

10. จิตรกรรมฝาผนังในคูหาและมุขปรารงค์ประธานวัดพระราม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

11. จิตรกรรมฝาผนังในกรุสถูปค้ำนทศตะวันออกวัดพระศรีสรรเพชญ์ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

การสำรวจเก็บข้อมูลส่วนใหญ่จะเน้นตามคูหา, กรุในปรารงค์และเจดีย์ของโบราณสถานแบบสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น เครื่องมือที่ใช้ในการสำรวจและเก็บข้อมูลได้แก่ แผนที่เข็มทิศ อุปกรณ์ถ่ายภาพ และอุปกรณ์เครื่องเขียน

การเก็บรวบรวมข้อมูลมีขั้นตอนดังนี้

1. ถ่ายภาพแหล่งโบราณสถานและภาพจิตรกรรมฝาผนังในแหล่งโบราณสถานนั้น

2. ทำแผนผังโบราณสถาน

3. บันทึกรายละเอียดของโบราณสถานและจิตรกรรมฝาผนัง

4. จำแนกข้อมูลและคัดลอกสายเส้น

5. รวบรวมข้อมูลค้ำนเอกสารที่เกี่ยวข้อง

การวิเคราะห์ข้อมูลลำดับขั้นตอนโดย

1. จำแนกวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังแต่ละแห่ง

2. เปรียบเทียบหาความสัมพันธ์และการต่อเนื่องของจิตรกรรมฝาผนัง

แต่ละแห่ง

3. เปรียบเทียบกับศิลปะโบราณวัตถุประเภทอื่น ๆ ที่มีความสัมพันธ์และสามารถกำหนดอายุได้

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

จากการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า จิตรกรรมฝาผนังที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ มีความสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 – 22 ในพื้นที่ภายใน การจำแนกแบบอย่าง อาจจำแนกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

กลุ่มที่ 1 เขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 19 ได้แก่

1.1 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปรางค์หมายเลข 16 ค. วัดมหาธาตุ
อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี

1.2 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปรางค์วัดคันครโกษา อำเภอเมือง
จังหวัดลพบุรี

1.3 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปรางค์ประธาน วัดมหาธาตุ
อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

กลุ่มที่ 2 เขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 20 ได้แก่

2.1 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์คันทิสเหนือของเจดีย์ประธาน
วัดเจดีย์เจ๊กแถว อำเภอศรีสังฆาลย์ จังหวัดสุโขทัย

2.2 จิตรกรรมฝาผนังคันทิสตะวันตกของเจดีย์ประธาน วัดเจดีย์-
เจ๊กแถว อำเภอศรีสังฆาลย์ จังหวัดสุโขทัย

2.3 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปรางค์วัดศรีสวาย อำเภอเมือง
จังหวัดสุโขทัย

2.4 จิตรกรรมฝาผนังในกรุทั้ง 2 ของปรางค์ประธาน วัดราชบูรณะ
อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

กลุ่มที่ 3 เขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 ได้แก่

3.1 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ คันทิสเหนือของวิหารหลวง
วัดราชบูรณะ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

3.2 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาและมุขปรางค์ประธานวัดพระราม
อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดอยุธยา

3.3 จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทบ้านทิดตะวันตกเฉียงเหนือของ
ปราสาทประธาน วัดมหาธาตุ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

3.4 จิตรกรรมแผ่นชินกฤษฏ์ปราสาทบ้านทิดตะวันออก วัดพระศรีสรรเพชญ์
อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เรื่องราวที่ใช้เขียนมีทั้งภาพนิ่งและภาพเล่าเรื่องในเหตุการณ์ตอนใดตอนหนึ่ง
บางแห่งเขียนเพียงเรื่องราวอย่างเดียว บางแห่งเขียนหลายเรื่องราวประกอบกัน เรื่องราว
ที่ใช้เขียนมากที่สุดได้แก่ ภาพอดีตพุทธ รองลงมาได้แก่ ภาพแถวพระสาวก พุทธประวัติ
นิมิตชาคก ภาพเทพนมและมีบางภาพที่ยังไม่สามารถตีความได้อย่างชัดเจน ได้แก่ ภาพศิลปะ
จีนในคูหาปราสาทประธาน วัดราชบูรณะ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วิวัฒนาการที่ปรากฏชัดเจนพอที่จะใช้กำหนดอายุก่อนหลังได้ ได้แก่ วิวัฒนาการของ
ลวดลาย โดยเฉพาะลวดลายของลายหน้ากระดาน อันเป็นลวดลายที่พบสม่ำเสมอ ลายหน้า-
กระดานนี้เริ่มปรากฏตั้งแต่ในจิตรกรรมรุ่นพุทธศตวรรษที่ 19 แต่ไม่ชัดเจนนัก โดยใช้ประกอบ
กับลวดลายอย่างอื่นที่ไม่ใช่ลายหน้ากระดาน และเริ่มปรากฏประจำอย่างชัดเจนในจิตรกรรม
ฝาผนังรุ่นพุทธศตวรรษที่ 20 จะมีรายละเอียดเป็นลายวงกลมเว้นช่องไฟด้วยรูปสี่เหลี่ยม
ขนาดเล็ก อยู่ภายในเส้นคู่ขนาน บางครั้งภายในเส้นคู่ขนานอาจจะเป็นลายวงโค้งต่อเนื่อง
กันในแนวนอน ลายหน้ากระดานนี้ได้มีวิวัฒนาการมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 โดย
ลายวงกลมภายในเส้นคู่ขนานจะขยายเป็นวงรียาว และรูปสี่เหลี่ยมจะเป็นสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน
มีลายโค้งเล็ก ๆ ประกอบทั้ง 4 ด้าน และลายวงโค้งภายในเส้นคู่ขนานจะประดิษฐ์รายละเอียด
มากขึ้น ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 รูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนระหว่างรูปวงรีจะขยาย
ใหญ่ขึ้น ซึ่งต่อมาจะพัฒนามาเป็นลายหน้ากระดานลูกพิกัดอย่างชัดเจนในปลายพุทธศตวรรษ
ที่ 22 ถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สำหรับการตีความค่าการกำหนดอายุ เปรียบเทียบจากวิวัฒนาการและรูปแบบทาง
ศิลปะและหลักฐานทางโบราณคดีอื่น ๆ ที่สามารถกำหนดอายุได้ประกอบกับแหล่งจิตรกรรม
ฝาผนังที่มีหลักฐานการกำหนดอายุไว้ค่อนข้างชัดเจน

1. จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทหมายเลข 16 ค. วัดมหาธาตุ จังหวัด
ลพบุรี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19

2. จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทวัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19
3. จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19
4. จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ค่านทีศเหนือของเจดีย์ประธาน วัดเจดีย์-เจ๊กแถว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20
5. จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ค่านทีศตะวันตกของเจดีย์ประธาน วัดเจดีย์เจ๊กแถว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20
6. จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทวัดศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20
7. จิตรกรรมฝาผนังในกรุปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21
8. จิตรกรรมฝาผนังในคูหาเจดีย์ค่านทีศเหนือของพระวิหารหลวง วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21
9. จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทประธานวัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21
10. จิตรกรรมฝาผนังบนผนังมุขปราสาทประธานวัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22
11. จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาททิศตะวันตกเฉียงเหนือของปราสาทประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 21
12. จิตรกรรมฝาผนังบนแผ่นฉินกรุสลูปองค์ทิศตะวันออกวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เขียนขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยพบว่ามีหลายส่วนหลายประเด็นที่สอดคล้องกับการตีความที่เคยมีมา และบางส่วนก็สามารถระบุตีความได้ชัดเจนมากขึ้น บางส่วนมีการเปลี่ยนแปลงบ้างเล็กน้อย แต่ก็มีส่วนที่เป็นคำตอบใหม่ที่แตกต่างไปจากของเดิมโดยสิ้นเชิง ในส่วนที่แตกต่างนี้เป็น

ผลตีความจากหลักฐานและข้อมูลใหม่ที่มีมากและชัดเจนเพียงพอ ได้แก่

1. คติการเขียนภาพอภิศุทธและวิวัฒนาการของการเขียนภาพอภิศุทธ
2. การกำหนดอายุจิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทประธานวัดมหาธาตุ

จังหวัดราชบุรี

3. การกำหนดอายุจิตรกรรมฝาผนังในคูหาและมุขปราสาทประธานวัดพระราม

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

คติการเขียนภาพอภิศุทธและวิวัฒนาการของการเขียนภาพอภิศุทธ พบว่าคติการเขียนภาพของอภิศุทธปรากฏมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 และใช้เป็นเรื่องหลักในการเขียนมาจนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ได้ปรากฏคติการเขียนภาพเทพชุมนุมขึ้นและเป็นที่นิยมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 - 25 อย่างไรก็ดี แม้ว่าคติการเขียนภาพอภิศุทธจะได้รับความนิยมน้อยลง แต่ก็ยังปรากฏหลักฐานการเขียนภาพอภิศุทธมาจนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 25²

สำหรับวิวัฒนาการของการเขียนภาพอภิศุทธ สันติ เล็กสุขุมและกมล นายาวัดนะ (พุทธศักราช 2524) ได้อธิบายว่า ภาพอภิศุทธในระยะแรกจะมีหลายแถวและต่อมาจะเหลือเพียงแถวเดียวที่ส่วนบนสุดของผนัง จิตรกรรมฝาผนังในกรุห้องปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา³ ซึ่งการตีความนี้ดูจะมีเค้าความจริงอยู่บ้าง เพราะจิตรกรรมฝาผนังในรุ่นปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ลงมาล้วนเขียนภาพอภิศุทธเป็นแถวเดียว

จิตรกรรมฝาผนังที่มีภาพเทพชุมนุมเรียงแถวในลักษณะองค์ประกอบแบบเดียวกับแถวภาพอภิศุทธ ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ได้แก่ ภาพจิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดใหม่ประชุมพล อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ต่อมาคงได้แก่ ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ วัดใหญ่สุวรรณาราม เพชรบุรี ซึ่งมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่

² เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดอ่างศิลา จังหวัดชลบุรี จังหวัดชลบุรี จิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดประตูลำธาร จังหวัดสุพรรณบุรี และจิตรกรรมฝาผนังพระวิหารวัดปฐมาราม กรุงเทพมหานคร เป็นต้น

³ สันติ เล็กสุขุมและกมล นายาวัดนะ, จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523), หน้า 59.

หรือสองแถวที่ตอนบนสุดของผนังอาคาร แต่การกำหนดการจัดองค์ประกอบที่มีแนวภาพอักษ
 พุทธแถวเดียวที่จิตรกรรมฝาผนังกลางปรากฏประธานวัชรราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
 เป็นเกณฑ์กำหนดตายตัว ทำให้ชี้ต่อการกำหนดอายุของจิตรกรรมฝาผนังในรุ่นพุทธศตวรรษที่
 21 - 22 เพราะจิตรกรรมฝาผนังในรุ่นนี้ส่วนใหญ่ยังเขียนภาพอักษพุทแบบปลายแถวอยู่
 สำหรับภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัชรราชบูรณะนี้ คงเป็นช้อยกเว้นที่ช่างมีคติการเขียนที่ต่างออกไป
 โดยเน้นสาระหลาย ๆ เรื่องในชั้นที่เดียวกัน ภาพอักษพุทจึงถูกย่อให้มีขนาดเล็กลง เขียน
 เฉพาะแถวบนสุดของผนัง แต่ก็มีจำนวนครบ 24 องค์ ตามในคัมภีร์

ในการกำหนดอายุภาพจิตรกรรมฝาผนังอุหาปรากฏประธานวัชรราชา จังหวัด-
 ราชบุรี แต่เดิมล้วนกำหนดให้มีอายุในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา⁵ หรือเป็น
 งานที่เขียนขึ้นภายหลังจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏประธานวัชรราชบูรณะ จังหวัดพระนคร-
 ศรีอยุธยา แต่ต่อมาสันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวัชณะ (พุทธศักราช 2524) ได้กำหนด
 ว่าเป็นงานที่เขียนขึ้นราวพุทธศักราช 1893 ลงมา⁶ การกำหนดครั้งหลังนี้ดูจะใกล้เคียง
 กับการกำหนดอายุจากผลการวิจัยครั้งนี้มากที่สุด (ราวพุทธศตวรรษที่ 19) แต่อย่างไรก็ตาม
 การพบตัวอักษร ตัวเขียน ในรุ่นพุทธศตวรรษที่ 22 ในตอนล่างของผนังด้านทิศใต้ดูเหมือน

⁴ ภาพจิตรกรรมฝาผนังในรุ่นพุทธศตวรรษที่ 23 - 24 ที่มีภาพอักษพุท เช่น
 จิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร, จิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถ
 วัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี, จิตรกรรมฝาผนังในวิหารและอุโบสถวัดชมภูเวก จังหวัดนนทบุรี
 และจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดบางกุ้งน้อย จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นต้น

⁵ ศิลป พีระศรี, "ภาพเขียนสีโบราณบนผนังของพระปรากฏในวัชรราชา
 จังหวัดราชบุรี," แพลโคย เขียน ยิ้มศิริ, นิตยสารศิลปากร, ปีที่ 2 ฉบับที่ 4 (พฤศจิกายน,
 2501), หน้า 40 และ

ศิลป พีระศรี, "วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนัง," วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรม
 ฝาผนังของไทย สถานจิตรกรรมฝาผนัง สารบาณภาพจิตรกรรมฝาผนัง (พระนคร: กรมศิลปากร,
 2502), หน้า 44.

สันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวัชณะ, เรื่องเดิม, หน้า 48.

จะทำให้เกิดความขัดแย้งกันอยู่บ้าง แต่จากการตรวจสอบรายละเอียดพบว่าตัวอักษรดังกล่าวเขียนขึ้นด้วยเส้นสีค้ำภายในเส้นคู่ขนานสีค้ำ สีที่ใช้นั้นขัดกับสีบริเวณส่วนอื่น ๆ ของภาพ เส้นสีค้ำนี้คงเป็นลายเส้นที่เขียนทับขึ้นใหม่ภายหลังเพื่อพยายามอธิบายภาพและชื่อผู้ปลงฝังนั่นเอง และในช่วงการเขียนตัวอักษรเพิ่มเติมนี้อาจจะมีการเขียนภาพซ่อมเพิ่มเติม แต่หลักฐานยังไม่ชัดเจนพอ และรายละเอียดของภาพส่วนใหญ่เป็นลักษณะของจิตรกรรมรุ่นราวพุทธศตวรรษที่ 19 ทั้งสิ้น

สำหรับภาพจิตรกรรมฝาผนังปรากฏที่ประธานวัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไม่ค่อยได้รับความสนใจนักเพราะภาพชำรุดลบเลือนมาก แต่จากกรณีศึกษาลับพบว่า ภาพดังกล่าวเขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 21 และ 22 จึงเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงถึงงานเชื่อมต่อระหว่างจิตรกรรมฝาผนังในรุ่นพุทธศตวรรษที่ 21 และ 22 เป็นหลักฐานที่แสดงถึงวิวัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังในช่วงที่ขาดหายไปให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ในการกำหนดอายุภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดพระรามนี้ สมมติ ศิริภัทร กำหนดว่า อาจเก่าขึ้นไปถึงสมัยพระราเมศวรก็ได้⁷ และดูเหมือนจะสอดคล้องกับการตีความของ สันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวัดนะ ซึ่งกำหนดว่าภาพจิตรกรรมบนผนังนี้เขียนขึ้นราวพุทธศักราช 1913 และจิตรกรรมบนคูหาเขียนขึ้นราวพุทธศักราช 1991 - 2031⁸ ในการกำหนดอายุนี้คงพิจารณาจากลักษณะและเรื่องราวของภาพกับการสันนิษฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งพงศาวดารฯ ฉบับหลวงประเสริฐฯ กล่าวว่าวัดพระรามเริ่มสร้างในสมัยสมเด็จพระราเมศวร พุทธศักราช 1913⁹ และพงศาวดารฯ ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์กำหนดว่าสร้างวัดพระราม

⁷ สมมติ ศิริภัทร, "วิวัฒนาการพระปรารักษ์," วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524, หน้า 55.

สันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวัดนะ, เรื่องเกิม, หน้า 55.

"พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์," คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2510), หน้า 443.

10
 ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พุทธศักราช 1977 นอกจากนี้จากการได้พบหลักฐาน
 การเสริมพอกผืนงบริเวณคูดหาปรารงค์ ทำให้อันติ และกมล กำหนดว่าภาพจิตรกรรมผาผนัง
 บนผนังมุขและคูดหาเป็นงานที่เขียนคนละสมัยกันและนำมากำหนดอายุเทียบกับศักราชที่กล่าว
 ไว้ในพงศาวดารทั้งสอง

แต่จากการวิเคราะห์ครั้งนี้ได้ผลที่แตกต่างกัน แม้ว่าหลักฐานจะสนับสนุนในข้อที่
 ว่าจิตรกรรมผาผนังบนผนังมุขและคูดหาจะเป็นงานที่เขียนขึ้นคนละสมัยจริง แต่ร่องรอยของ
 การเสริมพอกผืนงด้วยอิฐที่สอปูน แสดงว่าภาพจิตรกรรมผาผนังในคูดหา เป็นงานที่เขียนขึ้น
 ภายหลังการสร้างองค์ปรารงค์แล้วระยะหนึ่ง และผนังที่พอกนี้มีการสอปูนแล้วจึงน่าจะเป็น
 งานในราวพุทธศตวรรษที่ 21 แล้ว ส่วนภาพบนผนังมุขได้พบว่ามีการใช้สีสกลสีกว่า รวมทั้ง
 การใช้สีเขียวแล้ว นอกจากนี้ยังได้พบลายหน้ากระดานที่ได้มีวิวัฒนาการมาคล้ายกับลายหน้า
 กระดานในจิตรกรรมผาผนังรุ่นปลายพุทธศตวรรษที่ 22 จึงน่าจะเป็นงานที่เขียนขึ้นภายหลัง
 จิตรกรรมในคูดหา คือในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22 ดังนั้นจากผลการวิจัยนี้จึงไม่อาจกำหนด
 อายุภาพจิตรกรรมผาผนังปรารงค์ประธานวัดพระรามให้เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 21 ได้
ขอเสนอแนะ

สำหรับถารอนุรักษ์

1. ภาพจิตรกรรมผาผนังในพุทธศตวรรษที่ 19 ถึง 22 ปัจจุบันในสภาพ
 ชำรุดสมเลือนมาก ควรที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะได้ทำการอนุรักษ์โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง เพื่อให้
 ภาพเหล่านี้คงอยู่เป็นมรดกของชาติต่อไป

2. ภาพจิตรกรรมผาผนังบางแห่งอยู่ในโบราณสถานที่ย่ำรุดมากเกินกว่าจะ
 ทำการอนุรักษ์ตัวโบราณสถานได้ จึงน่าจะได้มีการบันทึกภาพ หรือถอดภาพ (Strapping)
 ดังกล่าวมาเก็บรักษา หรือจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เพื่อเป็นข้อมูลในการศึกษา
 ต่อไป

สำหรับการศึกษาวิจัย

1. น่าจะได้มีการศึกษาสำรวจภาพจิตรกรรมฝาผนังในรุ่นก่อนพุทธศตวรรษที่
ในภาคอื่น ๆ เพิ่มเติม เพื่อเปรียบเทียบจิตรกรรมที่ร่วมสมัยกัน
2. น่าจะได้มีการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างจิตรกรรมไทยกับจิตรกรรม
ประเทศข้างเคียงที่มีความสัมพันธ์กัน
3. น่าจะได้มีการศึกษาจิตรกรรมไทยในรุ่นต่อมา เพื่อให้ทราบถึงสาย
วิวัฒนาการที่สืบเนื่องแก่กัน
4. ในการศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังในรุ่นพุทธศตวรรษที่ 19 - 22 นี้
อาจจะแยกศึกษาในด้านเรื่องราว หรือคติ เป็นเฉพาะเรื่องไป เช่น คติในการเขียนเรื่อง
อดีตพุทธหรือกวีตีความทางประวัติศาสตร์ในภาพจิตรกรรมฝาผนังบนผนังประธาน
วัดราชบูรณะ เป็นต้น
5. ในการศึกษาวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนัง อาจจะใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่
วิเคราะห์ในด้านเทคนิค วัสดุ และสีที่ใช้ ฯลฯ

บรรณานุกรม

- กฤษณ์ อินทโกศัย. "เปิดกรุวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา," พระพุทธรูป และพระพิมพ์ในกรุพระปรางค์ วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2502.
- คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 5. นครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2515.
- คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร: กรมศิลปากร, 2510.
- จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. "มูลเหตุแห่งการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง," วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร, ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม - ธันวาคม, 2522, หน้า 84 - 97.
- จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. "วัตถุประสงค้งานจิตรกรรมไทย," ศิลป, ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 กุมภาพันธ์ - มิถุนายน 2524, หน้า 4 - 7.
- เชเคย์, ยอร์ช และบวส เซอซีเย, ประวัติศิลป์ในประเทศไทย. แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรทิศ ทิศกุล, พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2508.
- คำรกราชานุกาพ, สมเด็จพระมหา. ตำนานเรื่องเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานสถาปนากิจศพนายมงคล อ่องจริต ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง วันที่ 17 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2514.
- ปรมานุชิตชินโนรส, กรมสมเด็จพระ. พระปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2505.
- แปลก สนธิรักษ์. เล่าเรื่องพระเจ้าสิบชาติ. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดรวมศาสตร์, 2515.
- น. ๗ ปากน้ำ (ประยูร อุษาคัญะ), สิ่งปอยุชยา. พระนคร: สึกษิตสยาม, 2510.
- น. ๗ ปากน้ำ (ประยูร อุษาคัญะ), หาเทียนกลางซากอิฐปูน. กรุงเทพฯ: โอเคียนส์โคร์, 2516.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาก). พระนคร: กรมศิลปากร, 2507.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ คลังวิทยา, 2504.

พิน อินฟ้าแสง. ที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพ นาย พิน อินฟ้าแสง. กรุงเทพมหานคร: จุฬารัตนการพิมพ์, 2517.

พิริยะ ไกรฤกษ์. พุทธศาสนนิทานที่เจดีย์จุฬประโชน จังหวัดนครปฐม. แปลโดย หม่อมเจ้า สุภัทรทิศ ทิศกุล, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2517.

มานิต วัลลโภคม. "จิตรกรรมในพระปรางค์ วัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี ราชบุรี ในอดีต," วารสารศิลปากร, ปีที่ 2 เล่มที่ 4 พฤศจิกายน, 2501, หน้า 29-35.

มานิต วัลลโภคม. "สภาพปัจจุบันของวัดราชบูรณะ," จิตรกรรมและศิลปวัตถุในกรุงพระปรางค์ วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. พระนคร: กรมศิลปากร, 2501.

ไลออนส์, เอเลียเบธ. จิตรกรรมไทยจากเรื่องทศชาติ. แปลโดย ธนิต อยู่โพธิ์, พระนคร: กรมศิลปากร, 2506.

เวงค์, เกลาส. จิตรกรรมไทยเดิม, แปลโดย เจกนา นาควิริยะ และคนอื่นๆ, กรุงเทพฯ: สถาบันเอกอัครราชทูตเยอรมัน, 2511.

ศรีศักร วัลลโภคม. "ตามสองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ก่อนพุทธศตวรรษที่ 20," วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 ตุลาคม - ธันวาคม, 2520, หน้า 76 - 95.

ศิลป์ พีระศรี. "การค้นพบจิตรกรรมไทยครั้งใหม่," แปลโดย เขียน ยิ้มศิริ, นิตยสารศิลปากร, ปีที่ 2 เล่มที่ 5 มกราคม, 2502, หน้า 33 - 41.

ศิลป์ พีระศรี. "บันทึกเรื่องภาพเขียนสีบนผาผนังปูนเปียก (Fresco) ซึ่งเพิ่งค้นพบในกรุเล็กของปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา," แปลโดย เขียน ยิ้มศิริ, นิตยสารศิลปากร, ปีที่ 2 ฉบับที่ 5 มกราคม 2502, หน้า 41 - 43.

- ศิลป์ พีระศรี และชนิต อยู่โพธิ์. วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย สถาบัน
จิตรกรรมฝาผนัง สารบาณภาพจิตรกรรมฝาผนัง. พระนคร: กรมศิลปากร,
2502.
- ศิลป์ พีระศรี. "ศิลปะสมัยสุโขทัย," ศิลปะและประวัติศาสตร์สุโขทัย. แปลโดย เขียน
ยิ้มศิริ, นครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี: โรงพิมพ์การศาสนา, 2515, หน้า 1 - 12.
- ศิลปากร, กรม. จิตรกรรมและศิลปวัตถุในพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนคร-
ศรีอยุธยา. พระนคร: กรมศิลปากร, 2501.
- ศิลปากร, กรม. พระพุทธรูปและพระพิมพ์ในกรุงพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระ-
นครศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2502.
- ศิลปากร, กรม. มรดกทางจิตรกรรม. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2501.
- ศิลปากร, กรม. เรื่องเกี่ยวกับจิตรกรรมไทย. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์,
กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2502.
- ศิลปากร, กรม. เรื่องพระร่วง เที้ยวเมืองพระร่วง คำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย
สุภาษิตพระร่วง ไตรภูมิพระร่วง. พระนคร: ศิลปายรรณาการ, 2504.
- สมิทธี ศิริภัทร. "วิวัฒนาการพระปรางค์." วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต(โบราณคดี)
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2512.
- สว่าง สิมะแสงยาภรณ์. "แบบศิลปะที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังภายในกรุง
พระปรางค์ประธาน วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา." สารนิพนธ์ศิลป-
บัณฑิต(ประยุกต์ศิลปศึกษา) คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522.
- สันติ เล็กสุขุมและกมล ฉายาวัดนะ. จิตรกรรมสมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ: มหา-
วิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.
- สันติ เล็กสุขุม. วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลายและลวดลายสมัยอยุธยา. กทม.-
กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์, 2522.
- สินชัย กระบวนแสง. "อักษรไทยภาคเหนือ," ม.ป.ป. (เอกสารอักษาสำเนา)
- สุภัทรทิศ กิติกุล, หม่อมเจ้า. ศิลปะสมัยลพบุรี. พระนคร: กรมศิลปากร, 2510.
- แสง มนวิฑูร. ชินกาลมาลีปกรณ์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2515.

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. แบบโครงสร้างและระเบียบการก่ออิฐสถาปัตยกรรมสมัย
ช่างเขมรและศรีวิชัย. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดี, 2524.

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. "รายงานการสำรวจโบราณสถานเมืองสุโขทัยเก่า,"
เมืองโบราณ. ปีที่ 4 ฉบับที่ 1, ตุลาคม - ธันวาคม 2520. หน้า 13 - 38.

Boisselier, Jean, Thai Painting. tran. by Janet, Seligman,
Tokyo, New York and San Francisco: Kodansha International,
1967.

Feroci, C. Professor, "Traditional Thai Painting," J.S.S. Volume
XL, Part 2, December, 1952, pp. 147 - 155.

Griswald, A.B., Toward A History of Sukhodaya Art. Bangkok: Fine
Arts Department, 1967.

Krairiksh, Piriya. "Semas with Scence from the Mahanipat - Jatakas
in the National Museum at Khon Khaen," Art and Archaeology in
Thailand. Bangkok: Fine Arts Department, 1974, pp. 47 - 58.

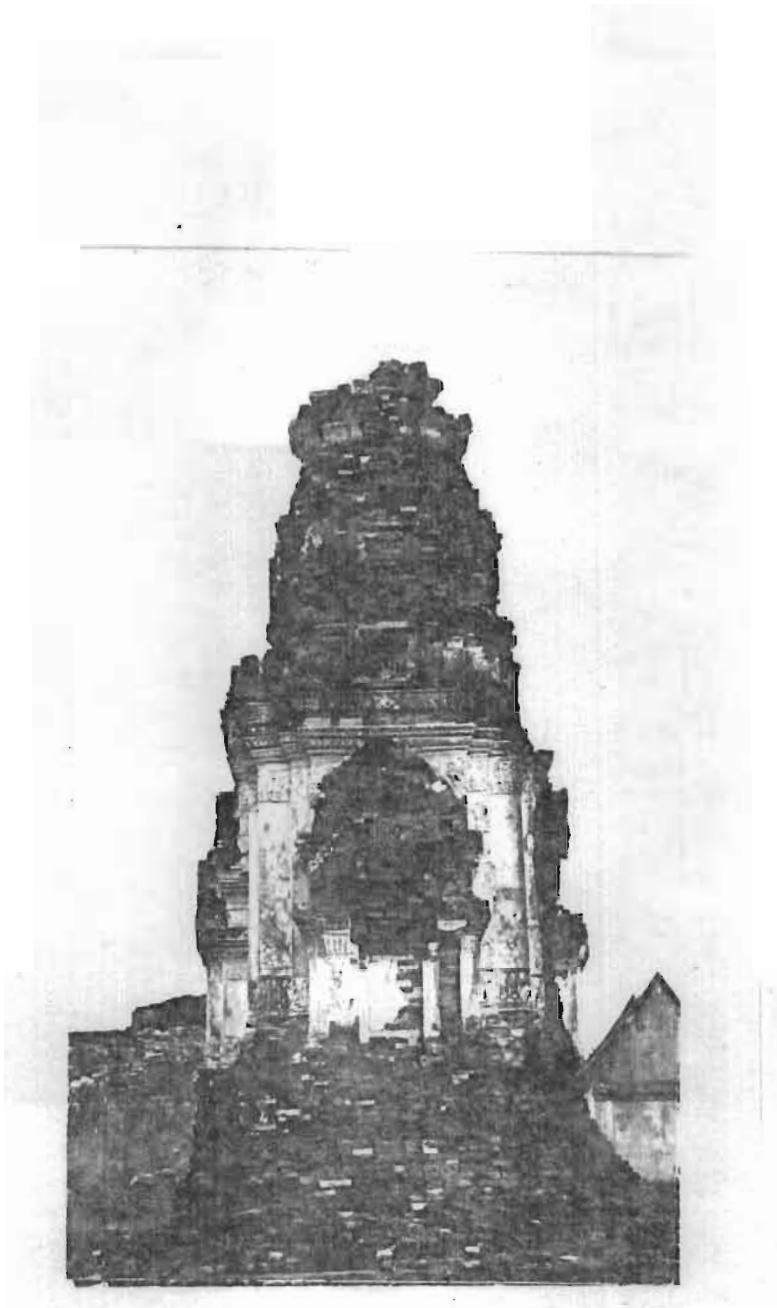
Luce, G.H., Old Burma - Early Pagan, Volume I, II, III, New York:
University, 1969.

Luce, G.H. "The 550 Jatakas in Old Burma," Artibus Asia. Volume
XIX 3/4 Z1956, pp. 291 - 296.

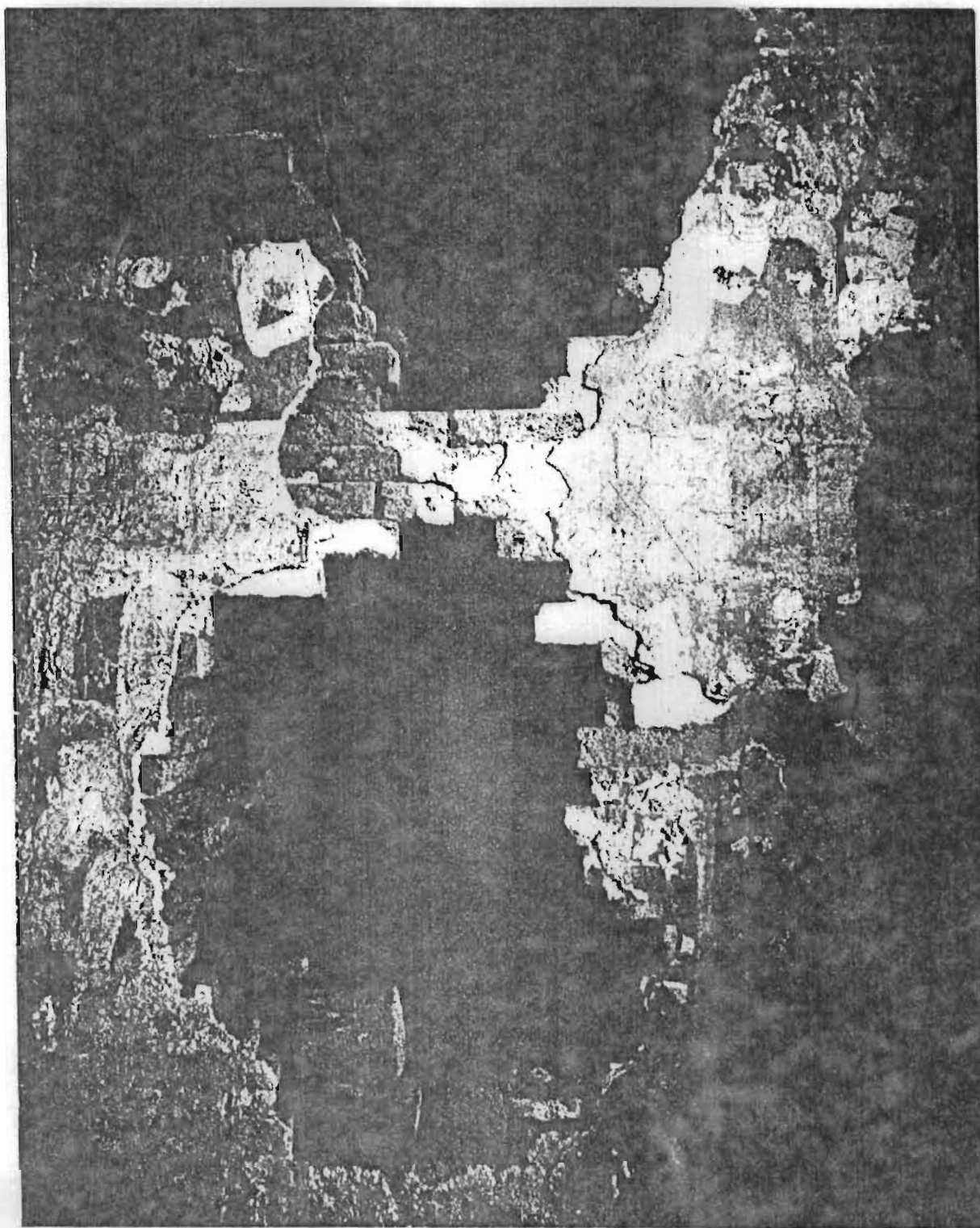
Toro - ONO. Mural Paintings of the Buddhist Temples Burma. Volume
Japan: Kodansha, 1978.

Wenk, Klaus. Mural Painting in Thailand. Zürich: Imigo Von
Oppersdorff - Verlag, 1975.

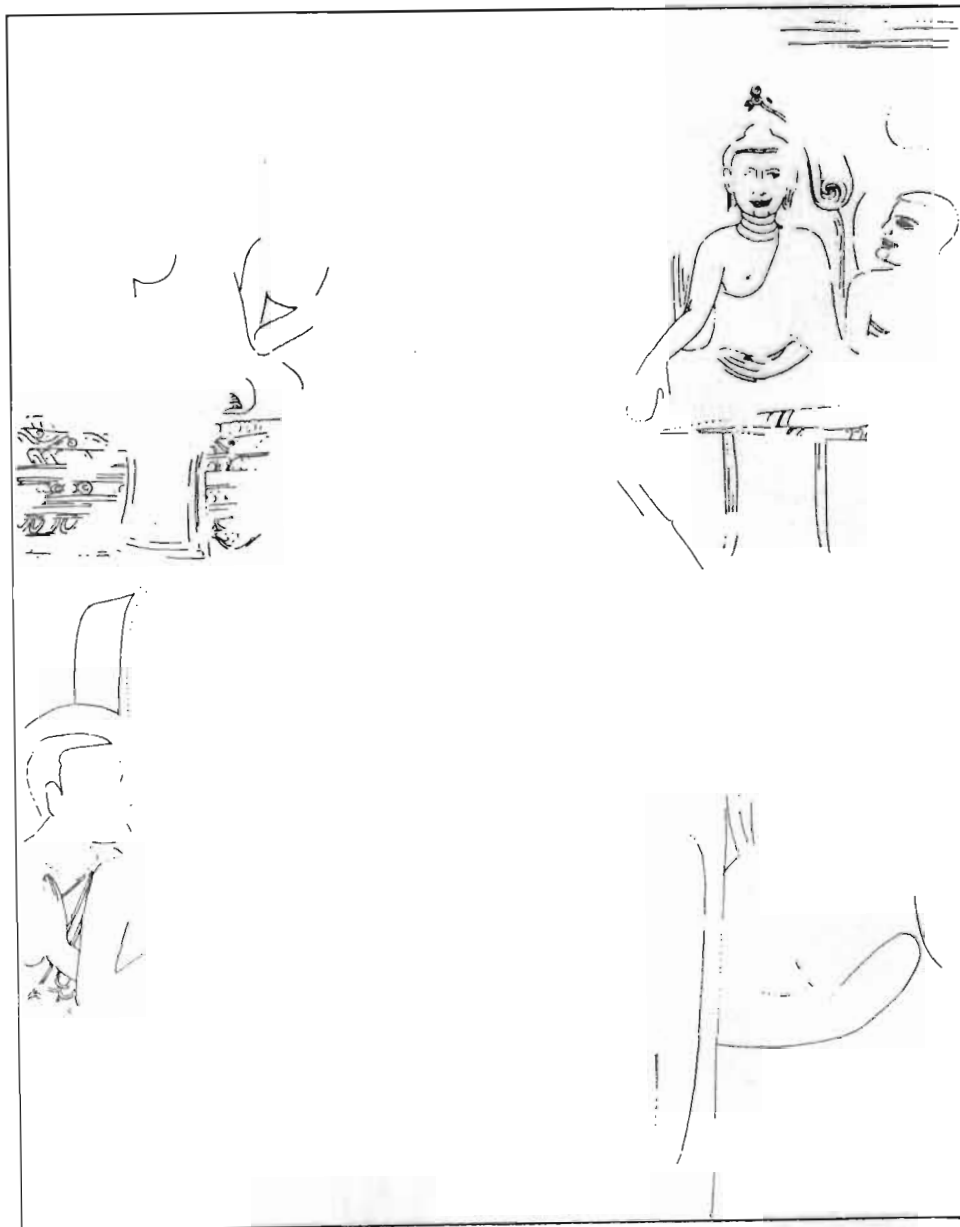
Wray E., Rosenfield C., and Dorothy B. Ten Lives of the Buddha.
New York: Weather Hill, 1972.

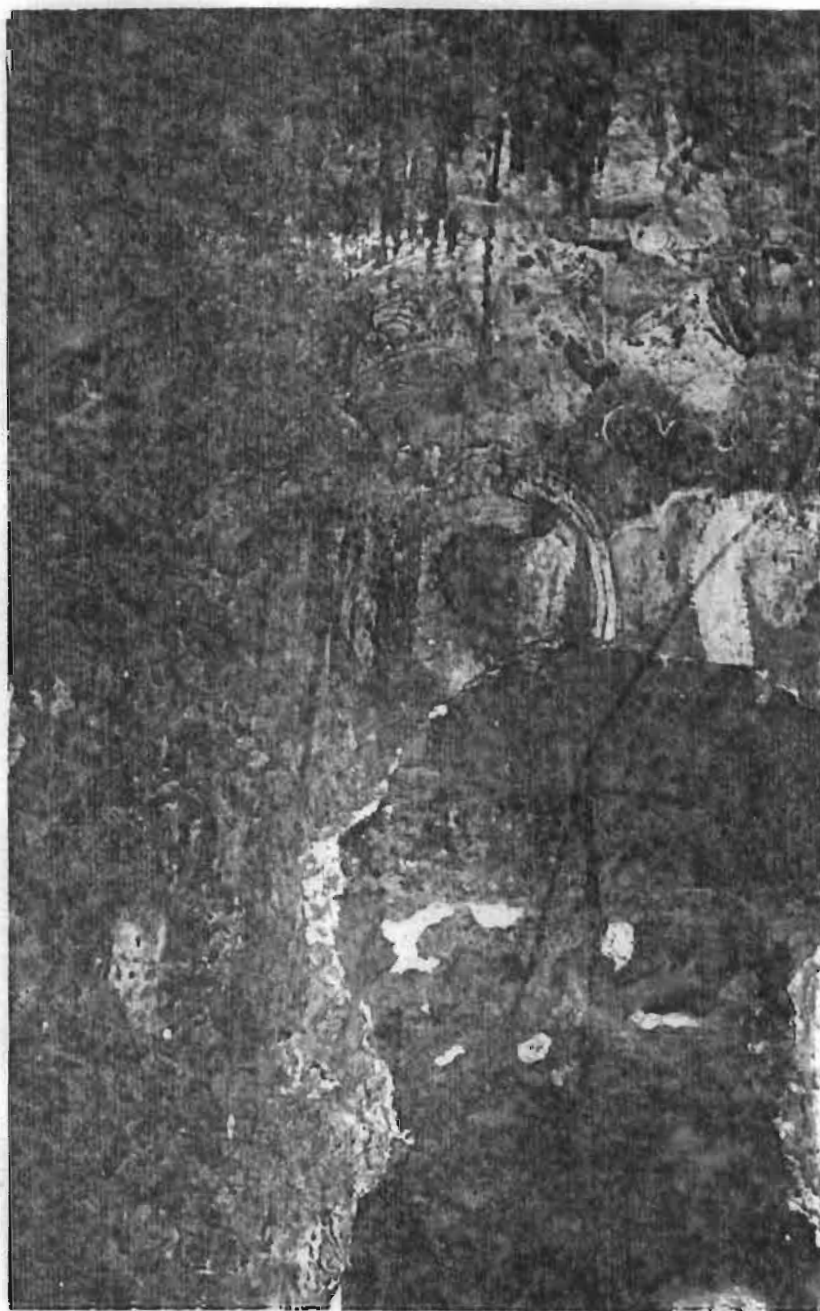
ภาพที่ 1 ปรางค์หมายเลข 16 ค. วัดมหาธาตุ ลพบุรี

ภาพที่ 2

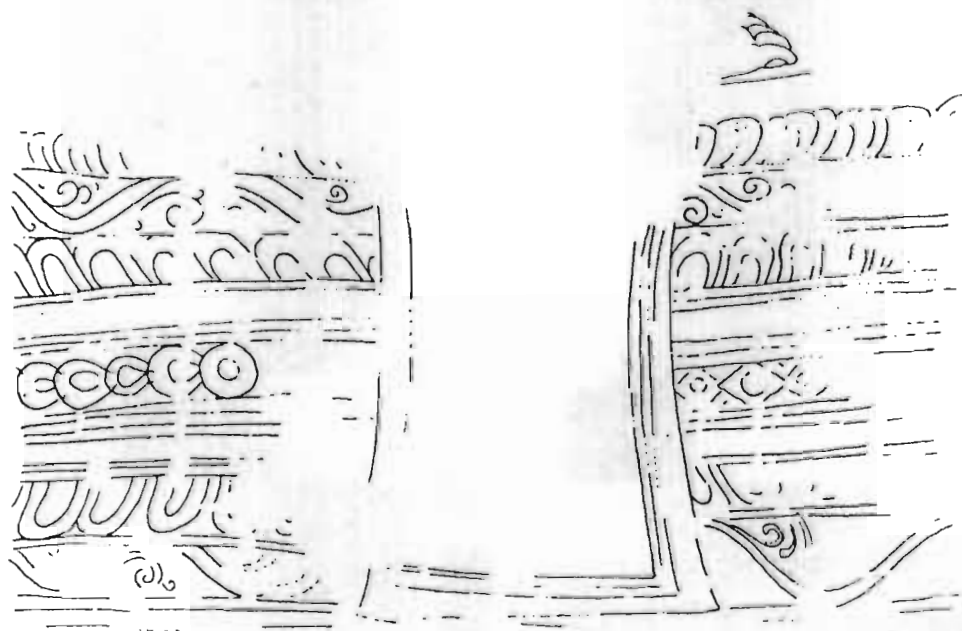
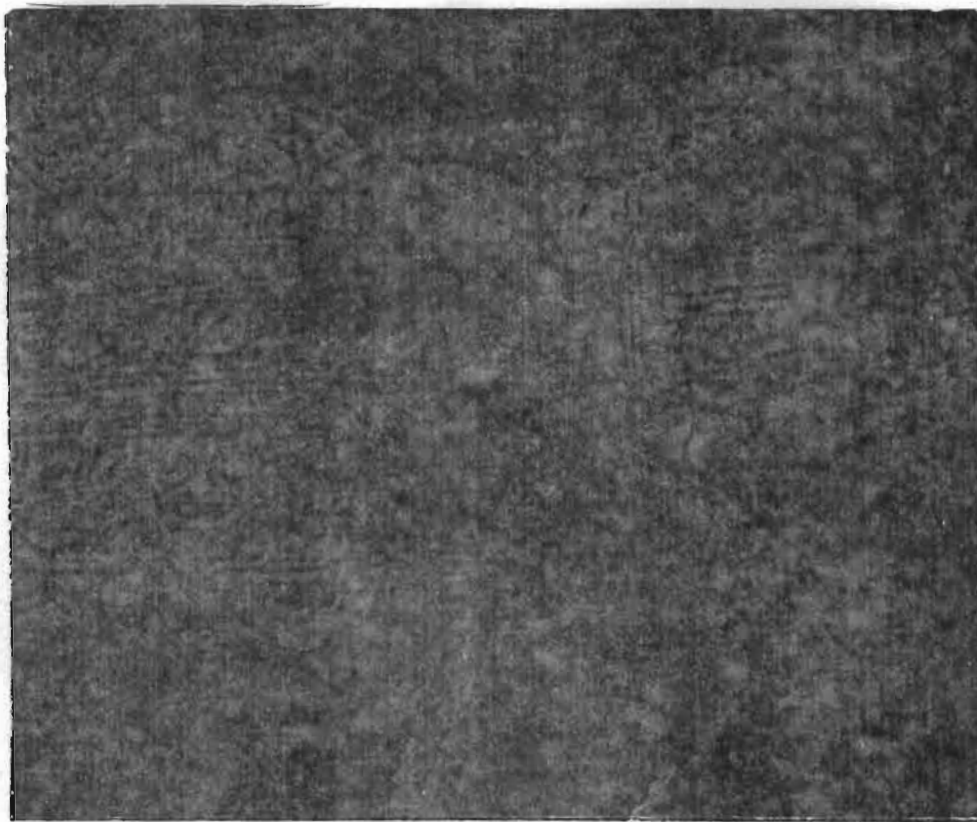
ภาพที่ 2 (ต่อ) จิตรกรรมฝาผนังด้านทิศเหนือภายในคูหาปราสาทหมายเลข 16 ค.
 (ภาพเต็ม) เขียนเป็นภาพองค์เทพประทับนั่งองค์สมภพชราปางมารวิชัย
 ภายใต้ร่มเรือนแก้ว จนาบควบพระสาวก

ภาพที่ 3

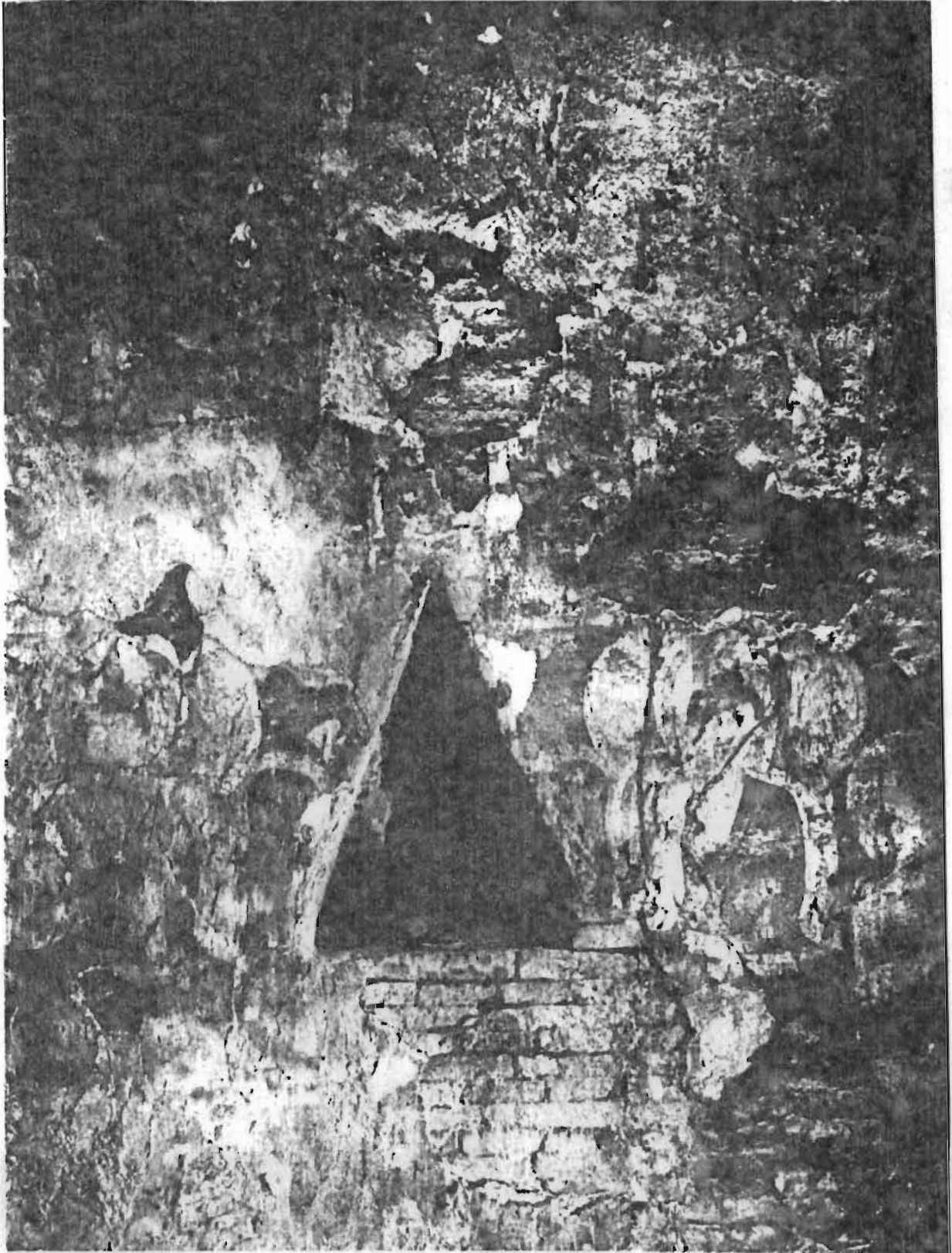
ภาพที่ 3 (ต่อ) จิตรกรรมฝาผนังถ้ำขี้เหล็กวันตก เขียนเป็นรูปเศียรนาค
คานขวาง

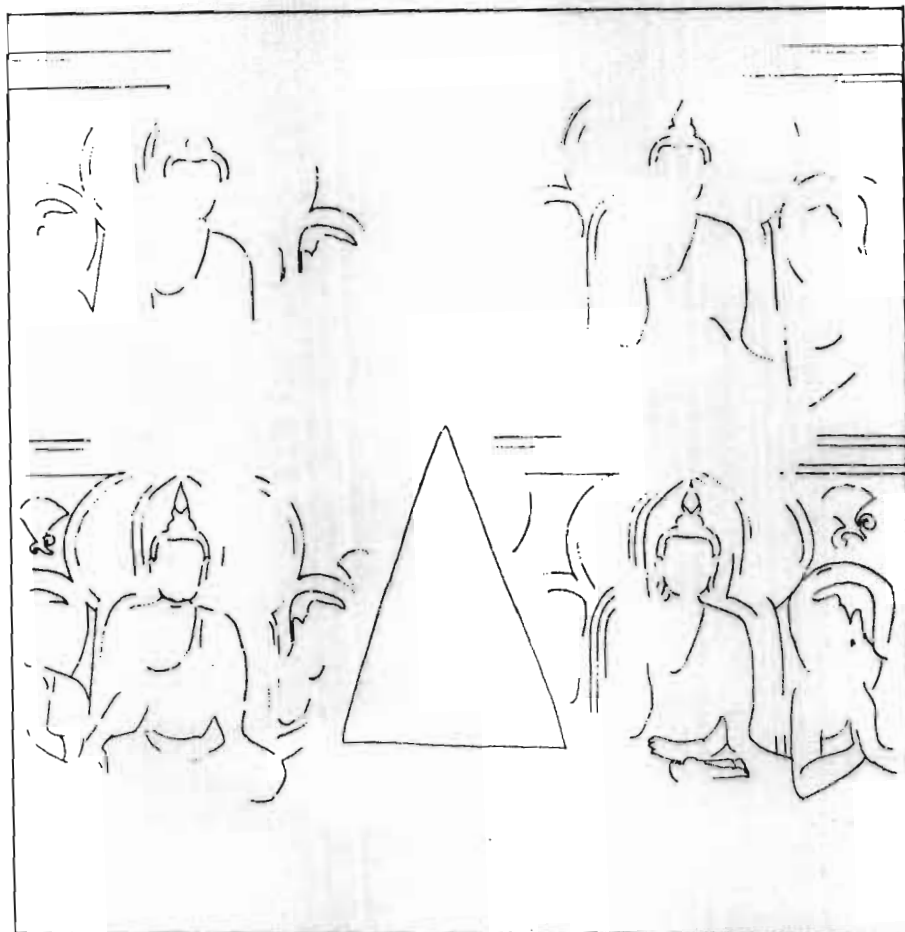
ภาพที่ 4 สลักลายของฐานภาพอดีตพุทธ เป็นฐานบัว มีผ้าทิพย์ห้อย

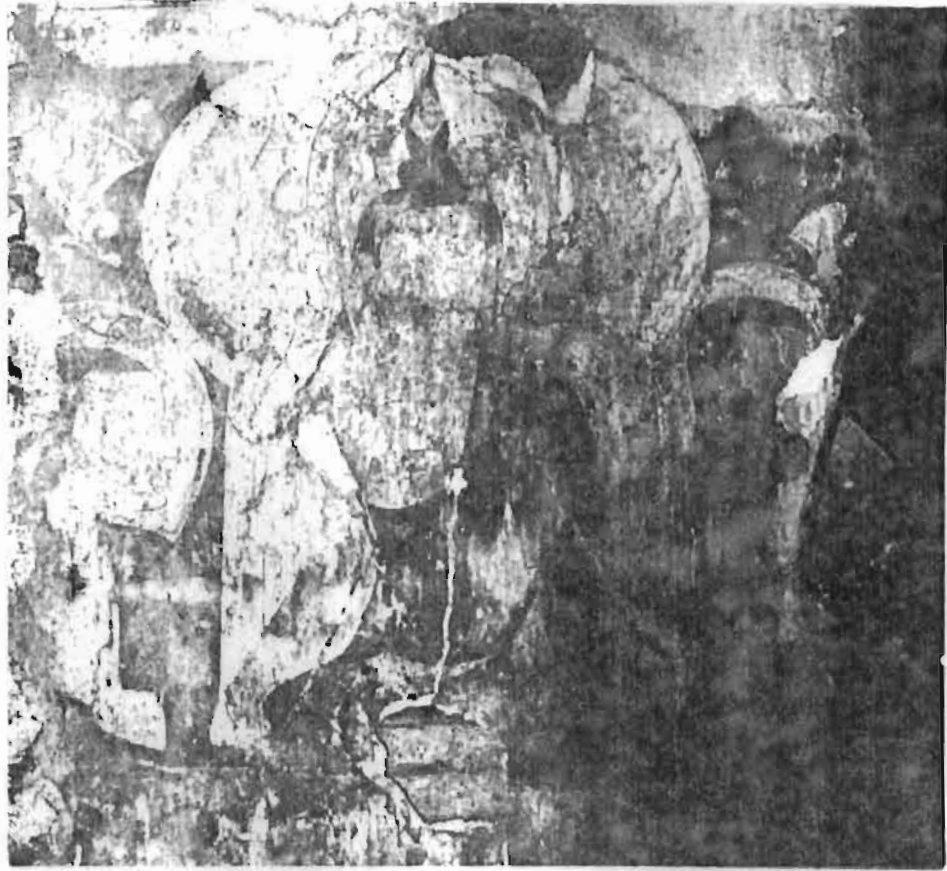
ภาพที่ 5 วัดนครโกษา และปราสาทเล็กซึ่งมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง

ภาพที่ 6

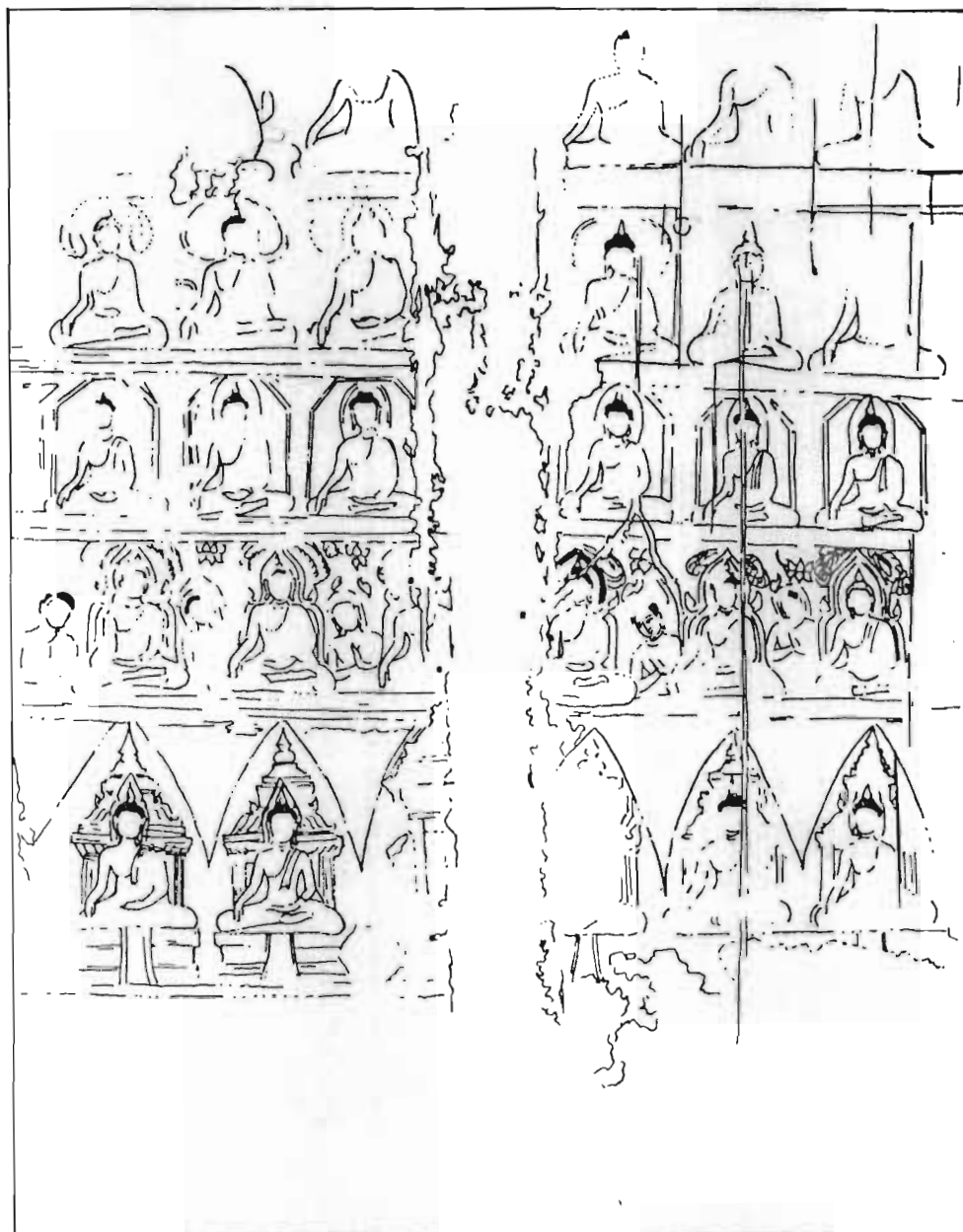
ภาพที่ 6 (ต่อ) จิตรกรรมฝาผนังด้านทิศเหนือภายในคูหาปราสาทวัดกันทรโกษา
จังหวัดลพบุรี (ภาพเต็ม) เขียนเป็นภาพอดีตพุทธประทับนั่ง
ชักสมาธิราบ ปางมารวิชัย ขนาดถวายพระสาวก

ภาพที่ 7 ภาพอดีตพุทธประทับนั่งฉกสมาธิราบปางโมรวิจย ขนานบควย
พระสาวกนั่งประนมมือ

ภาพที่ 8 ปรางค์ประธานวิฆเนศวร จันทบุรี ฐานก่อด้วยศิลาแดง องค์ปรางค์ก่ออิฐสอดกั้น
ด้วยระบบอิงลิชคอนกรีต

ภาพที่ 9 จิตรกรรมฝาผนังภายในคูหาปราสาทคันทิสเหนือ (ภาพเต็ม)
เขียนเป็นภาพองค์พุทธ เรียงแถวซ้อนกันจำนวน 5 แถว โดยที่ภาพ
แต่ละภาพมีรายละเอียดแตกต่างกัน

ภาพที่ 10 ภาพอักษุทศพร ระทมนั่งจักสมชิราบ
 ปางมารวิชัยบนฐานบัว เบื้องหลัง
 เป็นกรอบรูปเหลี่ยมมีตัวคล้ายเส้นขาว
 เป็นกายคล้าย เมฆฉนวนประคัม

ภาพที่ 11 ภาพอักษุพุทธประทับนั่งจตุสมภาชิราบปางมารวิชัย
ภายใต้ร่มเรือนแก้วและร่มโพธิ์ จนนบด้วยภาพพระสาวก

ภาพที่ 12 ภาพอศิตเทชะกรงจิ๋วสีชาว
 ตั้งหน้าถ้ำ ประทับนั่ง
 จัศสมชิตราบปางมารวิชัย
 บนเขี้ยวตั้งสูง เบื้องหลังเป็น
 ชุ่มปราสาท ครอบด้วยรูปโค้ง
 ปลายแหลม

ภาพที่ 13 รูปบุคคลทรงเครื่องอย่างกษัตริย์
นั่งประนมมือ ลักษณะของเครื่องทรง
และศิวาภรณ์ คล้ายกับจิตรกรรม
แบบสุโขทัย อันมีต้นเค้าจาก
จิตรกรรมลึงกาแบบใบลานภาวระ

ภาพที่ 14 จิตรกรรมฝาผนังที่วัดบ้านทึบ (ภาพเต็ม) เขียนเป็นภาพอดีตพุทธเรียงแถว
 ขันกันจำนวน 5 แถว บริเวณใต้ฐานภาพอดีตพุทธแถวล่างสุดมีอักษรตัวเขียน
 อักษรไทยภาษาไทย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 กอนล่างสุดเป็นภาพ
 พุทธประวัติ

ภาพที่ 15 ภาพอดีตพุทธประทับนั่งชัศนาคิริราบปางมารวิชัย ภายใต้อุโมงค์โพธิ์
เจนาบควยพระสาวก

ภาพที่ 17 รูปพระราชนม จากเจดีย์มหิยังคณะ
จิตรกรรมถึงกาแลบโปตนารูวะ
เขียนต้นราวพุทธศตวรรษที่ 16-17

ภาพที่ 18 ภาพคัดลอกสายเส้นรูปพระราชนมนั่งประนมมือ จากอุโมงค์
วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย

ภาพที่ 19 รูปบุคคลไว้มงคล ยกมือขวาเหนือศีรษะ
 อยู่ปลายสุดคานธวาทของภาพอักษุทิศแถวที่ 5
 (แถวกลางสุด)

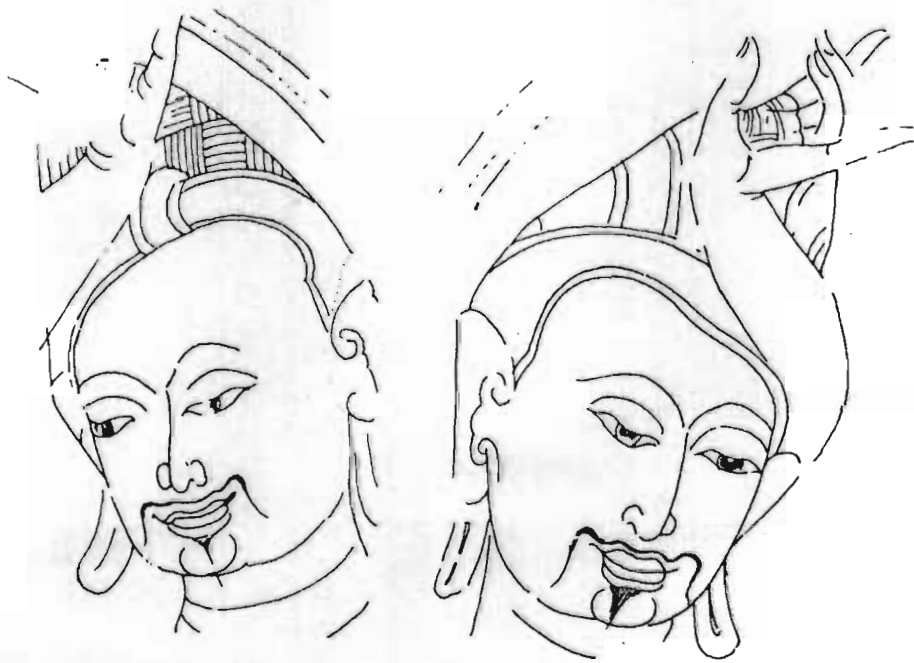
ภาพที่ 20 ภาพพระสาวก ๒ องค์ เป็นส่วนหนึ่งของ
ภาพพุทธประวัติ

ภาพที่ 21 รูปบุคคลนั่งเปลือยกาย
สวมทวารสีแสด คงเป็น
ส่วนหนึ่งของพุทธประวัติ
คอนทรมานชฎิตั้งสาม

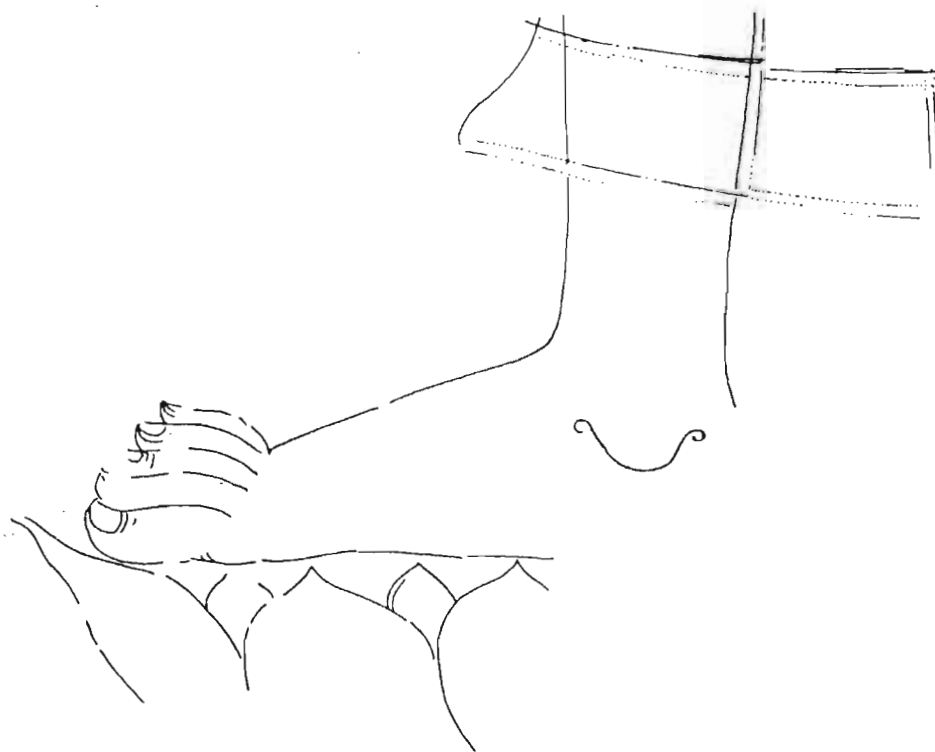
ภาพที่ 22 จิตรกรรมฝาผนังที่ศิวะวันตก (ภาพเพิ่ม)
เขียนเป็นภาพอภิศุทธจำนวน 3 แถว อยู่เหนือแถวพระสาวก-
ยันประนมมือ

ภาพที่ 23 ระหว่างภาพอักษุพทบางแถวมีรูปบุคคลไว้ทเวกเครา
สวมเครื่องประดับที่ระะ ยกมือสูง เหนือศีรษะ

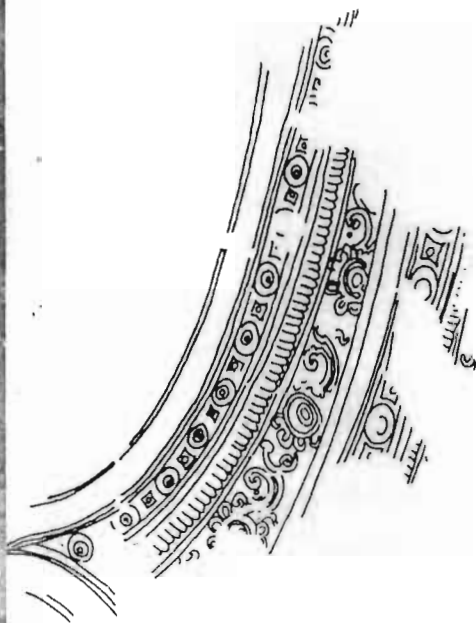
ภาพที่ 24 รูปศีรษะพระราชนมภ์ประกอบอยู่กับแถวภาพพระสาวก

ภาพที่ 25 ภาพพระพุทธรูปมหาพนฐานบัว เป็นภาพขนาดใหญ่บนผนังซีกซ้าย
ของผนังภายในที่สระบัวนอก

ภาพที่ 26 เศียรพระสุวรรณภูมิ ศาลสุทนต์บาท

ภาพที่ 27 ลวดลายประดับ มีการใช้สายวงกลม
เว้นช่องไฟด้วยรูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก

พระพุทธรูป
พระบาท

พระอินทร์

ภาพที่ 28 ภาพพระพุทธรูปเจ้าอนาคโท
ประทับบนนพปฎลบัลลังก์ เหลือเพียง
ส่วนพระเศียร พระบาท และบาง
ส่วนของเขี้ยวของพระอิศวรหรือ
พระอินทร์

ภาพที่ 29 ข้างฐานบัว ๓ พุทธบาท มีลายคล้ายลายทับหลังของศิลปะเขมร ถัดลงมา มีบางส่วนของเศียรพระอิศวรหรือพระอินทร์ และเห็นพระเนตรที่สามเหนือพระนลาฏ

ภาพที่ 30 เจดีย์คานทิสเหนือของเจดีย์ประธาน วัดเจดีย์เจ๊กแถว
อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

ภาพที่ 31 เจดีย์ค้ำหนักศิลาวันทกของเจดีย์ประธาน วัดเจดีย์เจ๊กแถว
อำเภอศรีสาชนาณย์ จังหวัดสุโขทัย

ภาพที่ 32 จิตรกรรมฝาผนังภายในคูหาเจดีย์บ้านทิศเหนือ
ของเจดีย์ประธานวัดเจดีย์เจ๊กแถว (ภาพคัดลอก
โดย เพื่อ นริพิทักษ์) เป็นภาพอภิศุทธประทับ
ชัคสมาริราบ ปางมารวิชัย ภายใต้อุโมงค์โพธิ์ชาน
ควยรูปบุคคล ระหว่างแถวภาพอภิศุทธนั้นควย
ลายหน้ากระดานเป็นรูปวงกลมเว้าของไฟควย
รูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก ภายใต้อลายหน้ากระดาน
เป็นลายวงโค้งต่อเนื่องกันในแนวนอน

ภาพที่ 33 ภาพศิลปะพูนานด้วยรูปบุคคลซึ่งมีลักษณะที่รากรณ
และรัศมีวงโค้งแบบจิตรกรรมลังกา แบบโปโลนาธุระ
(ภาพคัดลอกโดย เพื่อ นริพิตักษ)

ภาพที่ 34 ภาพศิลปะพูนานด้วยรูปบุคคลแต่งกายอย่างฉวิชัย
(ภาพคัดลอกโดย เพื่อ นริพิตักษ)

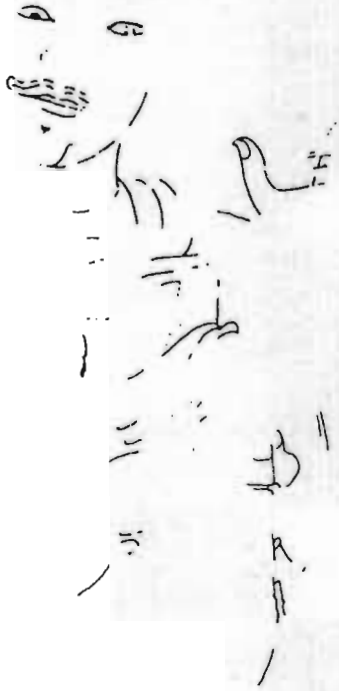
ภาพที่ 35 รูปหล่อทองแดงนางสีดา
นั่งปรินิพพานตามภาพอักษรรูป

ภาพที่ 36 รูปบุคคลแต่งกายอย่างกษัตริย์
มีรัศมี สวมกุณฑลขนาดใหญ่
และกรวยศอ

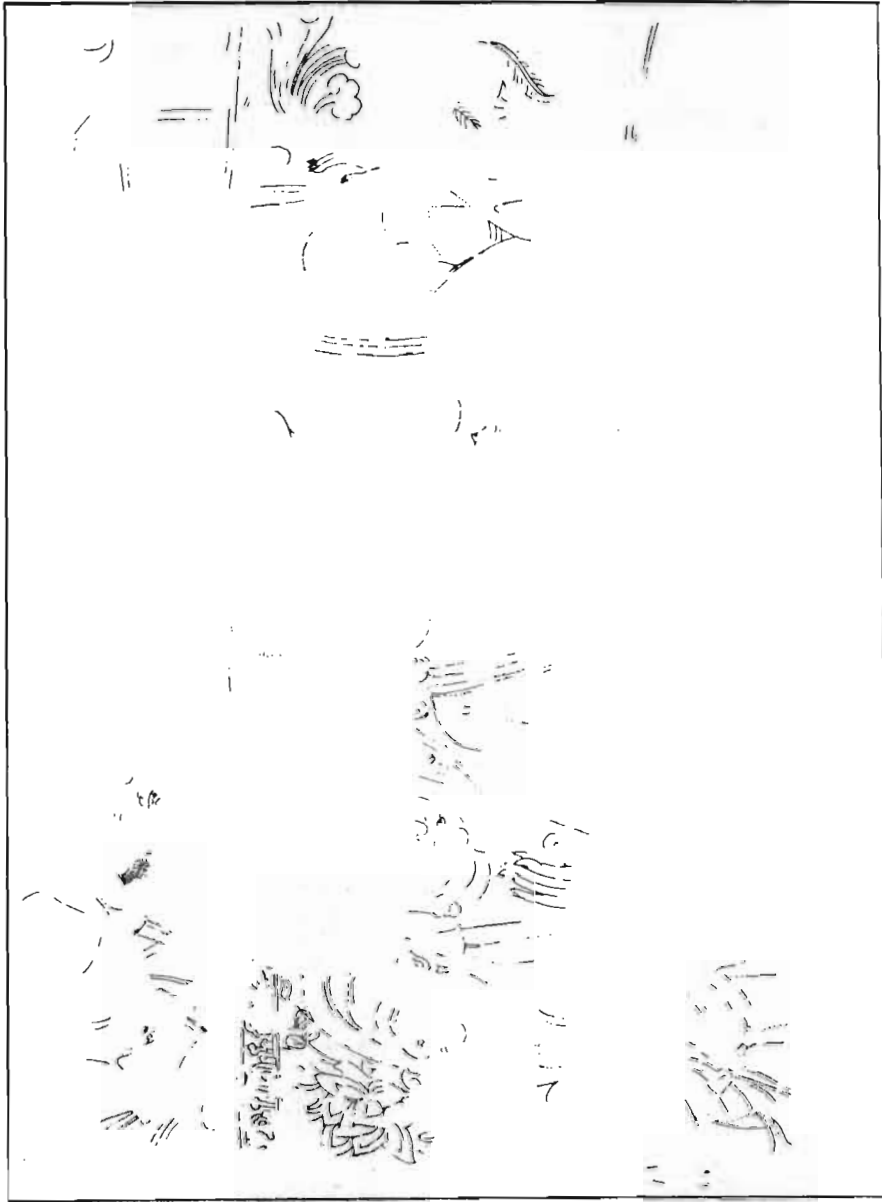
ภาพที่ 37 ภาพจำหลักลายเส้นบนแผ่นหินนูน จากอุโมงค์
วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย

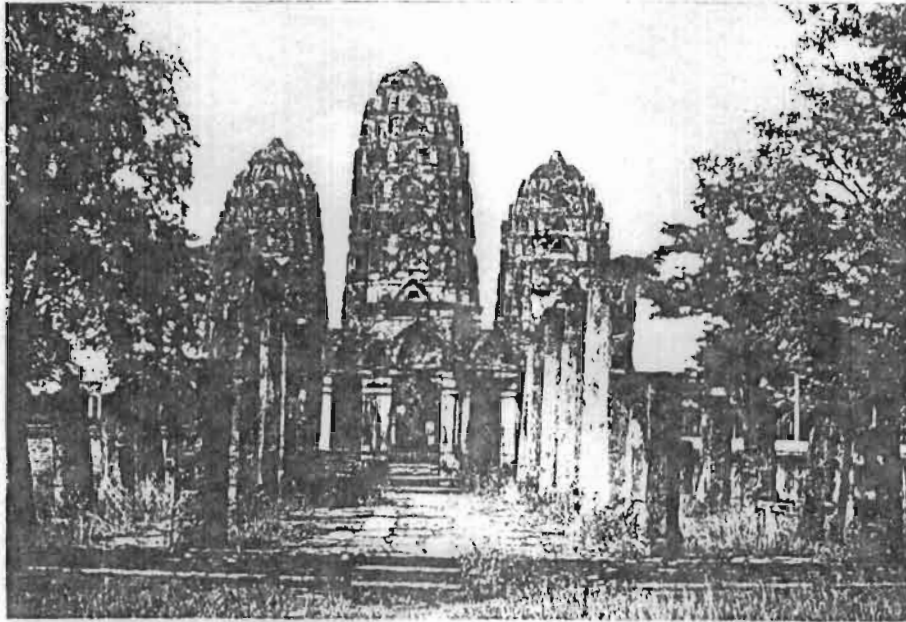
ภาพที่ 38 ภาพคัดลอกลายเส้นจิตรกรรมฝาผนัง
คูหาเจดีย์ถ้ำนาคะวันตก วัดเจดีย์
เจ๊กแถว เป็นรูปบุคคล

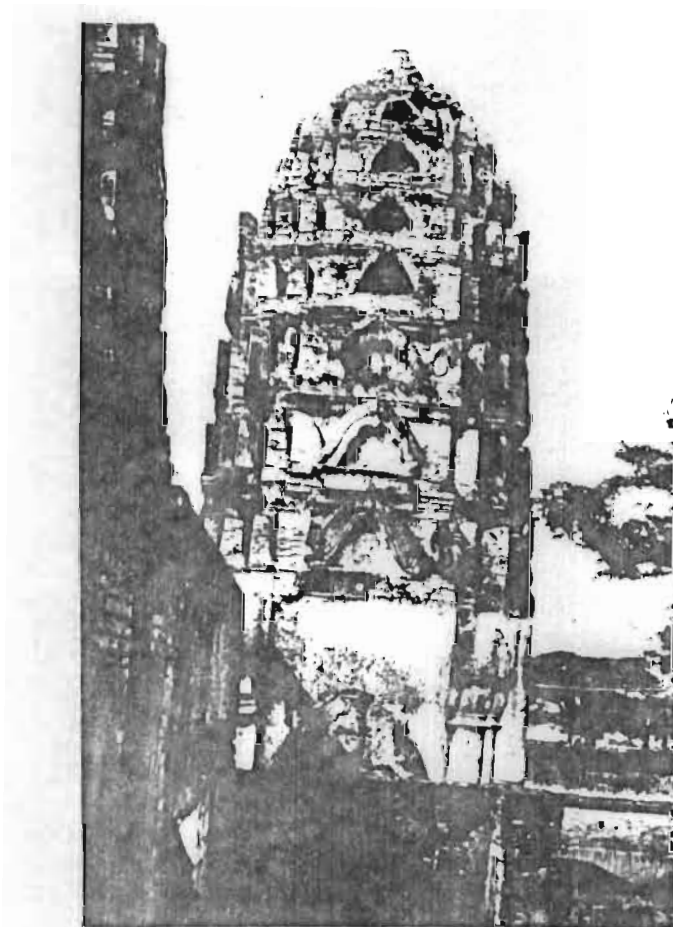
ภาพที่ 39 ภาพคัดลอกลายเส้น
คอนบนอาจเป็นภาพ
เหตุการณ์ในพุทธประวัติ
หรือชาดก คอนข้างเป็น
ภาพพระสาวกยืนประนม
มือภายใต้ชายหน้ากระดาน
และเส้นวงโค้งต่อเนื่องกัน
ในแนวนอน

ภาพที่ 40 ภาพคัดลอกถ่ายเส้น (นบิ่งเค็ม) เป็นภาพแถวพระสาวก
ยืนประนมมือโอบรอบ

ภาพที่ 41 วัดศรีสวาย ตำบลเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย

ภาพที่ 42 องค์ปรางค์ก้านทิศตะวันออก
ของวัดศรีสวาย

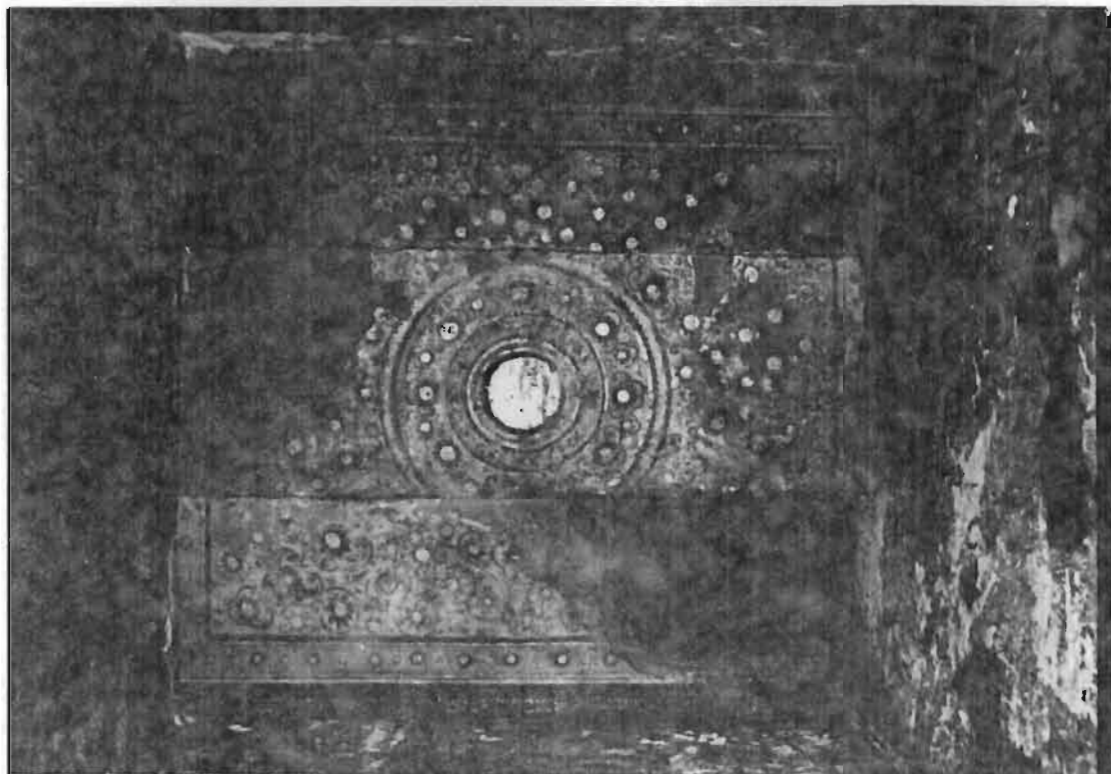
ภาพที่ 43 จิตรกรรมฝาผนังภายในองค์ปราสาทหินพิมาย
ของวัดศรีสวาย เป็นภาพบุคคลยืนประนมมือ

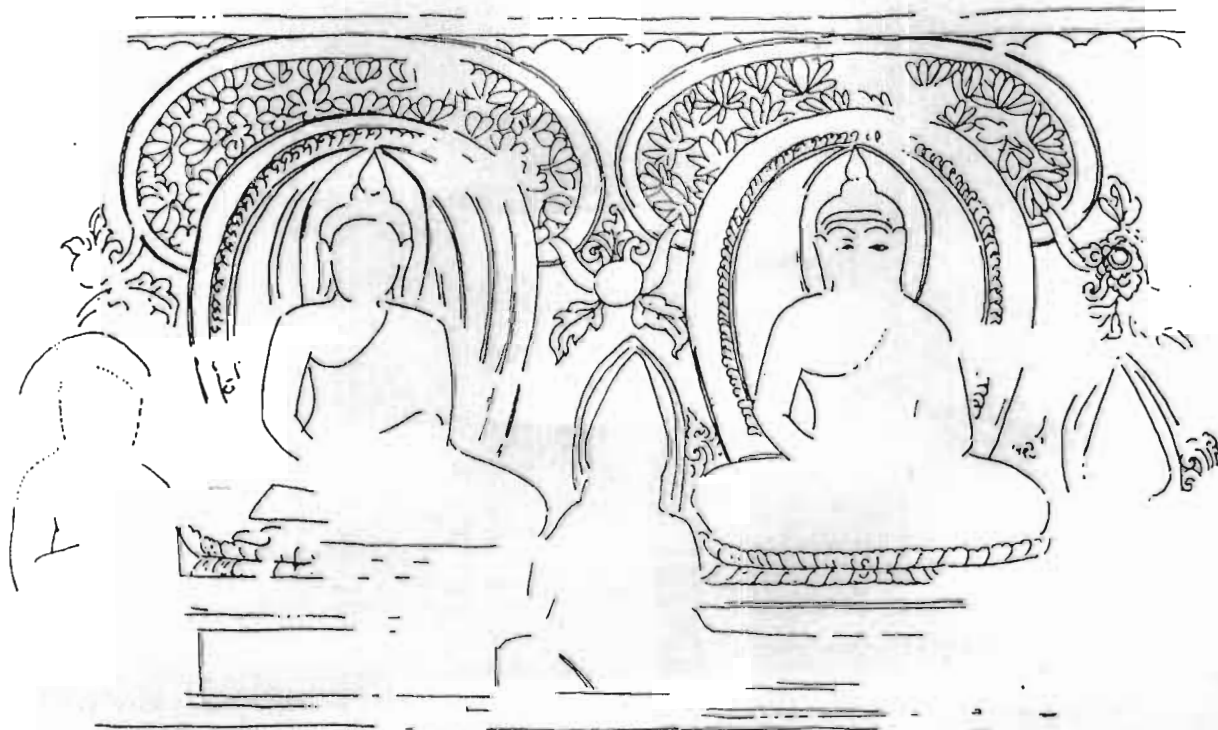
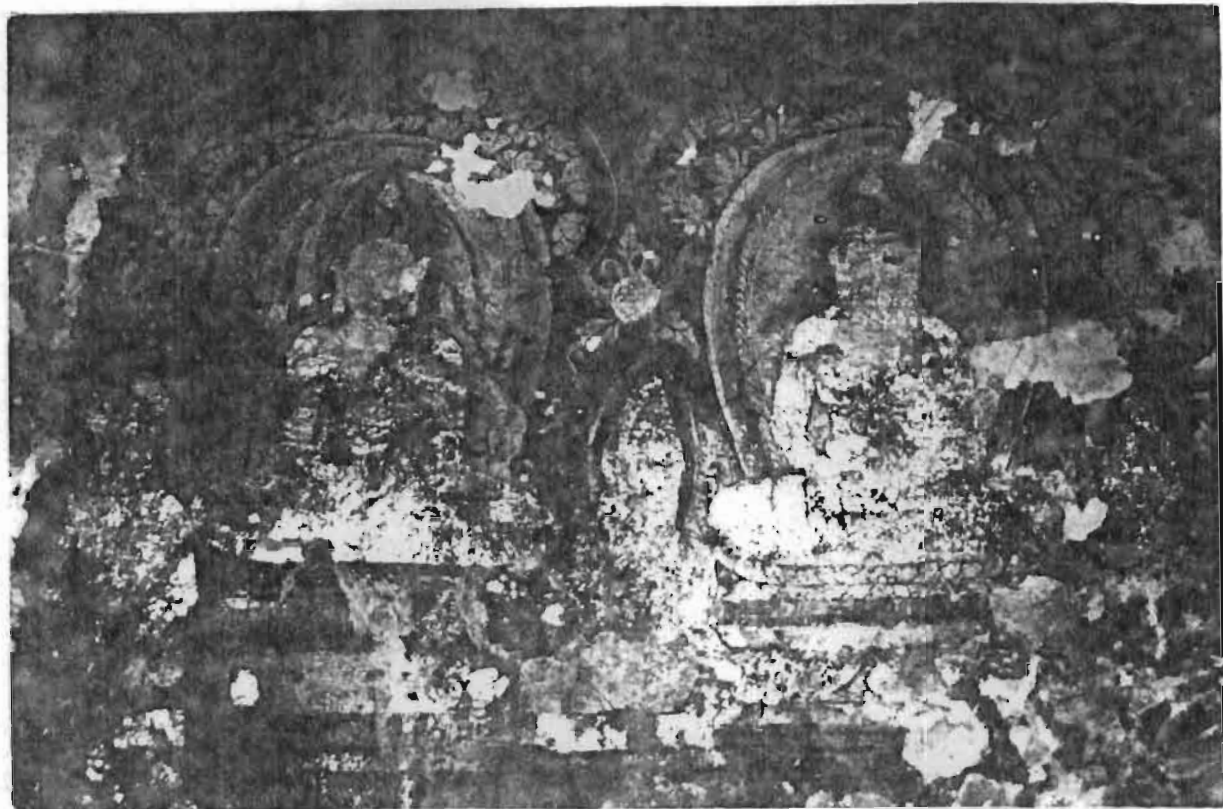
ภาพที่ 44 ภาพถ่ายเส้นนรอย
พระพุทธรูปสาวรีค
จากวัดพระเสด็จ
จังหวัดกำแพงเพชร

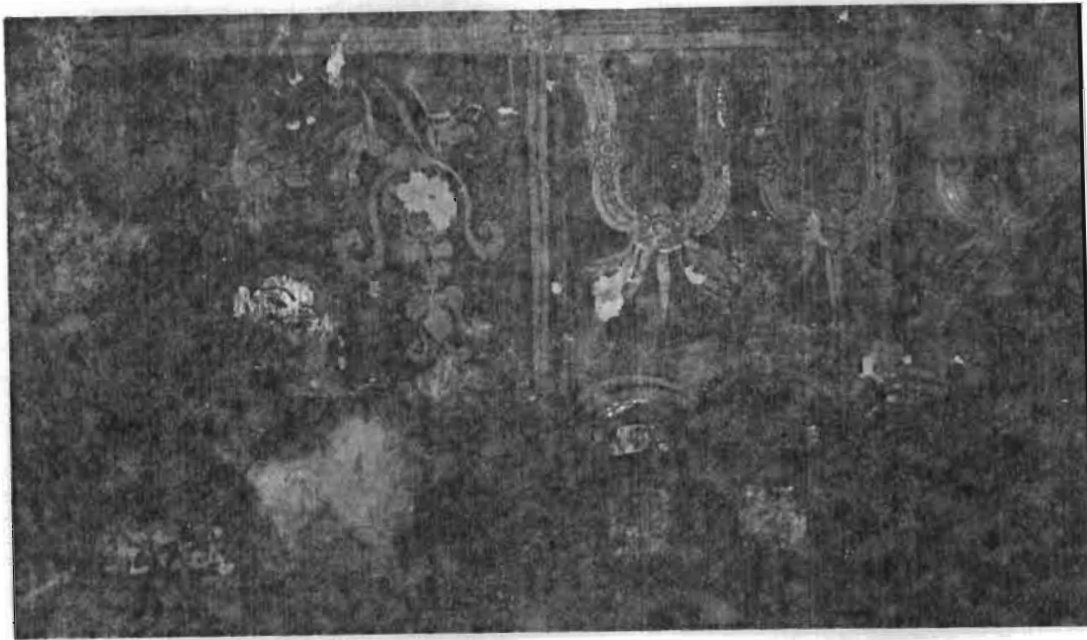
ภาพที่ 45 พระวิหารหลวง และปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

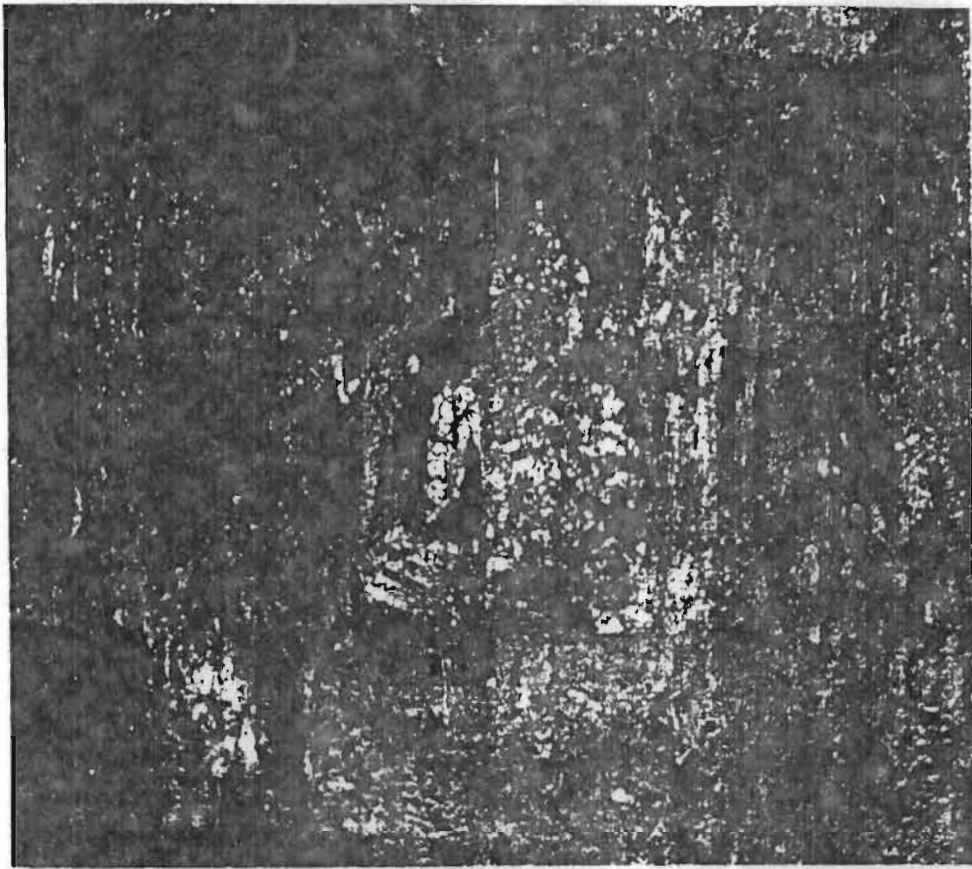
ภาพที่ 46 จิตรกรรมเพดานกรุอ่างปราสาทประธานวัดราชบูรณะ

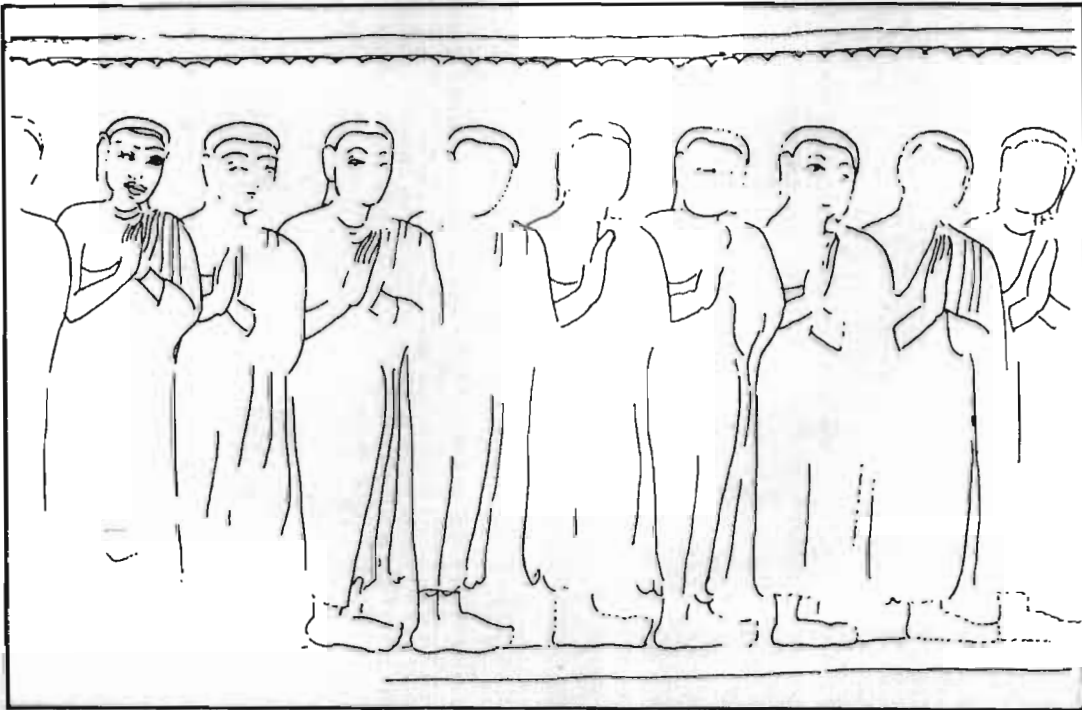
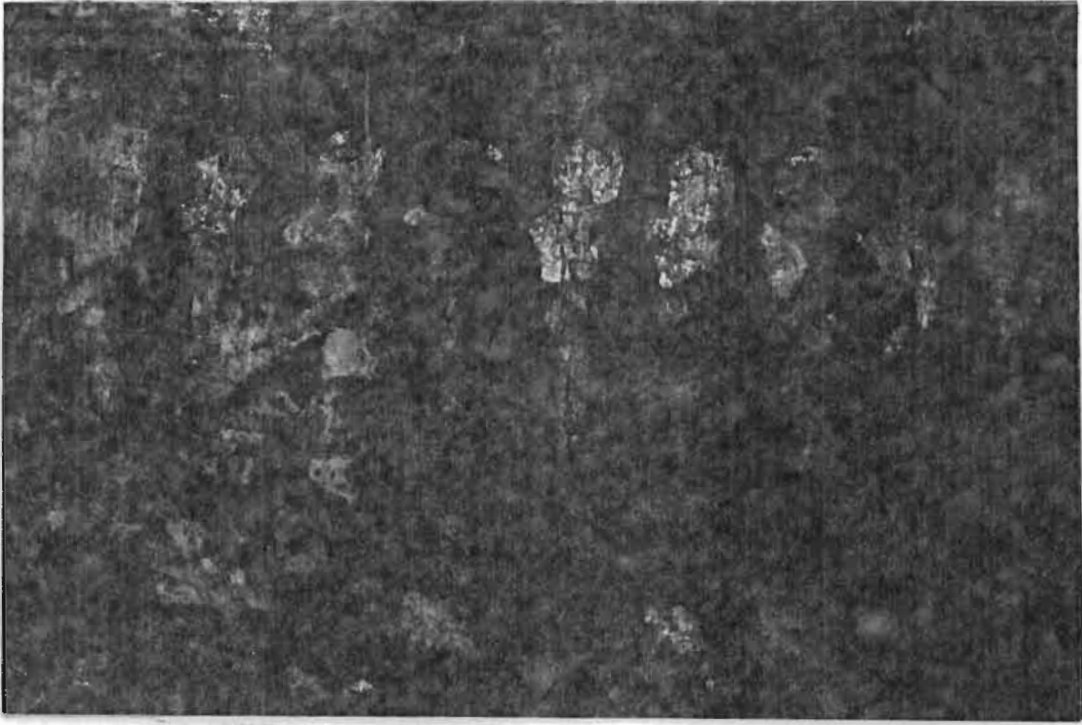
ภาพที่ 47 ภาพอักษุเพช ประทับนั่งปางสมาธิ ภายใต้อุโมงค์เรือนแก้วและซุ้มพฤกษ์ทางซีกกัน
คั่นด้วยรูปบุศาคศหรืออัสถว

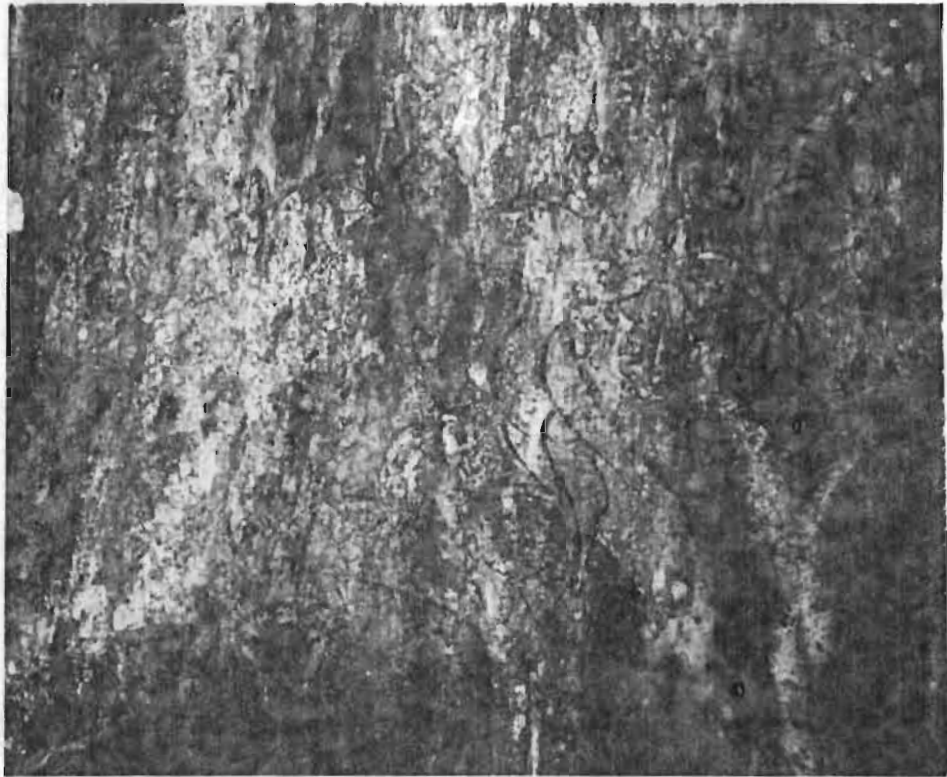
ภาพที่ 48 ภาพพุทธประวัติ เป็นภาพลายฉิมและฉลุที่แกะสลักเป็นภาพพระพุทธรูปปางวิปัสสนา

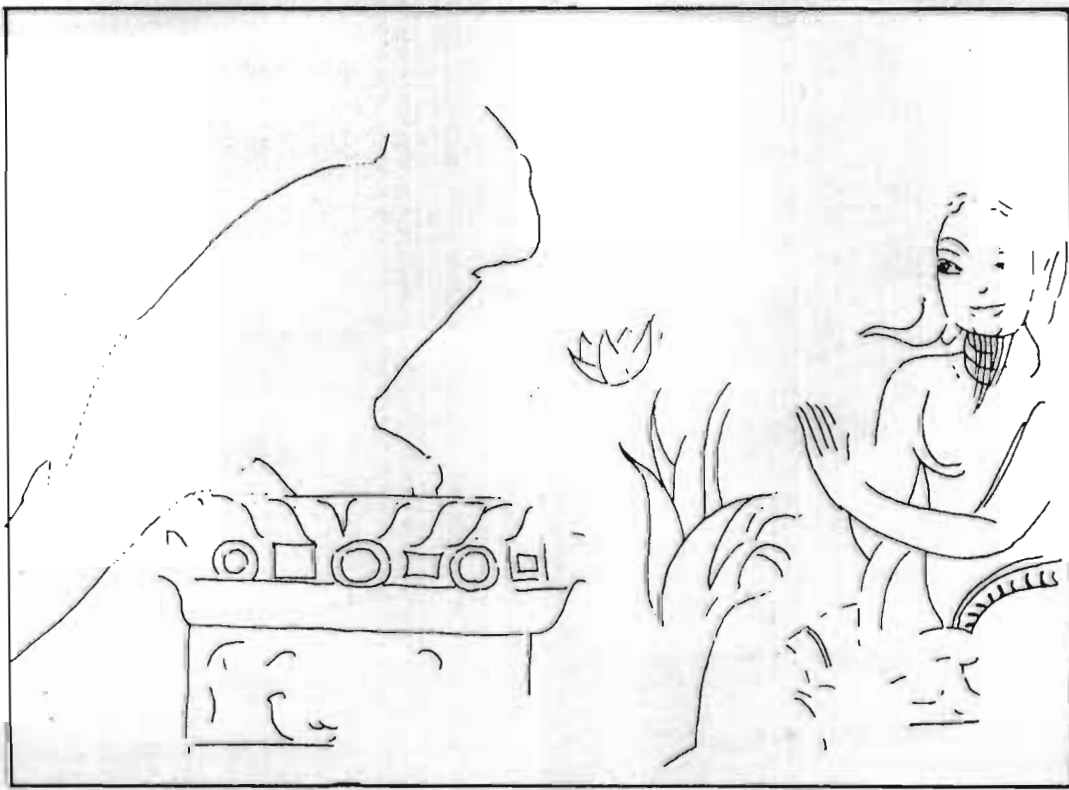
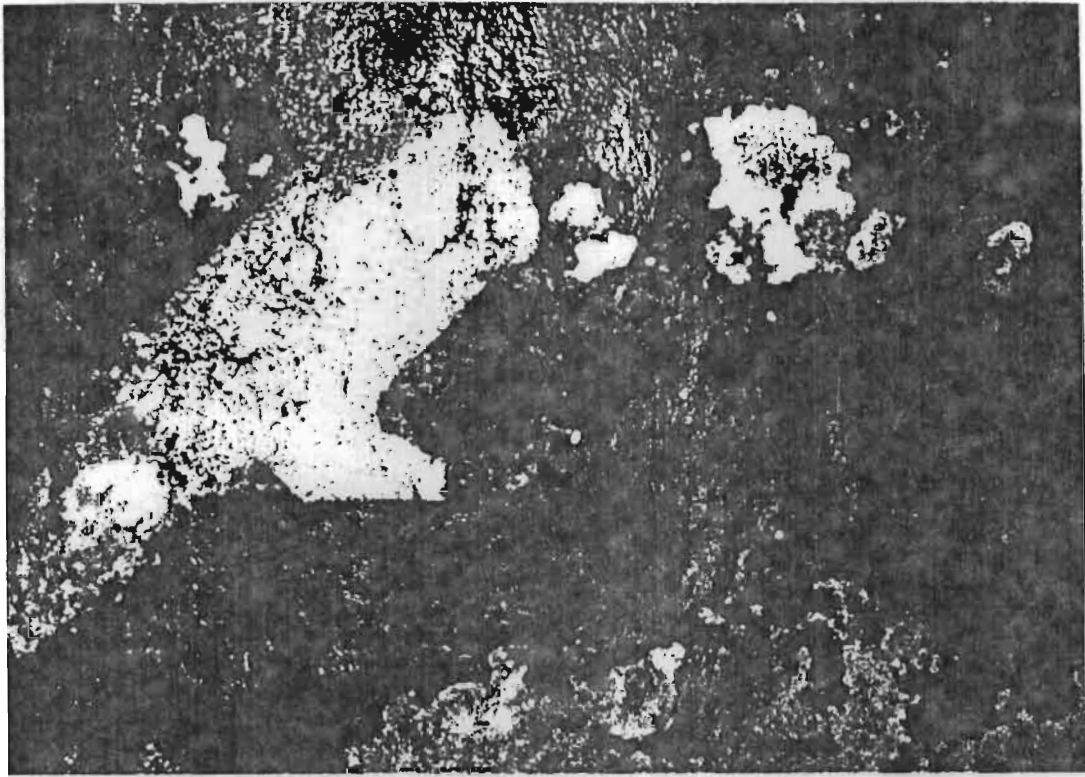
ภาพที่ 49 ภาพพุทธประวัติตอนอุบาสกิสสะและโกณฑิยะเข้าเฝ้าพระพุทธองค์

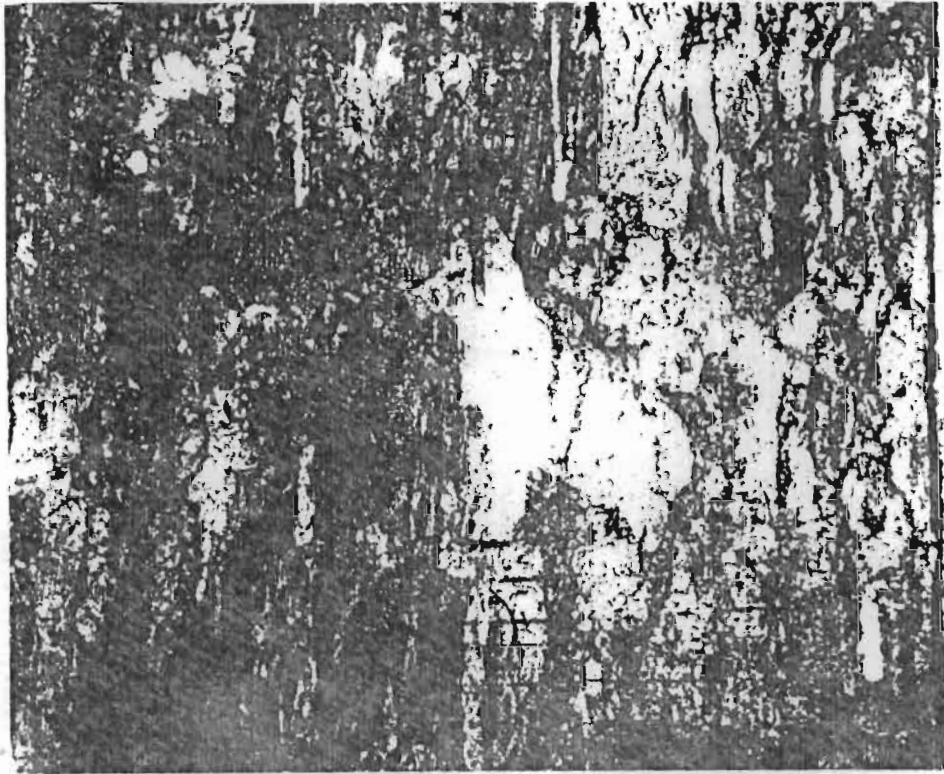
ภาพที่ 50 ภาพแถวอสังคมาสาวก

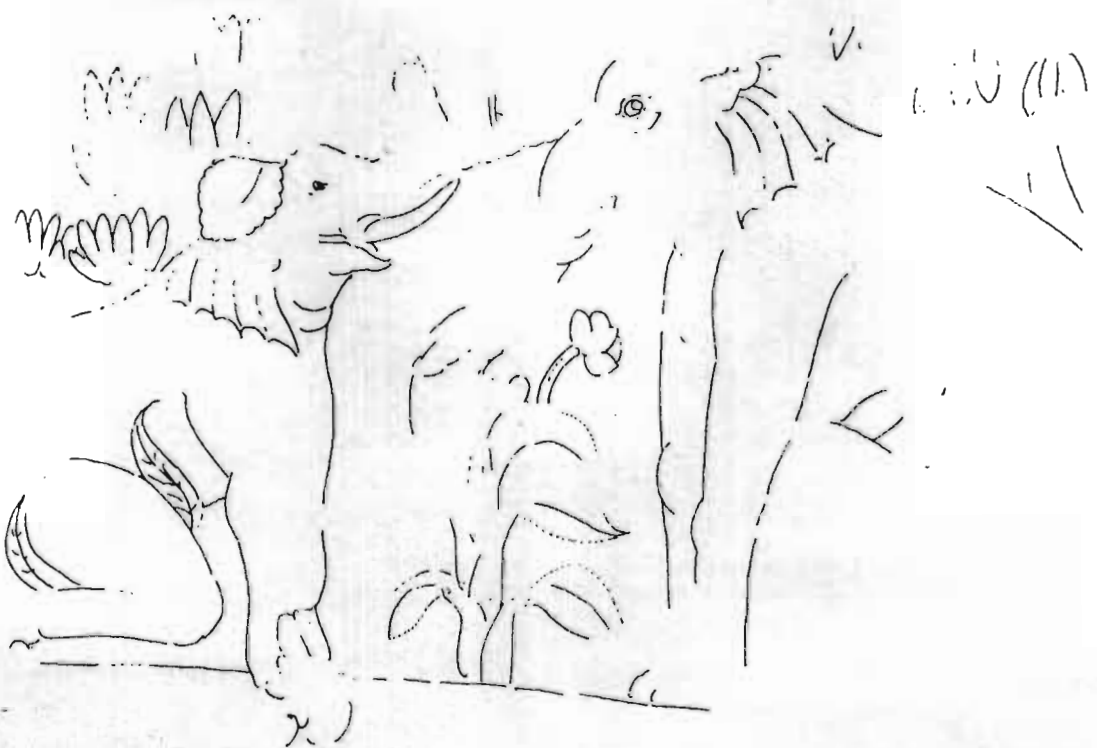
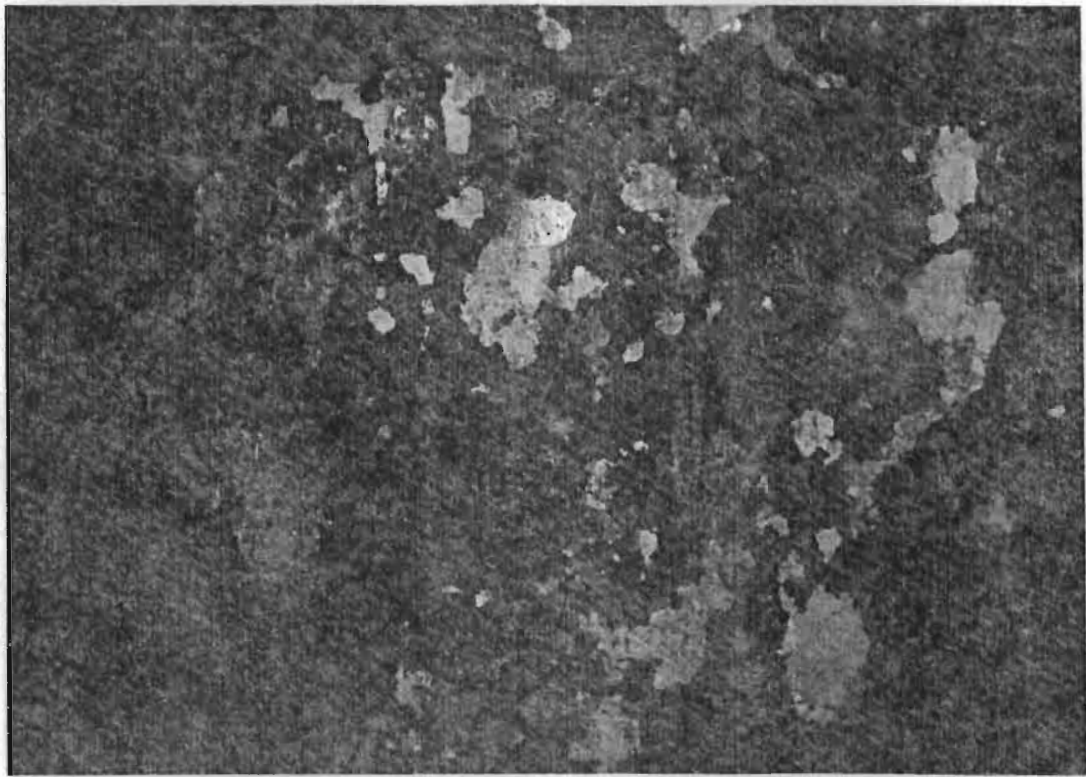
ภาพที่ 51 อุนสาสิกซาคก จากนิมาศซาคกเรื่องที่ 115

ภาพที่ 52 ราชชาดก จากนิมาศชาดกเรื่องที่ 145

ภาพที่ 53 พืชภาพสลัก จากนิมิตสลักเรื่องที่ 52:2

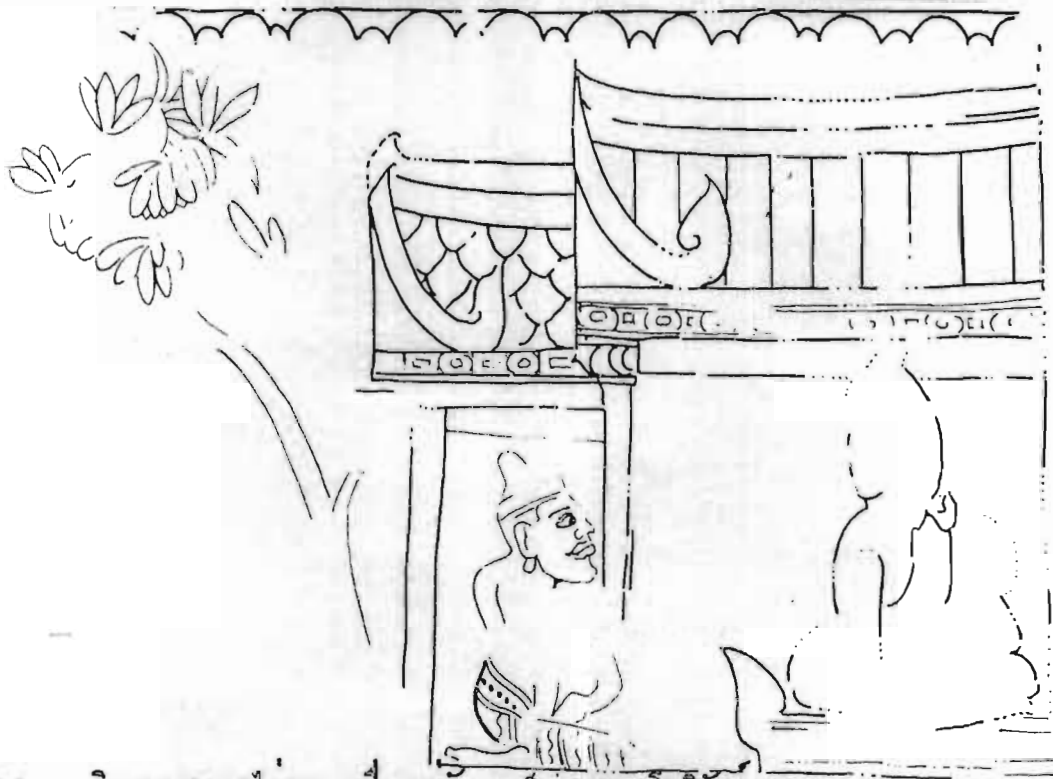
ภาพที่ 54 มาตุโปสกาต จากนิมาตชาตเวียงที่ 455

ภาพที่ 55

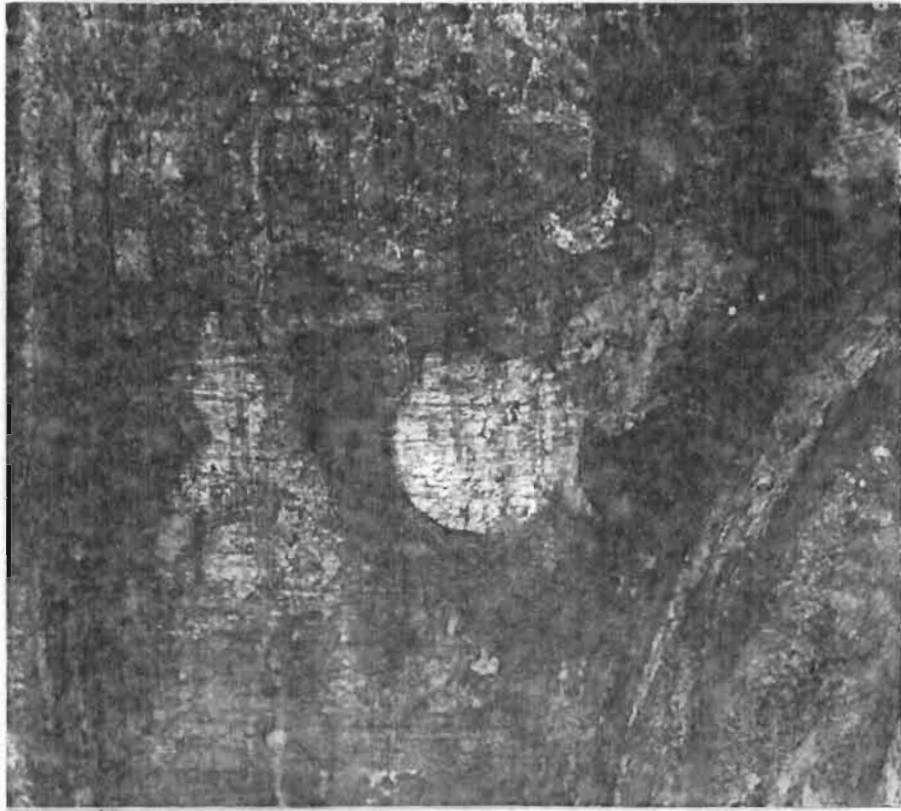

ภาพที่ 55 (ต่อ) มเหชนกชาดก จากนิบาตชาดกเรื่องที่ 539

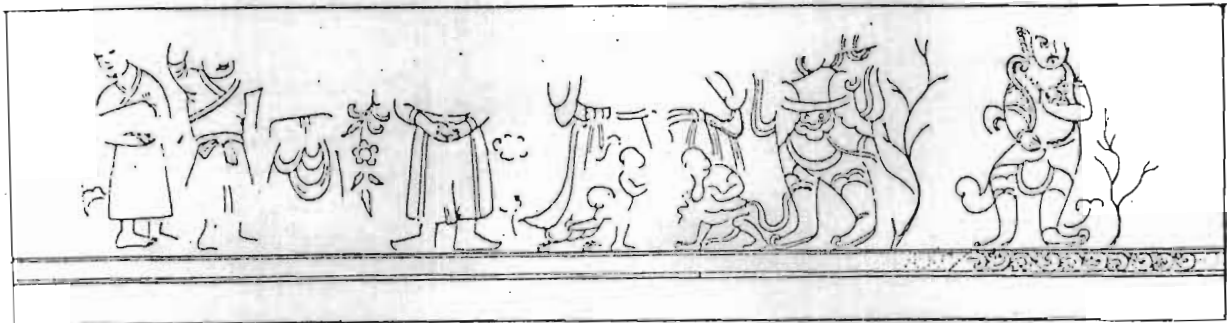

ภาพที่ 56

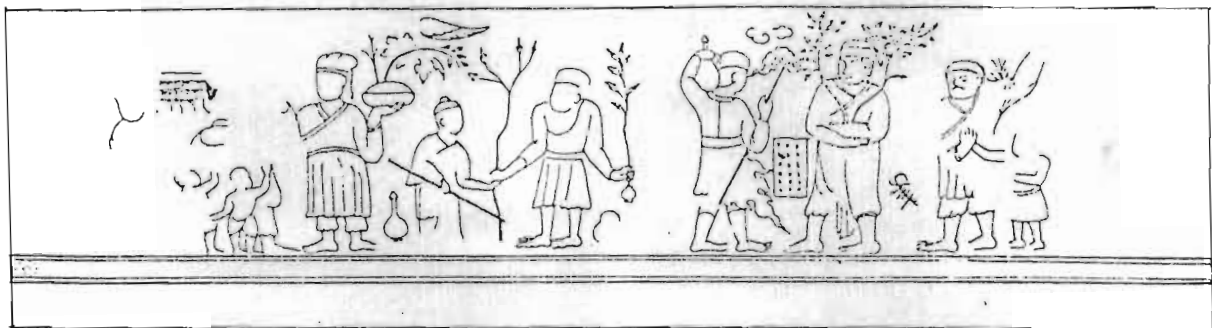
นิมาตชาดก (ไม่ทราบเรื่องแน่ชัด) เป็นภาพพระโพธิสัตว์และรูปบุคคลภายในศาลา สามารถแสดงถึงลักษณะสถาปัตยกรรมในรูปลายพุทธศตวรรษที่ 20 นอกจากนี้ยัง ปรากฏว่ามีการใช้ลายวงโค้งต่อเนื่องกันในแนวนอน และมีการใช้ลายวงกลมเว้า ของไฟฉายรูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็กในภาพด้วย

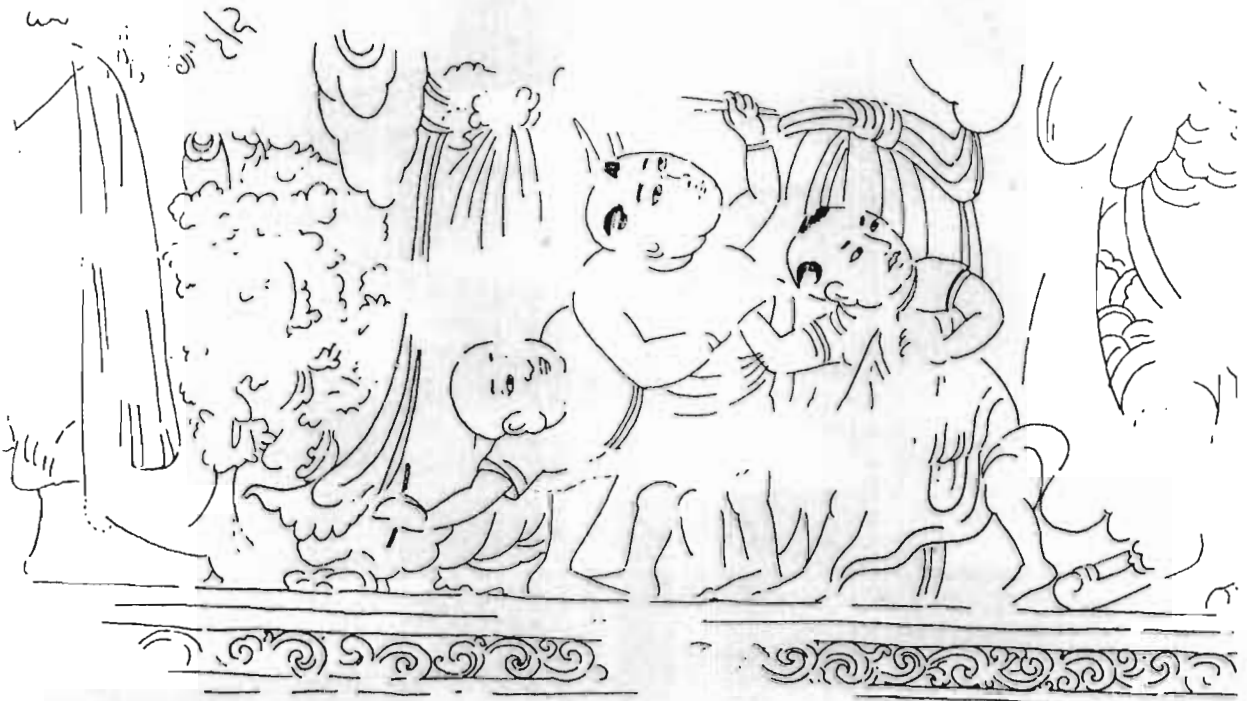
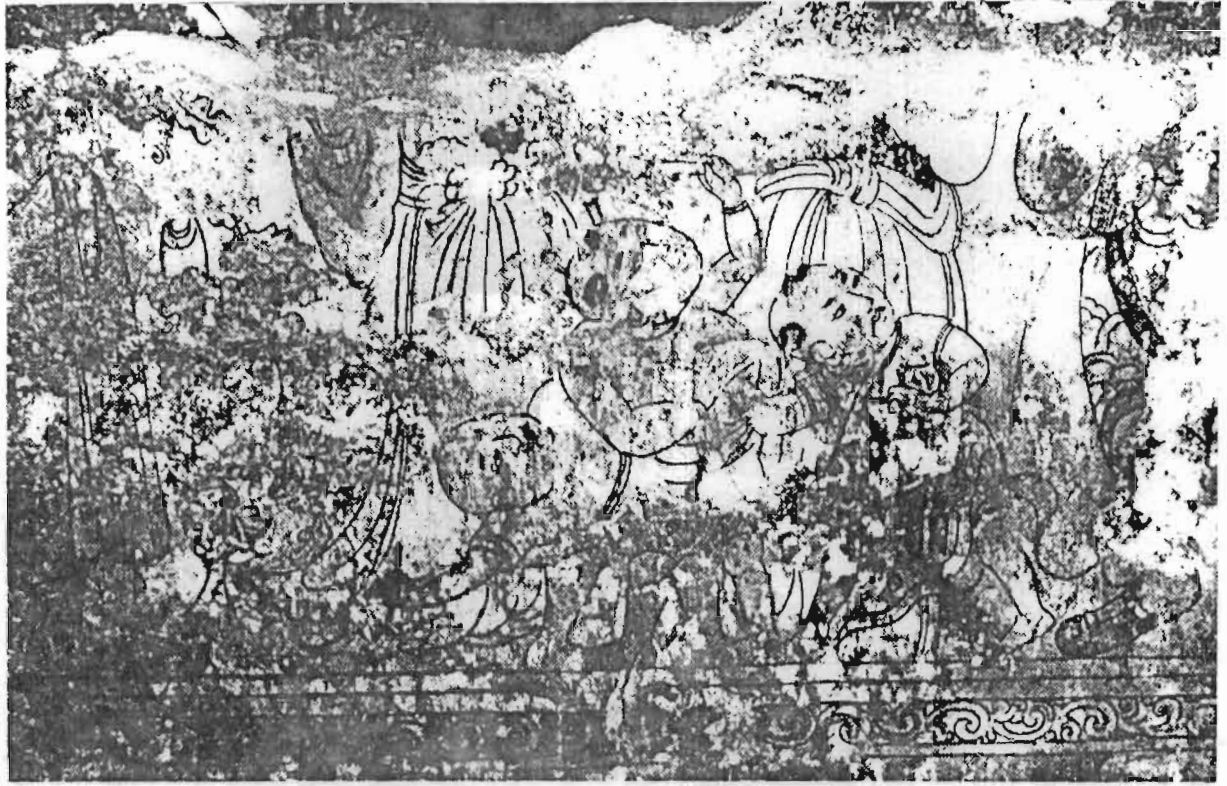
ภาพที่ 57 นิมาตชาคก (ไม้ทราบเรื่องแม่ซึก) แสดงถึงสถาปัตยกรรมหลังคาทรงจั่ว
ประดับลายหน้าบันและหางหงส์

ภาพที่ 58 ภาพลายเส้นแสดงการวางตำแหน่งภาพบุคคลแบบจีน จิตรกรรมฝาผนังงักอันทิศตะวันออก
กรุบนปรางค์ประธานวัชรราชบูรณะ (คัดลอกภาพเส้นโดย สว่าง สิมะแสงยาภรณ์)

ภาพที่ 59 ภาพลายเส้นแสดงการวางตำแหน่งภาพบุคคลแบบจีน จิตรกรรมฝาผนังงักอันทิศใต้
กรุบนปรางค์ประธานวัชรราชบูรณะ (ภาพคัดลอกโดย สว่าง สิมะแสงยาภรณ์)

ภาพที่ 60 รูปเด็ก 3 คน ประทับอยู่คนต่างของรูปบุคคลที่ยืนเรียงราย

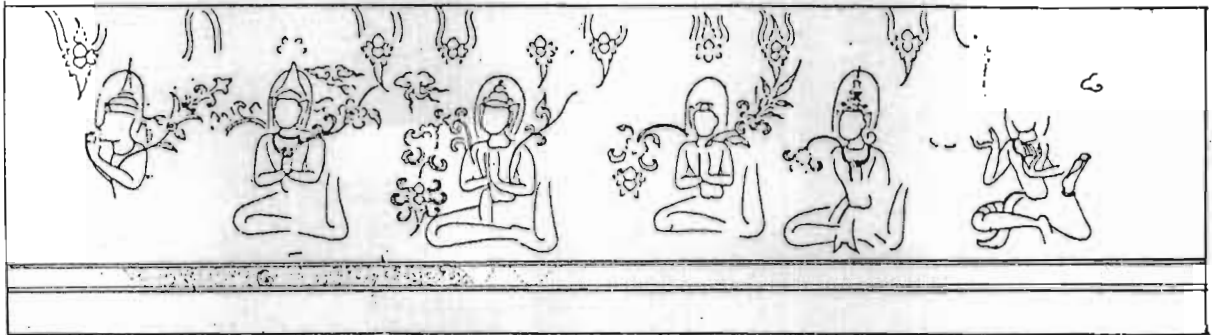
ภาพที่ 61

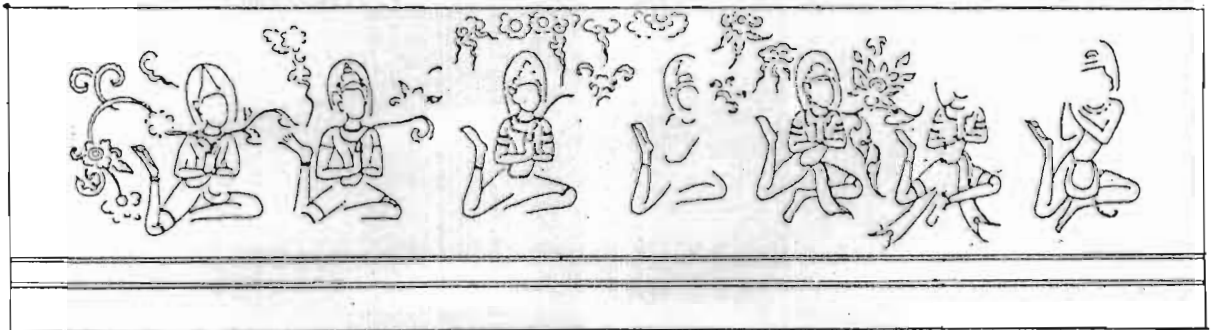
ภาพที่ 61 (ต่อ) - ภาพบุคคลสวมหน้ากากแต่งกายอย่างนักบวชจีน

ภาพที่ 62 ภาพบุคคลยกถาดอาหาร

ภาพที่ 63 ภาพลายเส้นแสดงตำแหน่งภาพเทวดาเทาะ จิตรกรรมฝาผนังด้านทิศตะวันตก
กรุบนปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ (ภาพคัดลอกโดย สว่าง สิมะแสงยาภรณ์)

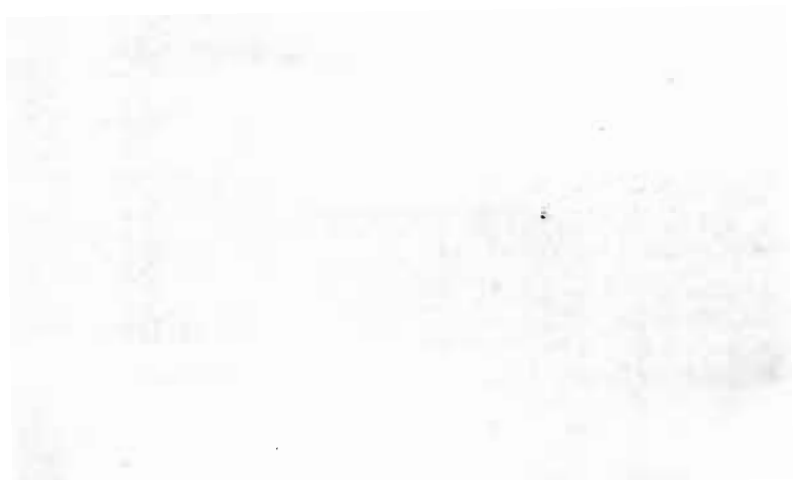
ภาพที่ 64 ภาพลายเส้นแสดงตำแหน่งภาพเทวดาเทาะ จิตรกรรมฝาผนังด้านทิศเหนือ กรุบนปรางค์-
ประธานวัดราชบูรณะ (ภาพคัดลอกโดย สว่าง สิมะแสงยาภรณ์)

ภาพที่ 65 ภาพนูนเกาเขาะประเพณีที่ล่องประของชกอกกไม้ สวมศิริภรณ์
มีลักษณะใด ก็ เฝียงกับภาพจำหลักกายเส้นโบราณสถานวัดศรีชุม
จังหวัดสุโขทัย

ภาพที่ 66 ภาพเทวศกเทวระบนต้ง
คานนิกเพน็อด

ภาพที่ 67

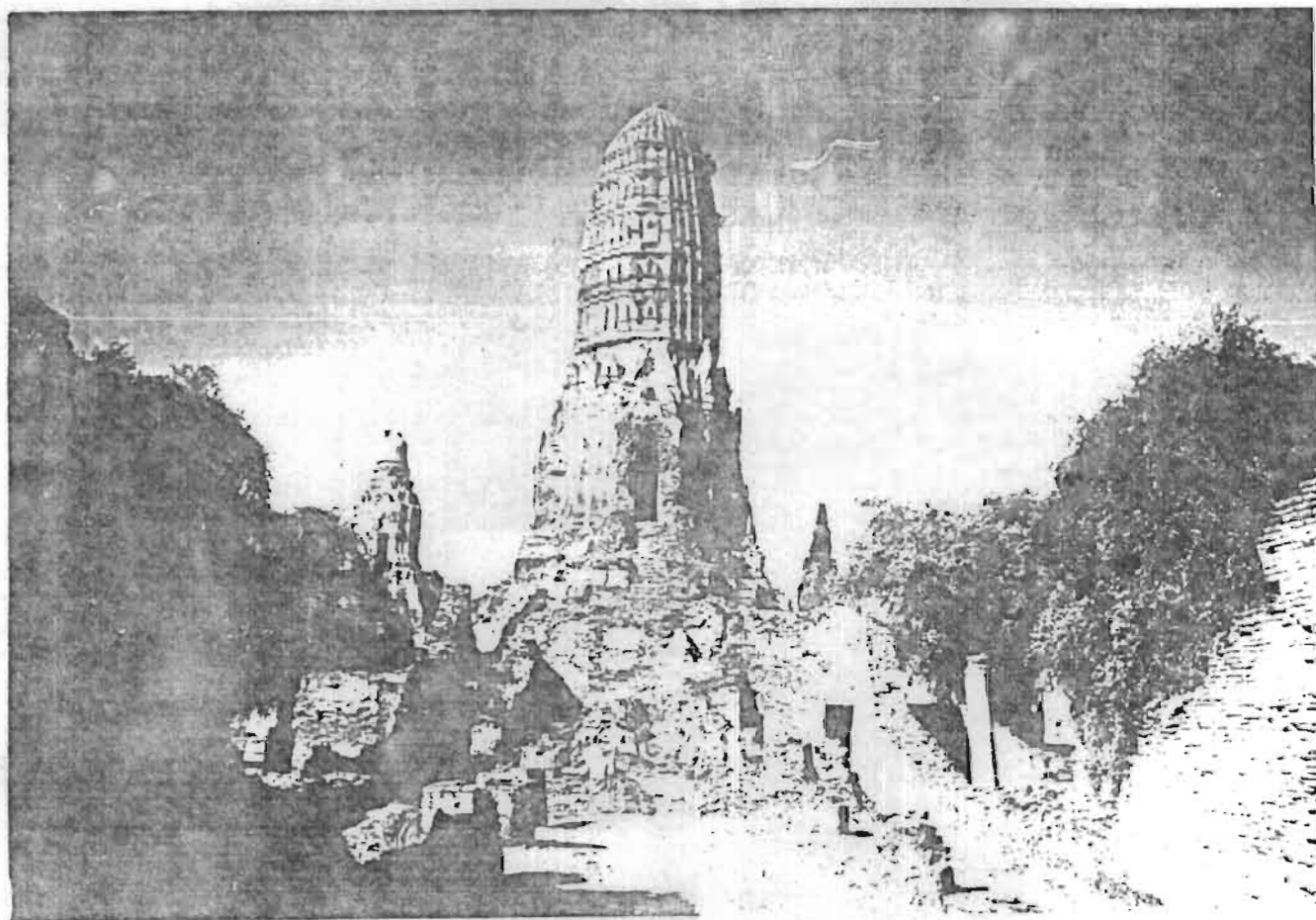
ภาพที่ 67(ต่อ) ภาพเทวคาเทาะบนผนังค้ำยันที่เหนือ

ภาพที่ 68 ภาพคัลลอกแถวอักษุพท กุหาเจดีย์คานทิสเหนือของพระวิหารหลวง
วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (คัลลอกโดย เพื่อ ตรีพิทักษ์)

ภาพที่ 69 ภาพอักษุพท กุหาเจดีย์คานทิสเหนือของพระวิหารหลวง วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (คัลลอกโดย เพื่อ ตรีพิทักษ์)

ภาพที่ 70 ปรากฏประธานวัดพระราม อำเภอรณครศรีอยุธยา จังหวัดรณครศรีอยุธยา

ภาพที่ 71 ร่องรอยการพอกปูนเพิ่มเติมอย่างน้อย 3 ครั้ง
บนองค์ปรางค์

ภาพที่ 72 ภาพอักษรถูกทำลายนอกประตู ณเมืองโบราณศรีธรรม

ภาพที่ 73 ภาพลายเส้น อธิษฐานในประตู่ ผนังบุ มีลายหน้ากระดานลักษณะลูกท้อกำมู
และลายวงโค้งต่อเนื่องกันในแนวอนัตตนะ เป็นลายคล้ายดอกจิก

ภาพที่ 74

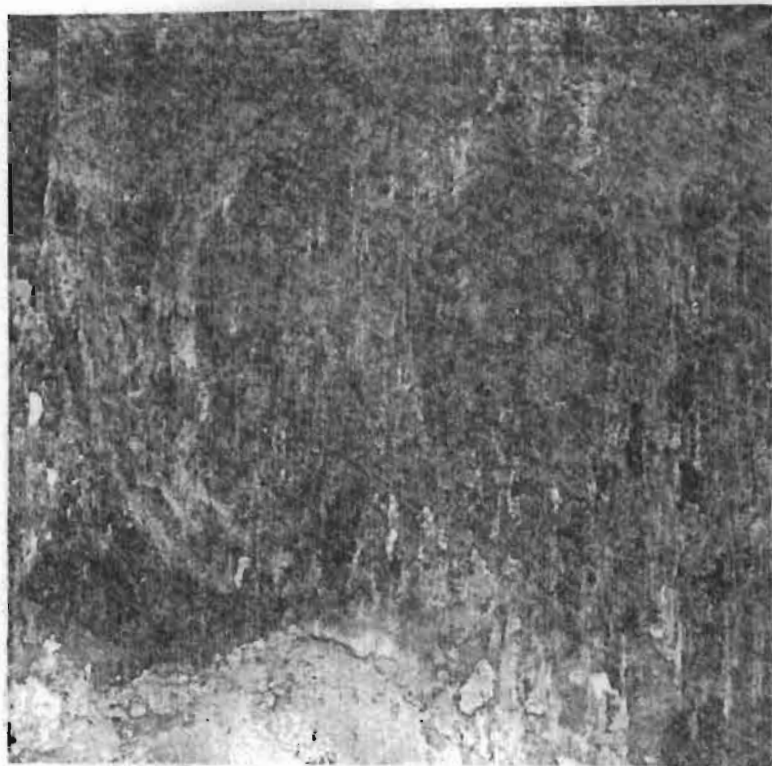
ภาพที่ 74 (ต่อ) ภาพอภิสุมิตตชนนเมณฑุช ปรากฏประธาน วัดพระราม

ภาพที่ 75 ร่องรอยครายสีน้ำทองแดงบนผนัง แกะก่อนการ เติมหอกผนัง
ภายในคูหาปราสาทประธาน วัดพระธรรม

ภาพที่ 76 ภาพอภิมหาชนผนังถ้ำหินที่ใต้ อุทยานแห่งชาติ
วัดธรรมาราม

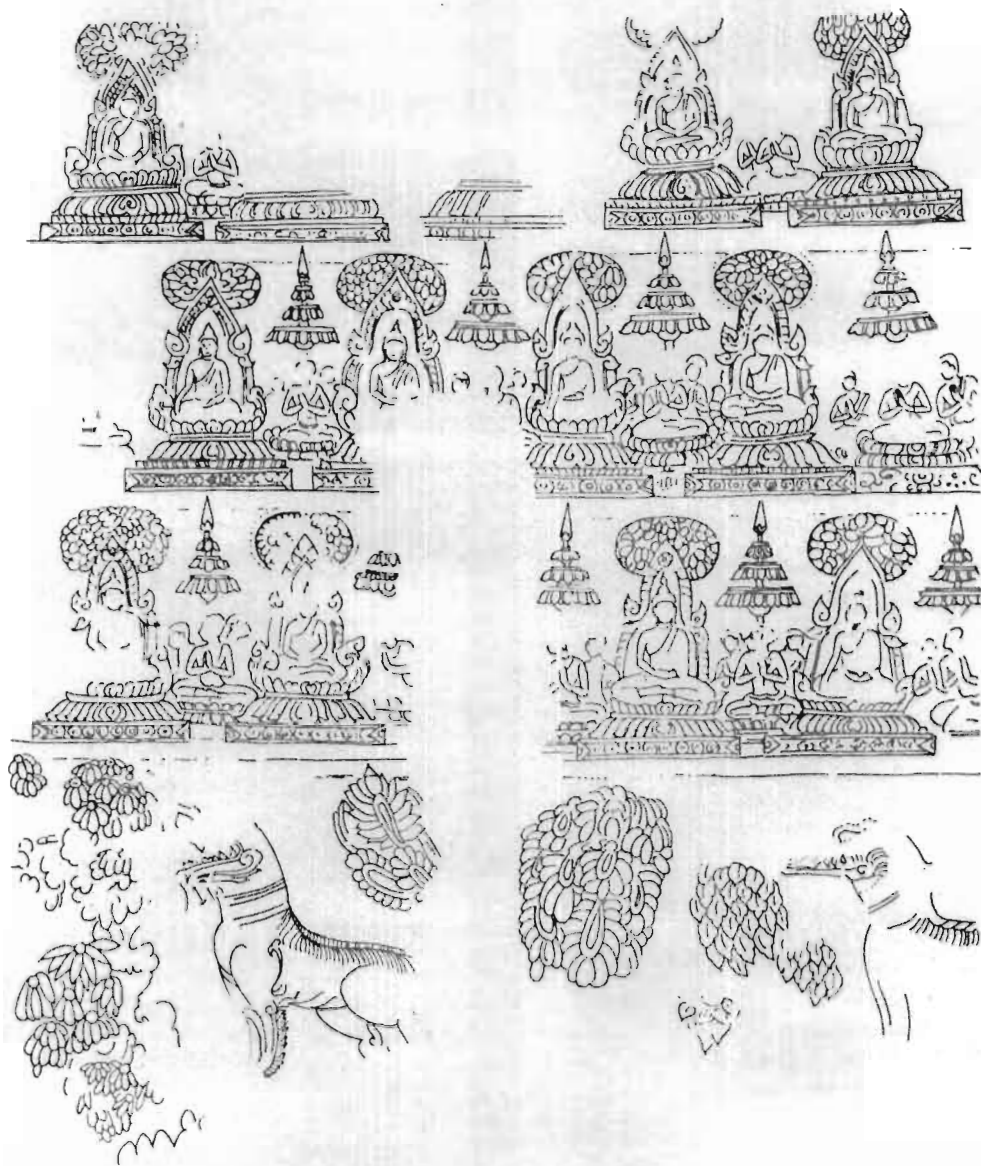
ภาพที่ 77 ภาพสลักหินบนผนังถ้ำหินที่เหนือ อุทยานโบราณคดี
วัดพระราม

ภาพที่ 78 ปรากฏมุก้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดมหาธาตุ
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

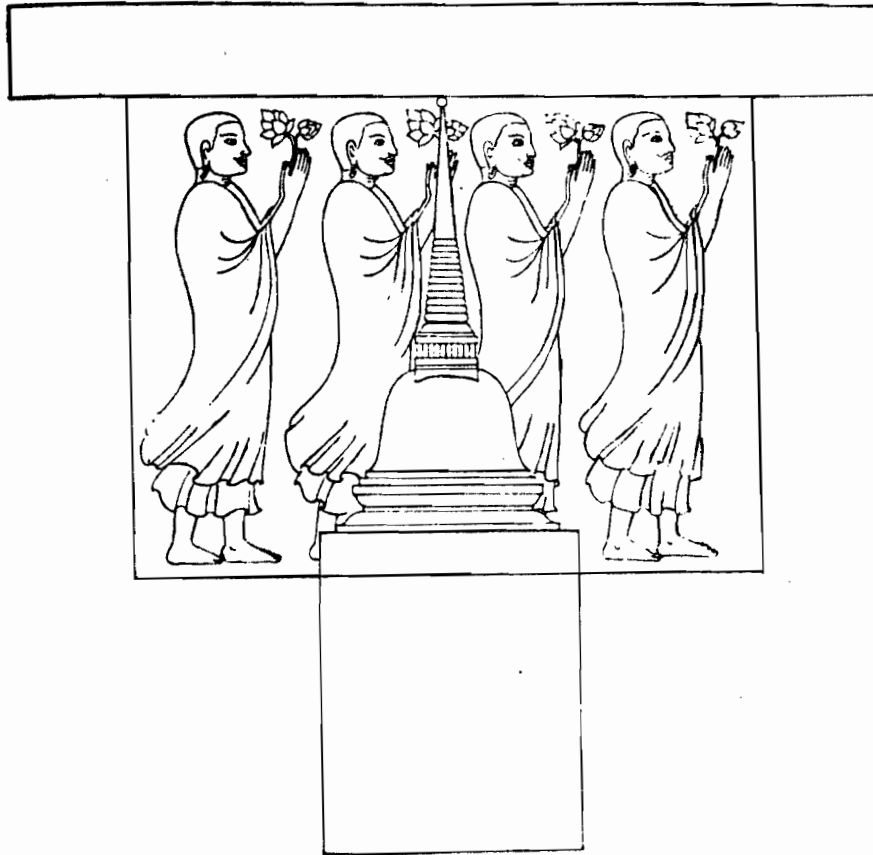
ภาพที่ 79

ภาพที่ 80 ภาพลายเส้น ภาพอภิปุทธจำนวน 3 แถว และภาพสัตว์ขิมพานต์ บนผนังถ้ำนทีสีเหนอ (ภาพเริ่ม)

ภาพที่ 81 ร่องรอยการพอกทับเพิ่มเติมของคปรางค์อย่างน้อย 3 ครั้ง

ภาพที่ 82 ภาพพระสาวกยืนประนมมือถือดอกแก้ว
 เป็นแถบบนแผ่นหินกรวดรูปของคันทิ์ตะวันออก
 วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 83 ลายวงกลมเว้นช่องไฟด้วยรูปสี่เหลี่ยม
ขนาดเล็ก มีการใช้ต่อเนื่องถึงพุทธ-
ศตวรรษที่ 20

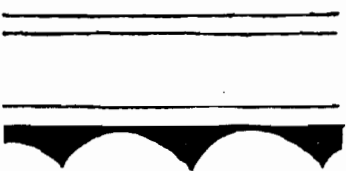

ภาพที่ 84

ภาพที่ 85

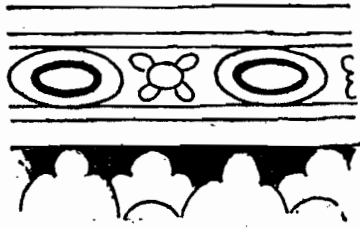
ภาพที่ 84-87 ลายหน้ากระดาน
ที่พบในจิตรฝาผนังรุ่นพุทธศตวรรษ
ที่ 20

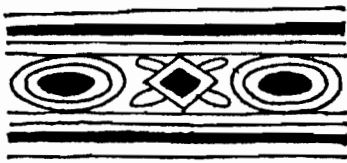
ภาพที่ 86

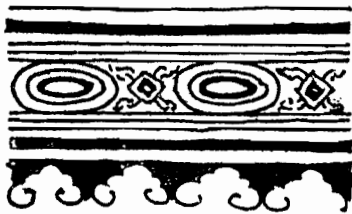
ภาพที่ 87

ภาพที่ 88 ลายหน้ากระดานจิตรกรรมฝาผนัง
คูหาเจดีย์ก้านทิศเหนือของพระ-
วิหารหลวง วัดราชบูรณะ จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา อายุราวพุทธ-
ศตวรรษที่ 21

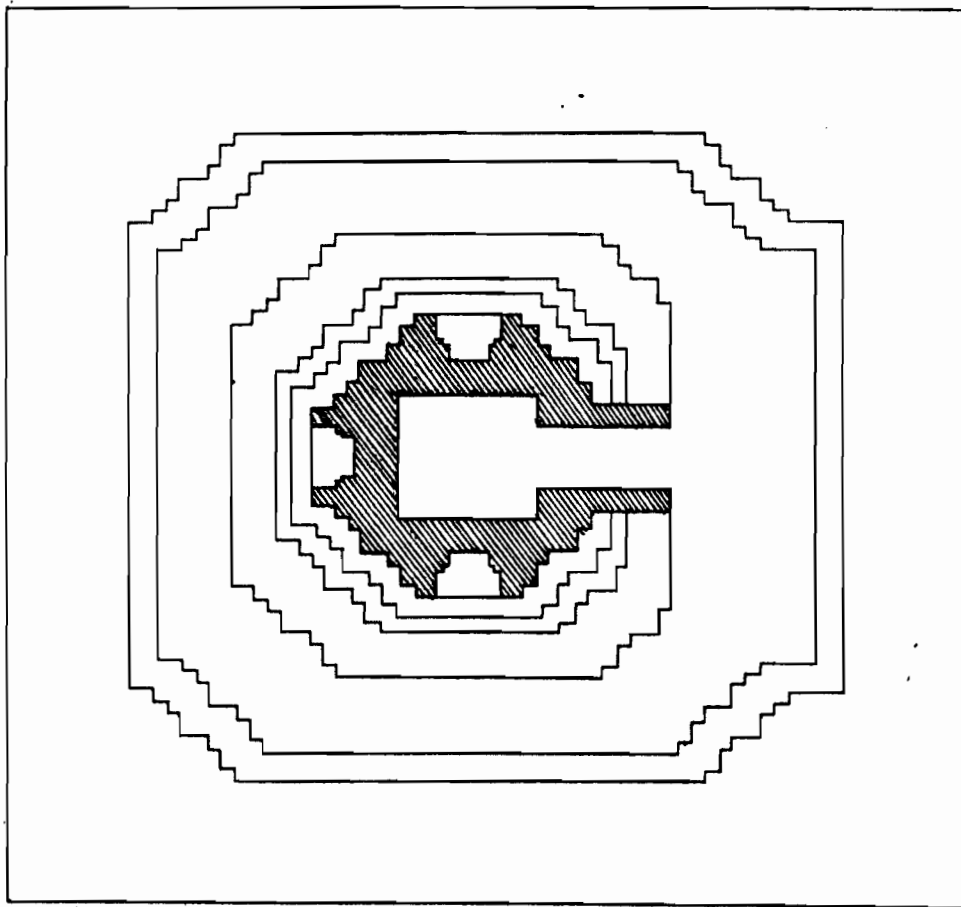
ภาพที่ 89 ลายหน้ากระดานจิตรกรรมฝาผนัง
มุข วัดพระราม จังหวัดพระนคร-
ศรีอยุธยา (ลายเก่า) อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 90 ลายหน้ากระดานจิตรกรรมฝาผนัง
มุขวัดพระราม จังหวัดพระนครศรี-
อยุธยา อายุราวต้นพุทธศตวรรษ
ที่ 22

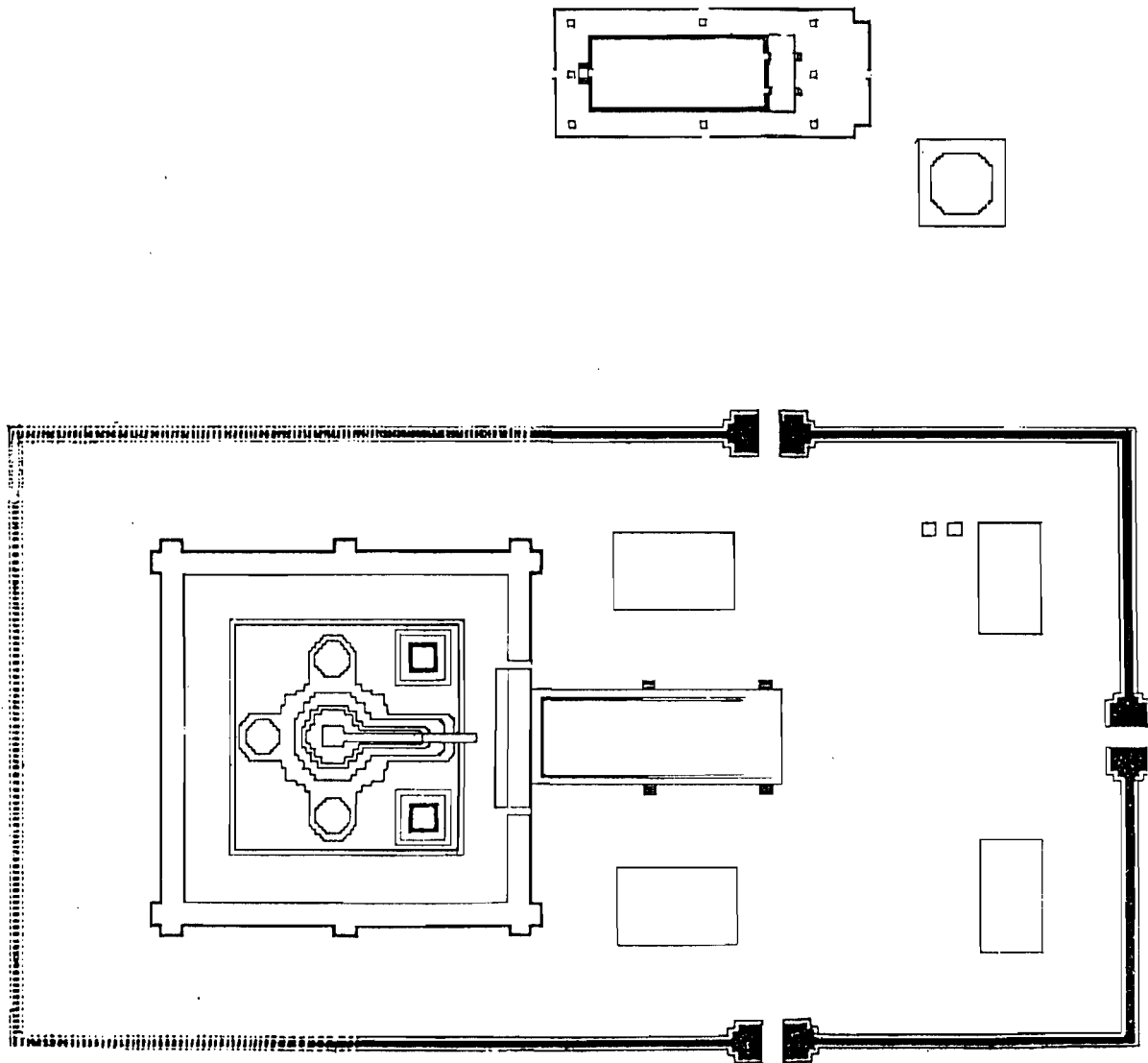
ภาพที่ 91 ลายหน้ากระดานลูกฟักก้านปู
จิตรกรรมฝาผนัง เมรุทิศ เมรุราย
วัดไชยวัฒนาราม และเพดานเจดีย์
ย่อมุมไม้สิบสองวัดใหม่ประชุมพล
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อายุ
ราวพุทธศตวรรษที่ 22

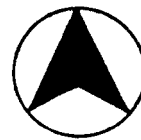
ภาพที่ 92 ผนังปราสาทหินนครโกษา อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี

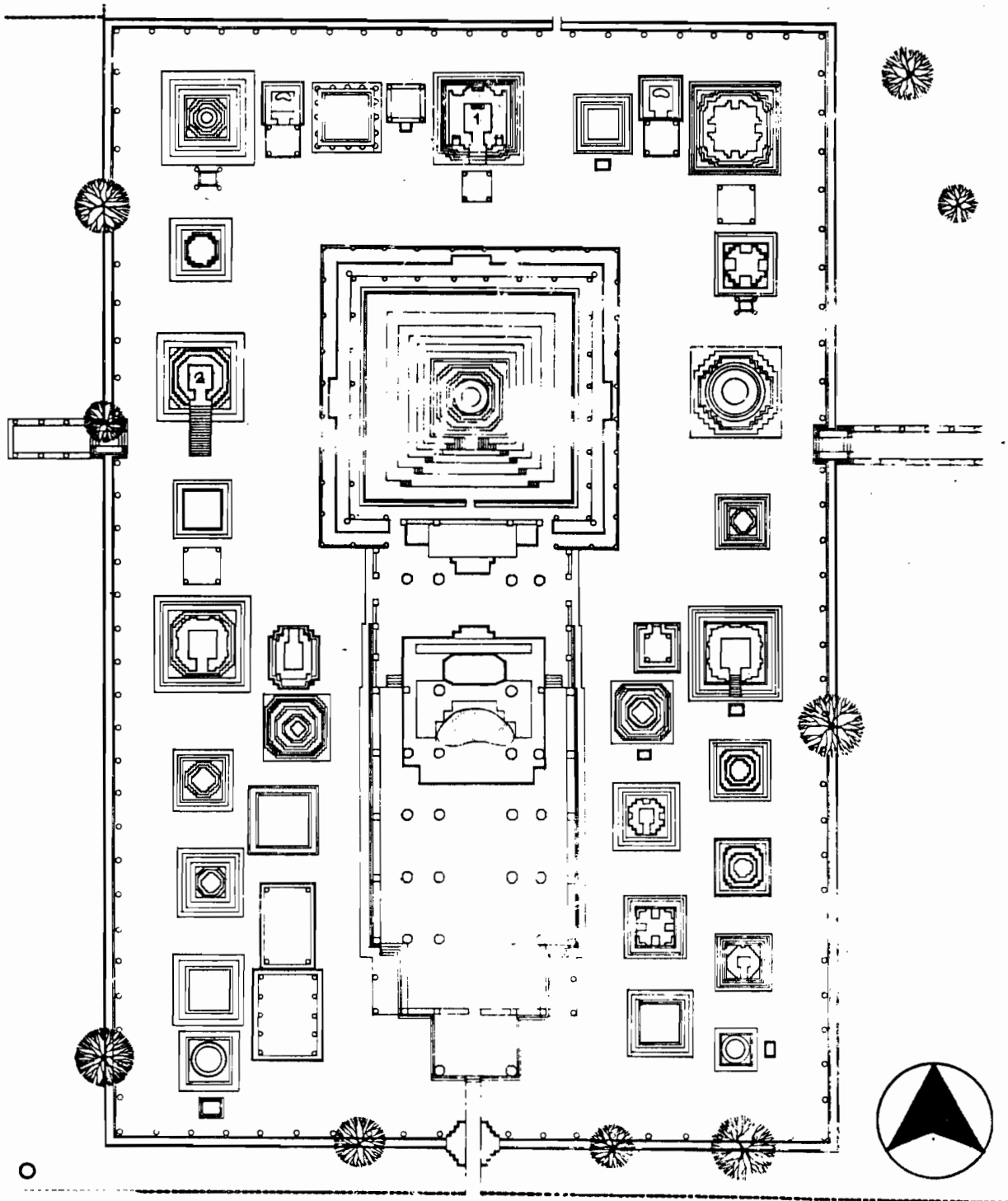
น

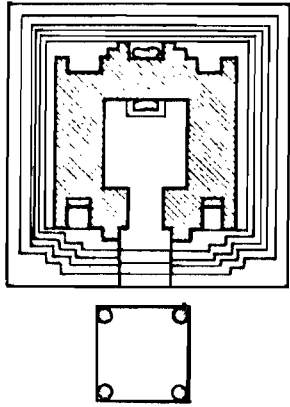
ภาพที่ 93 มังวัดมหาธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

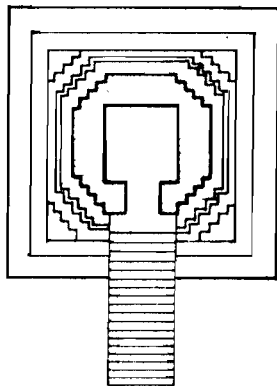
น

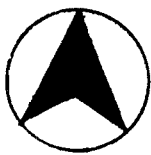
ภาพที่ 94 มังวัดเจดีย์เจ๊กแถว อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย น
 หมายเลข 1 เจดีย์คานทิสเหนือ
 หมายเลข 2 เจดีย์คานทิสตะวันตก

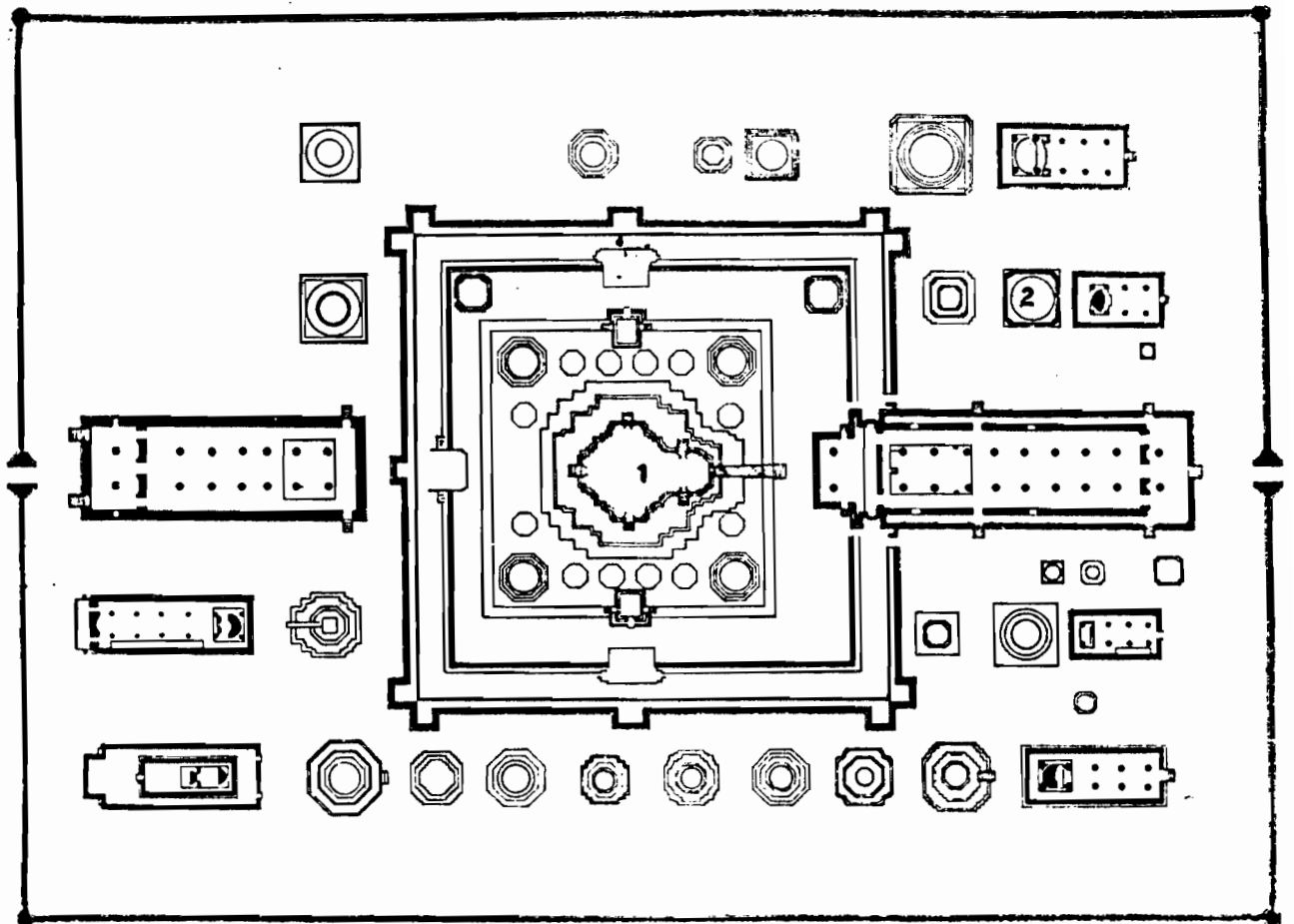
ภาพที่ 95 ผังเจดีย์ค้ำานทิศเหนือของเจดีย์
ประธาน วัดเจดีย์เจ๊กแถว
อำเภอศรีสะเกษ จังหวัด
สุโขทัย

ภาพที่ 96 ผังเจดีย์ค้ำานทิศตะวันตกของ
เจดีย์ประธาน วัดเจดีย์เจ๊ก-
แถว อำเภอศรีสะเกษ จังหวัด
สุโขทัย

น

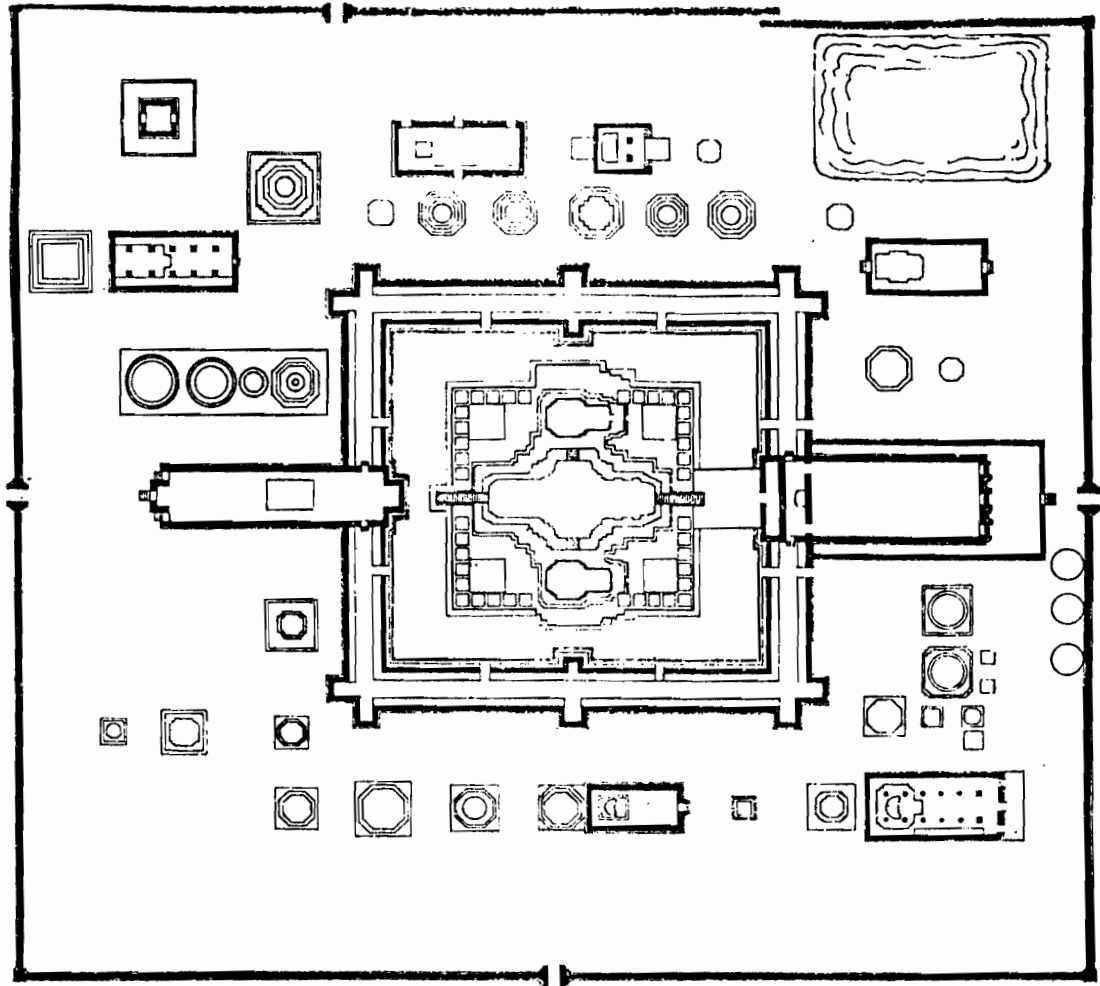
ภาพที่ 97 มัง วิภราทบูรณะ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

หมายเลข 1 ปรากฏประธาน

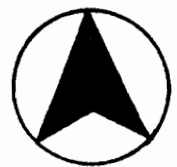
หมายเลข 2 เจดีย์กานทิศเทินของพระวิหารหลวง

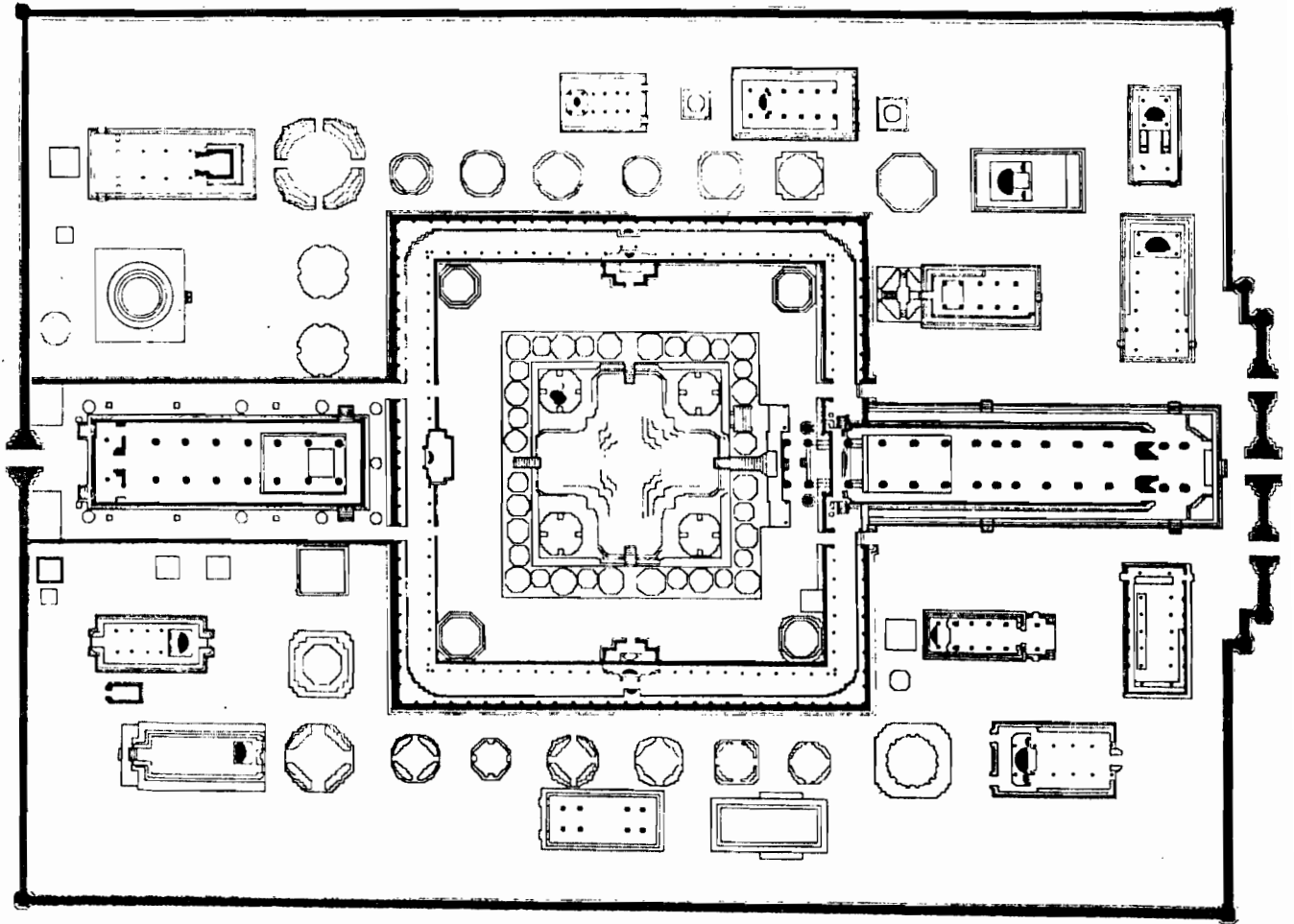
น

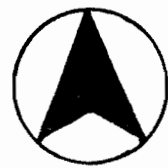
ภาพที่ 98 มังวัดพระราม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

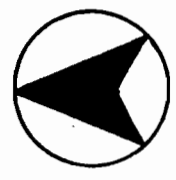
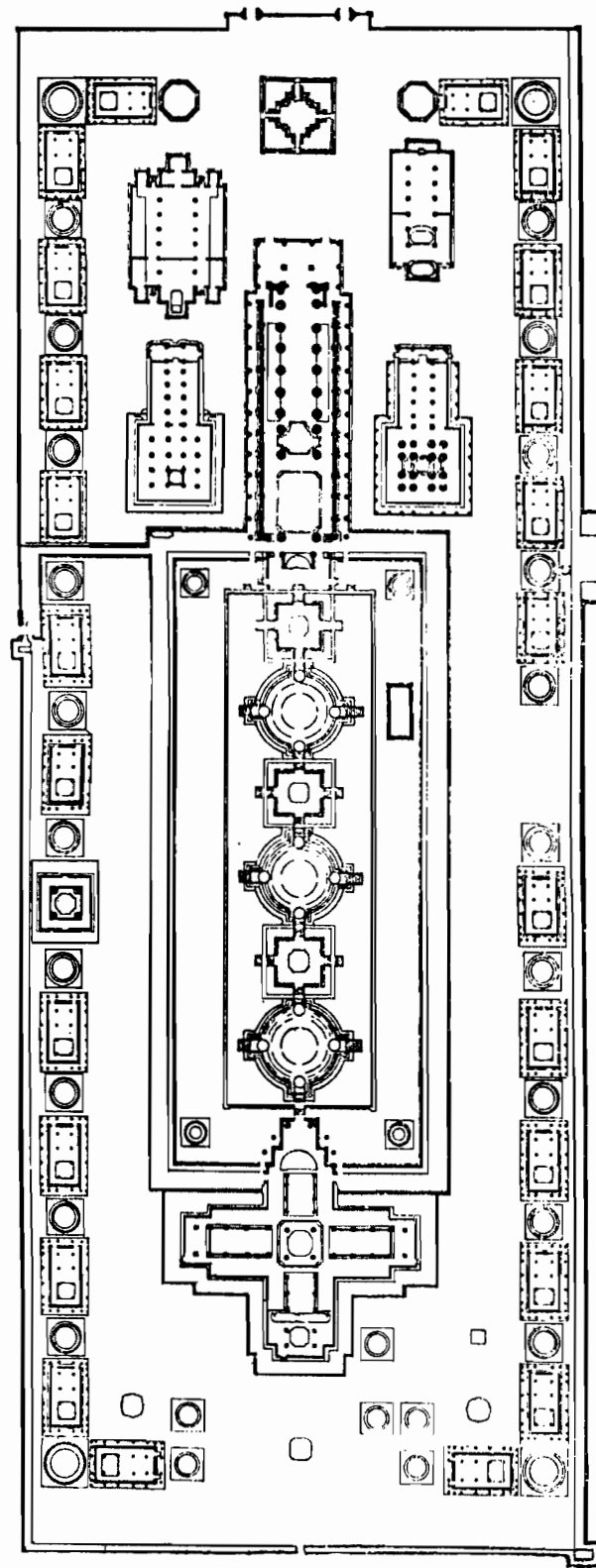
น

ภาพที่ 99 มัง วัดมหาธาตุ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

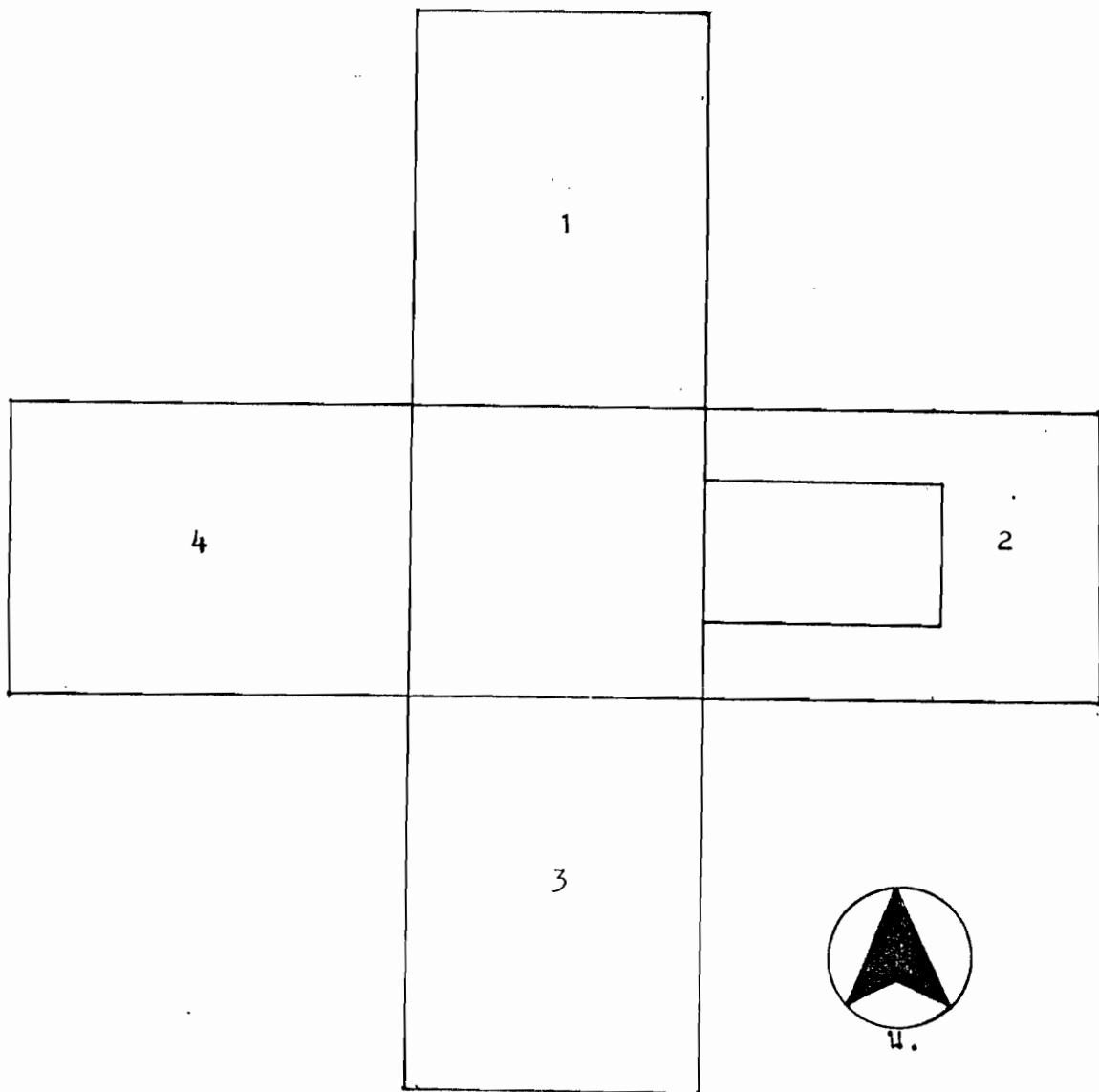

น

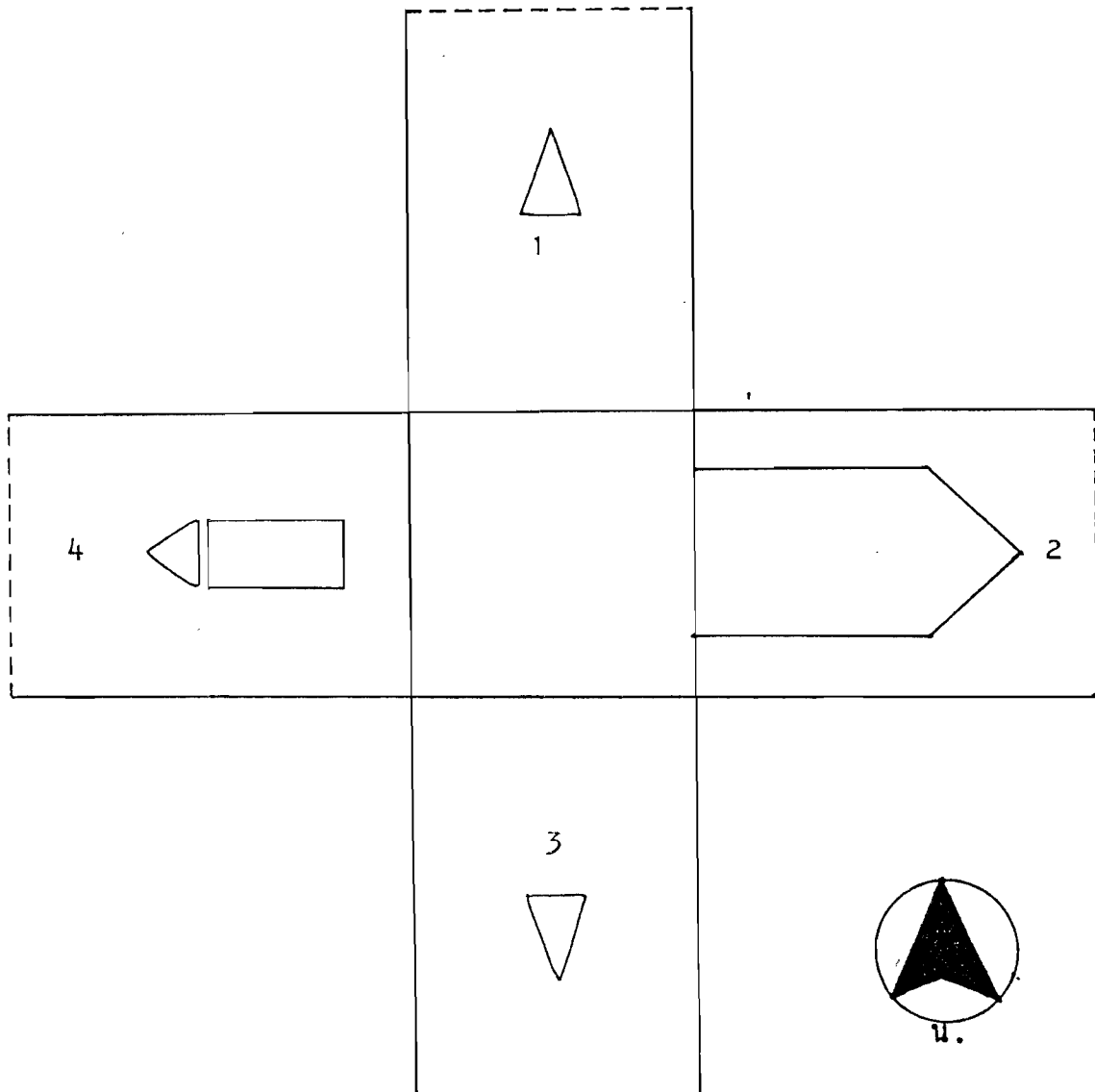
ภาพที่ 100 วัดพระศรีสรรเพชญ์ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

น

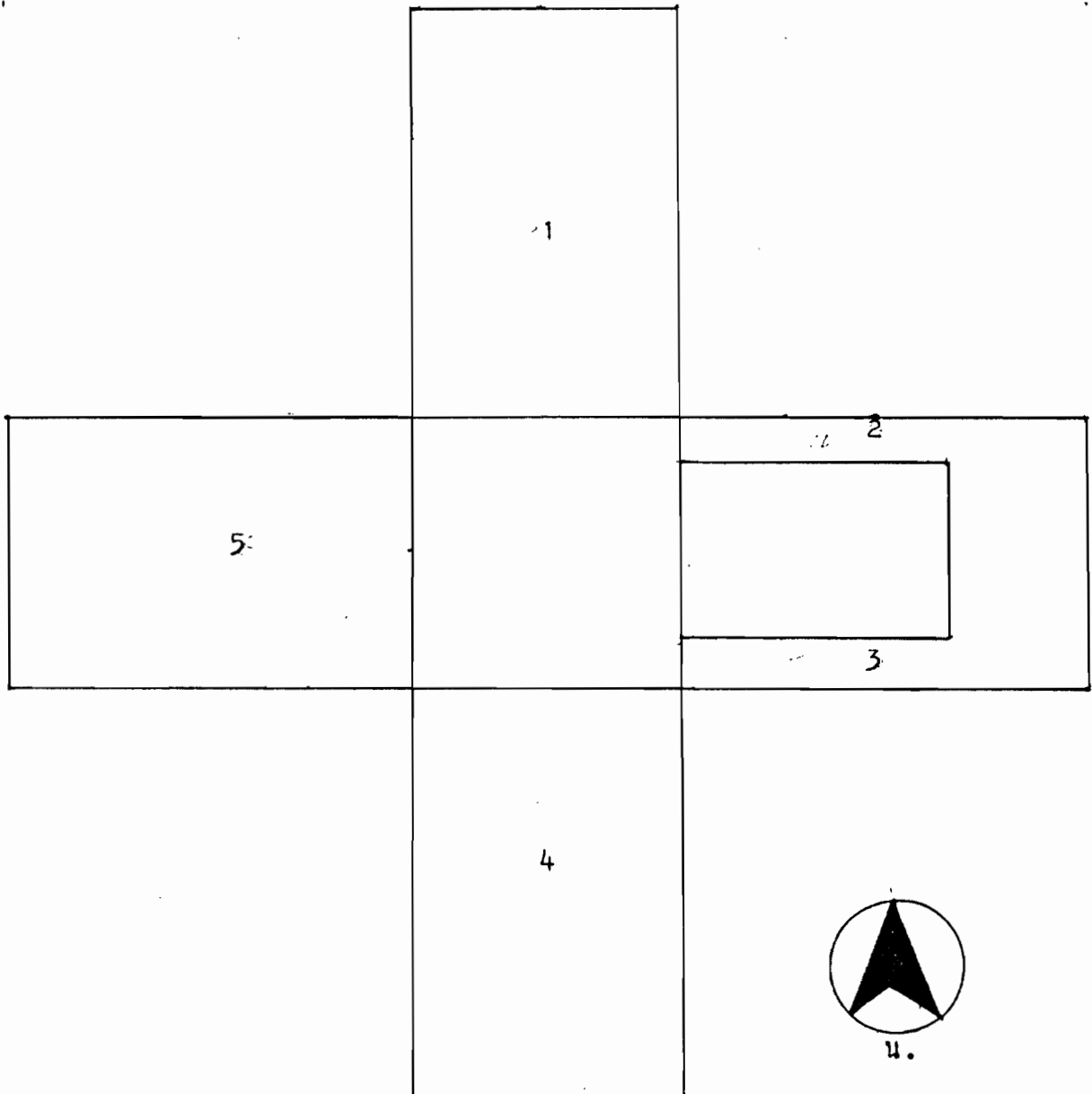
1. ณิ่งค่านทิสเหนือ ครอบละเอียกภาพที่ 2 และ 4
2. ณิ่งค่านทิสตะวันออก ภาพลบเงื่อนหมก
3. ณิ่งค่านทิสใต้ ภาพลบเงื่อนหมก
4. ณิ่งค่านทิสตะวันตก ครอบละเอียกภาพที่ 3

ภาพที่ 101 นี้สังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังคูหาปรangkhamหมายเลข 16 ค.
วัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี

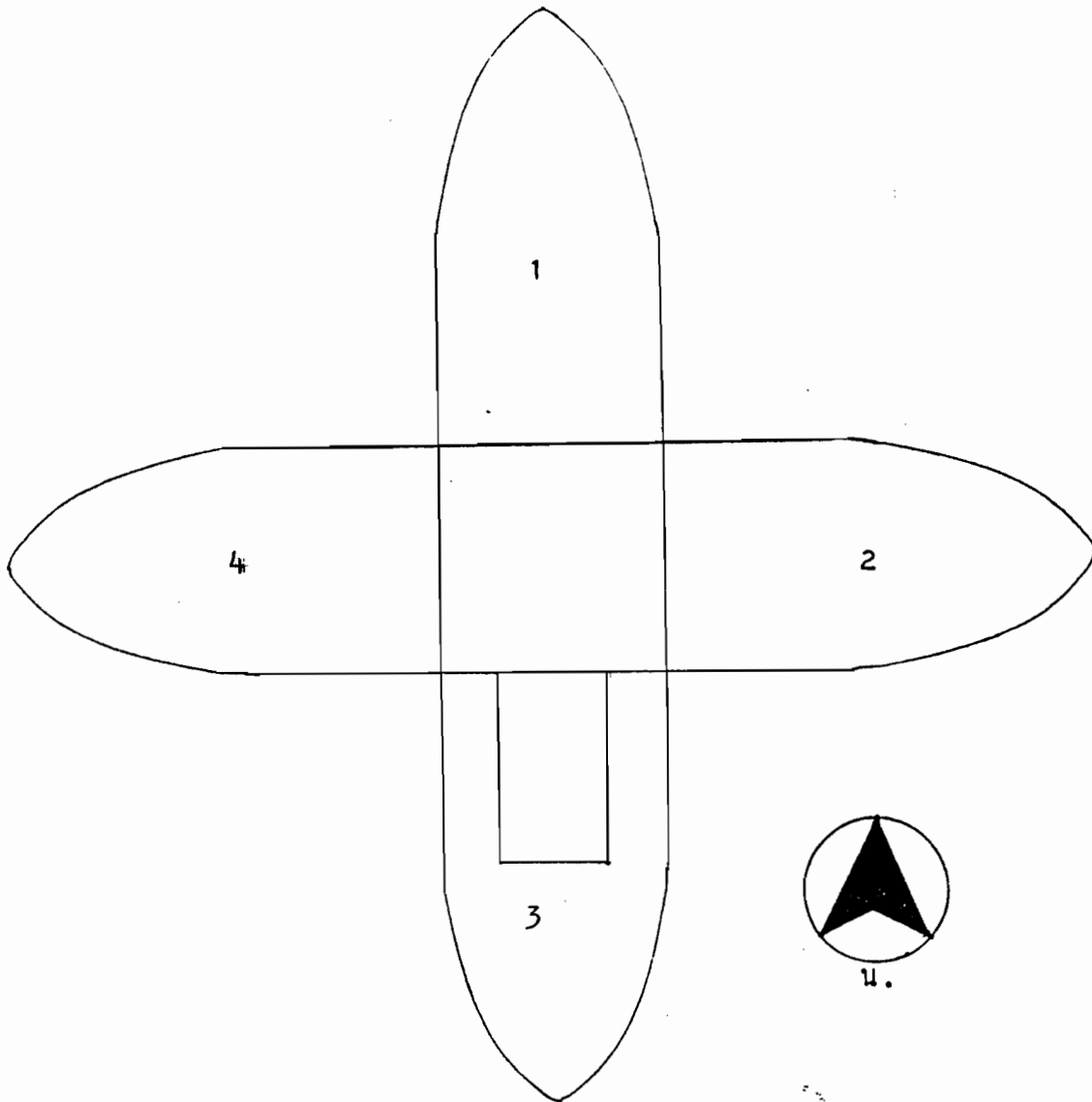
1. มั่นงันถิตเหนื่อ กุรายละเอียกภาพที่ 6 และ 7
2. มั่นงันถิตตะวันออก ภาพบเสือนหมค
3. มั่นงันถิตใต้ ภาพบเสือนมาก
4. มั่นงันถิตตะวันตกภาพบเสือนหมค

ภาพที่ 102 ผังสังเขป ตำแหน่งภาคจิตรกรรมผาผนังคูหาปรางค์วัดกันทรโกษา
จังหวัดฉะบุรี

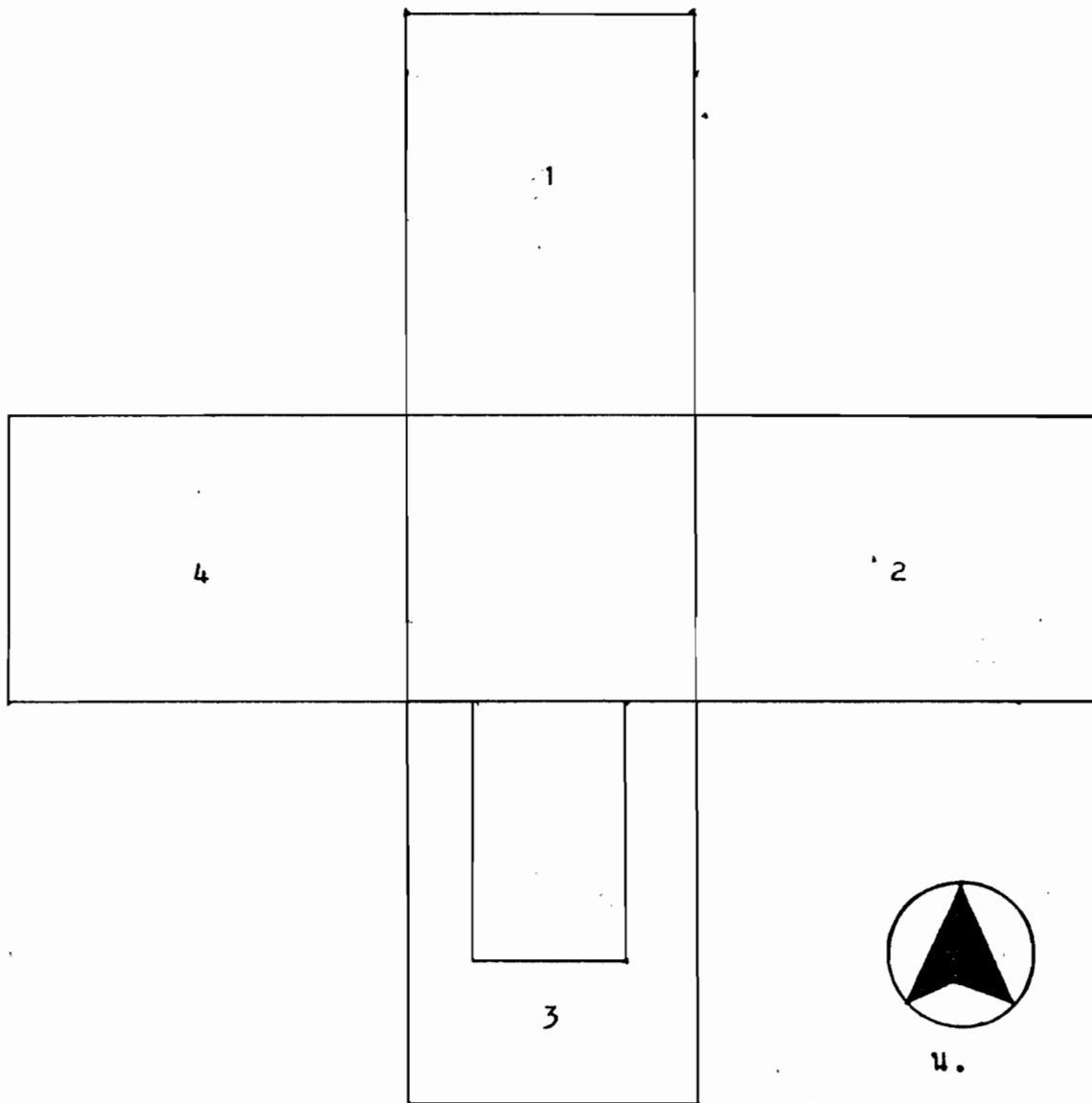
1. มนังคานทิสเหนือ กุรายละเอียกภาพที่ 9, 10, 11, 12 และ 13
2. มนังคานทิสตะวันออกซีกชาย กุรายละเอียกภาพที่ 25, 26 และ 27
3. มนังคานทิสตะวันออกซีกขวา กุรายละเอียกภาพที่ 28 และ 29
4. มนังคานทิสใต้ กุรายละเอียกภาพที่ 14, 15, 16, 18, 20 และ 21
5. มนังคานทิสตะวันตก กุรายละเอียกภาพที่ 22, 23 และ 24

ภาพที่ 103 ผังสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังคูหาขรางค์ประธานวัดมหาธาตุ
จังหวัดราชบุรี

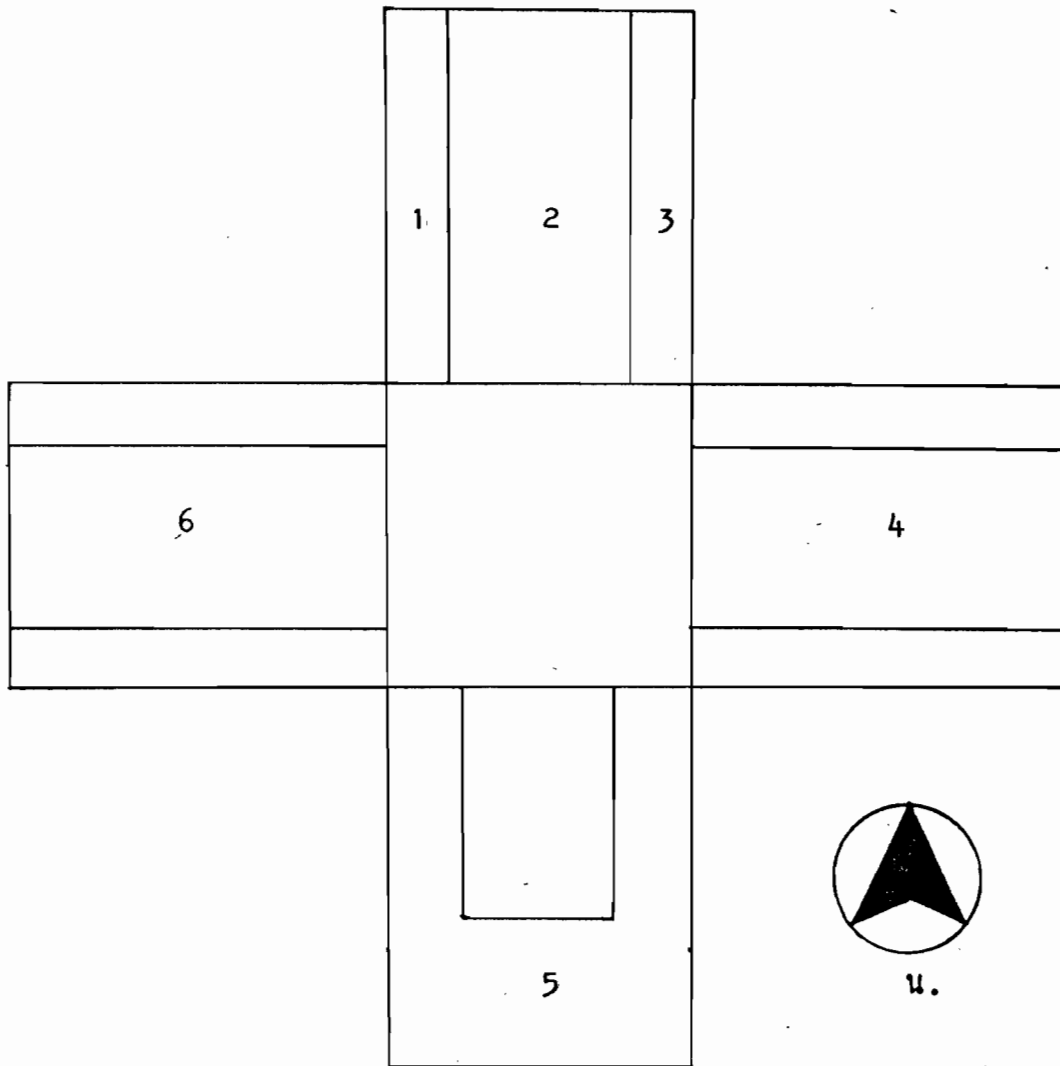
1. ผนังคานทิศเหนือ ภาพลบบเลื่อนหมก
2. ผนังคานทิศตะวันออก ภาพลบบเลื่อนคง เหลือร่องรอยเพียงเล็กน้อย
3. ผนังคานทิศใต้ ภาพลบบเลื่อนคง เหลือร่องรอยเพียงเล็กน้อย
4. ผนังคานทิศตะวันตก ภาพลบบเลื่อน กระจายละเอียดภาพที่ 33, 34, 35 และ 36

ภาพที่ 104 ผังสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังคูหาเจดีย์คานทิศเหนือของ
เจดีย์ประธานวัดเจดีย์เจ๊กแถว อำเภอสรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

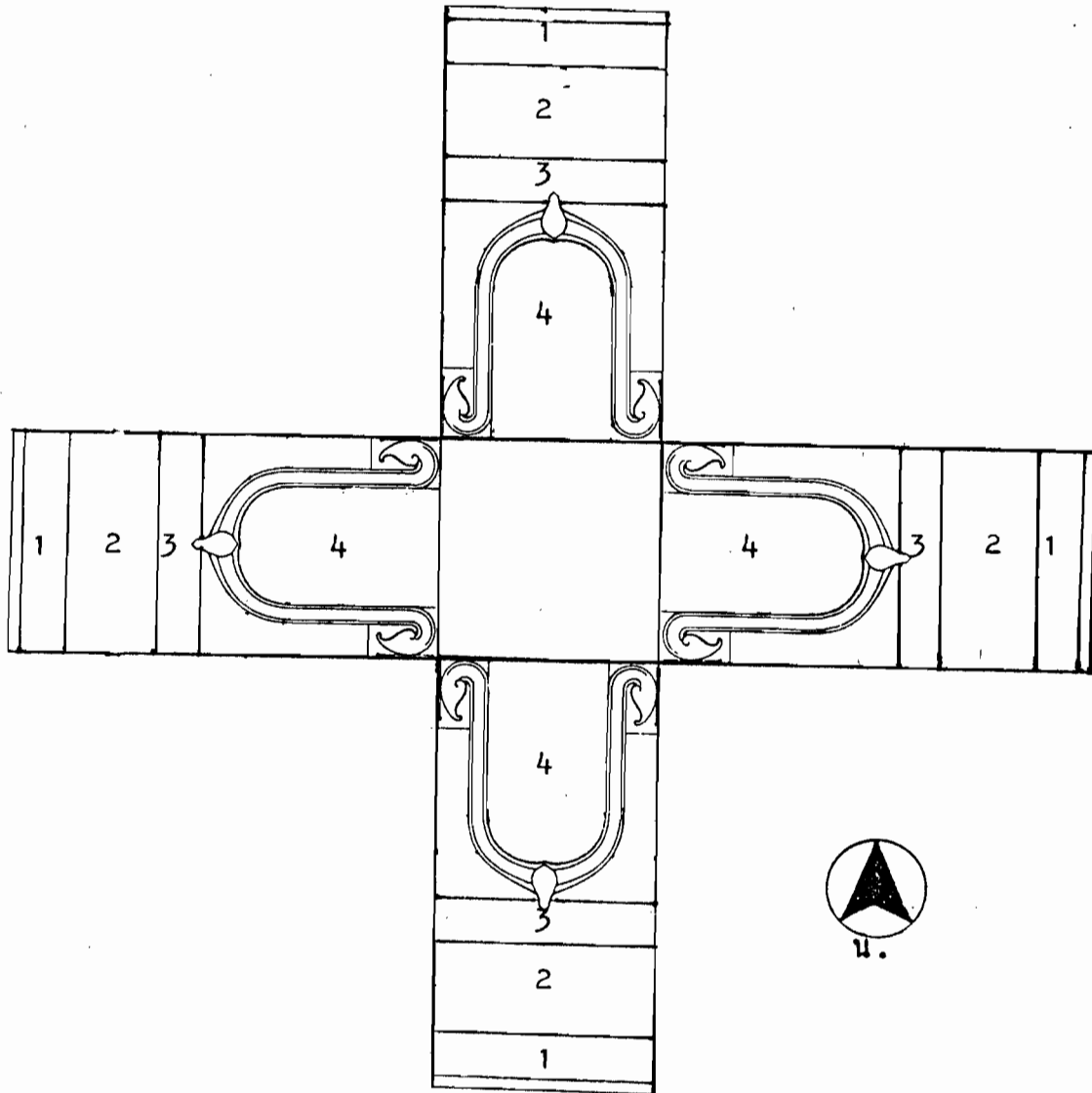
1. ผนังด้านทิศเหนือ ครอบละเอียดภาพที่ 43
2. ผนังด้านทิศตะวันออก ครอบละเอียดภาพที่ 39
3. ผนังด้านทิศใต้ ภาพลบเลื่อนหมก
4. ผนังด้านทิศตะวันตก ครอบละเอียดภาพที่ 40

ภาพที่ 105 ผังสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังคูหาเจดีย์ด้านทิศตะวันตกของ
เจดีย์ประธานวัดเจดีย์เจ๊กแถว อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

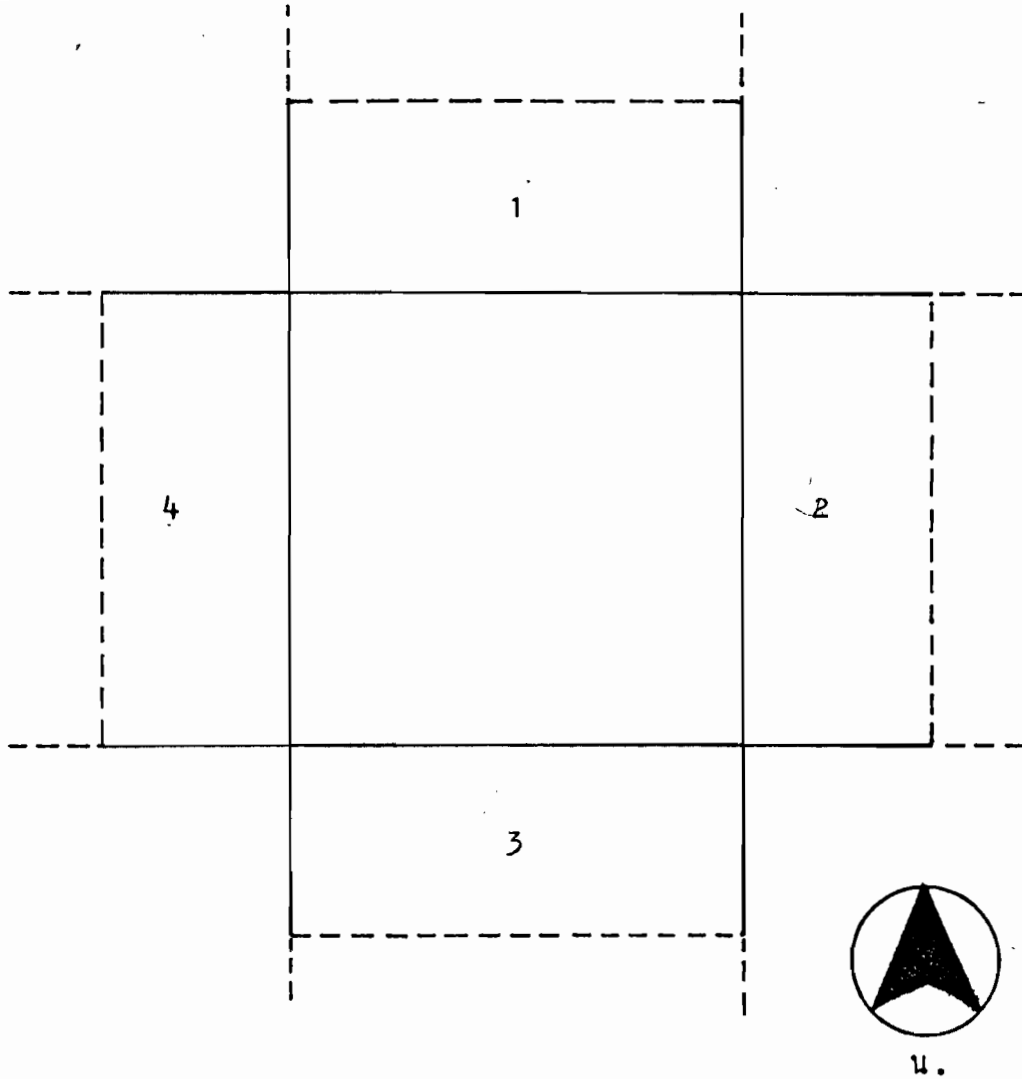
1. ผนังด้านทิศเหนือ ซีกซ้าย กระจายละเอียดภาพที่ 43
2. ผนังด้านทิศเหนือ ช่องกลาง ภาพลบเลื่อน
3. ผนังด้านทิศเหนือ ซีกขวา ภาพลบเลื่อน
4. ผนังด้านทิศตะวันออก ภาพลบเลื่อนหมด
5. ผนังด้านทิศใต้ ภาพลบเลื่อนหมด
6. ผนังด้านทิศตะวันตก ภาพลบเลื่อนหมด

ภาพที่ 106 ผนังสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังคูหาองค์ปรางค์ด้านทิศ
ตะวันออก วัดศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย

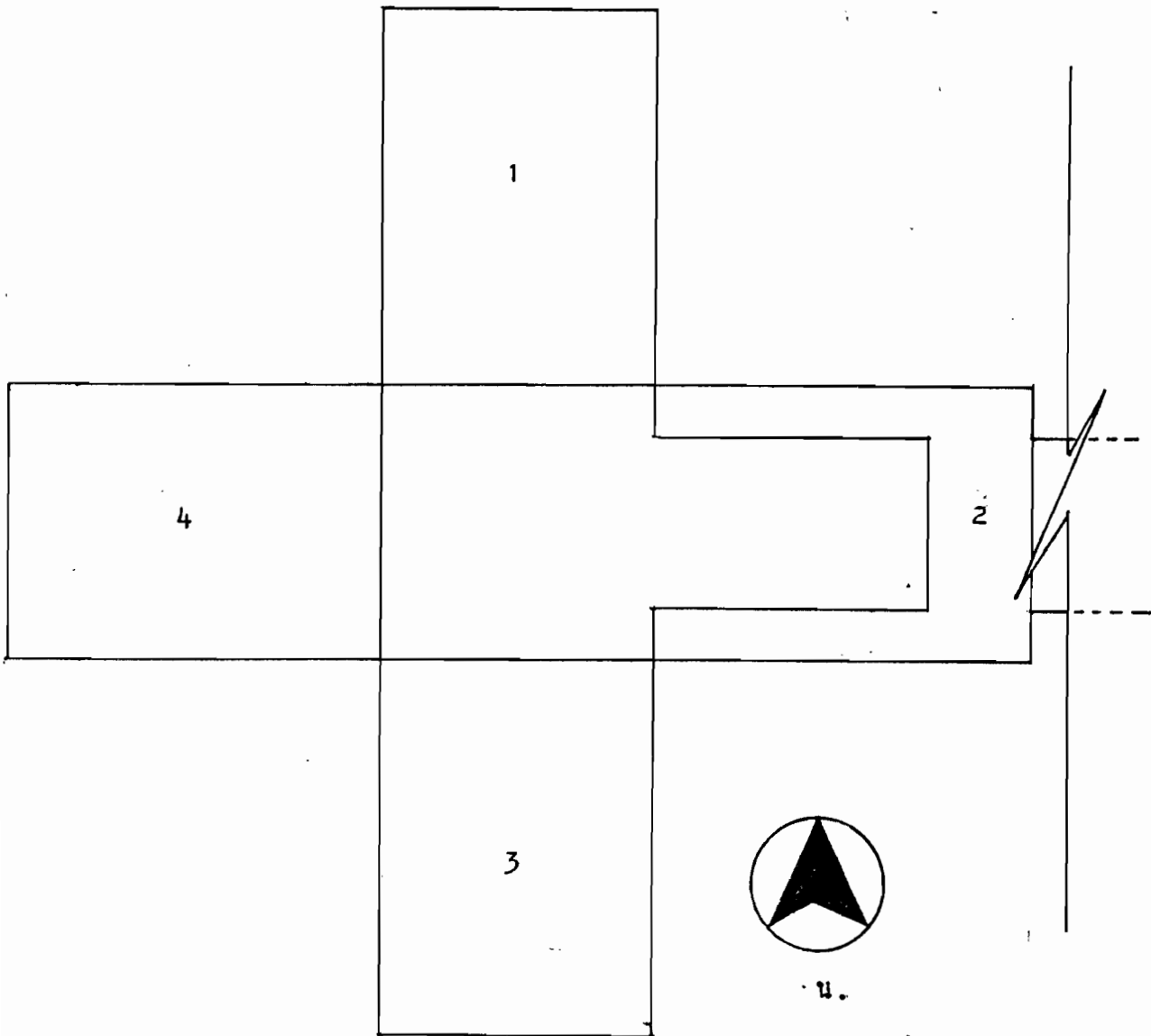
1. ภาพอักษุทนต์ กระจายละเอียดภาพที่ 47
2. ภาพพุทธประวัติ กระจายละเอียดภาพที่ 48 และ 49
3. ภาพอักษิตมหาสาวก กระจายละเอียดภาพที่ 50
4. ภาพนิกายชาดก กระจายละเอียดภาพที่ 51, 52, 53, 54, 55, 56 และ 57

ภาพที่ 107 ผังสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังกรุห้องปราสาทประธานวัด-
ราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

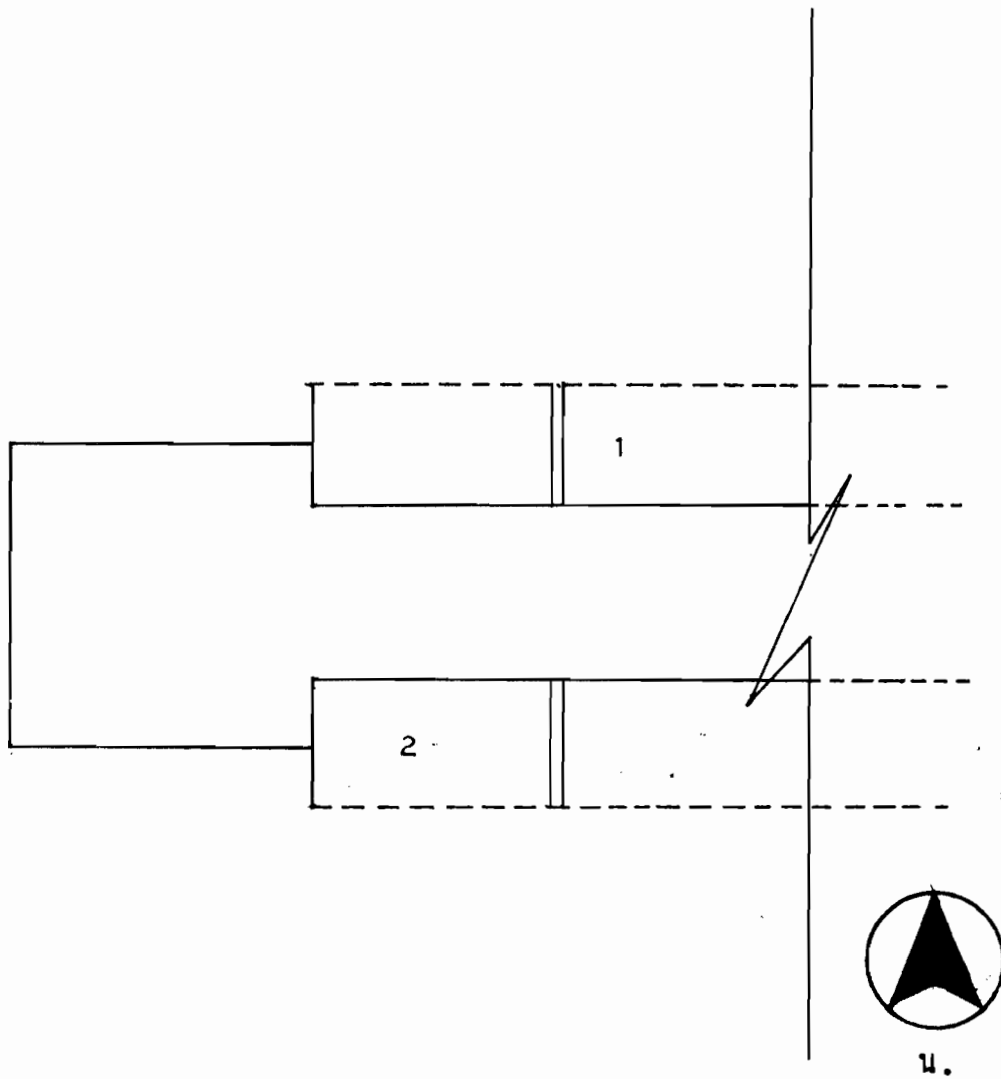
1. นนังคานทิสเหนือ กุรายละเอียกภาพที่ 64, 66 และ 67
2. นนังคานทิสตะวันออก กุรายละเอียกภาพที่ 58, 60 และ 61
3. นนังคานทิสใต้ กุรายละเอียกภาพที่ 59 และ 62
4. นนังคานทิสตะวันตก กุรายละเอียกภาพที่ 63 และ 65

ภาพที่ 108 ผังสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังกรุบนปรางค์ประธานวัด
ราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

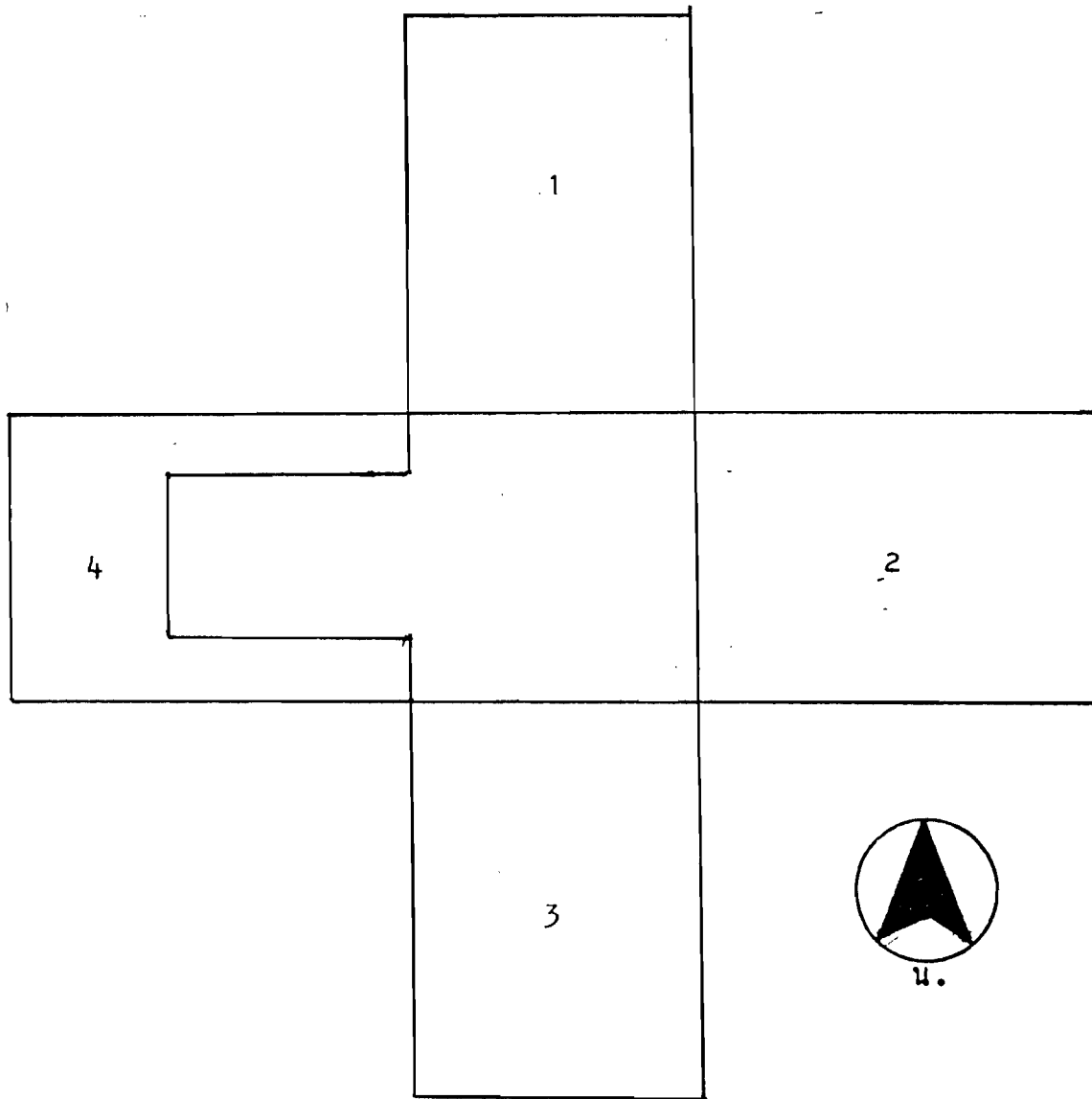
1. ผนังด้านทิศเหนือ ภูเขาละเอียดยภาพที่ 77
2. ผนังด้านทิศตะวันออก ภาพลบเดือนหมก
3. ผนังด้านทิศใต้ ภูเขาละเอียดยภาพที่ 76
4. ผนังด้านทิศตะวันตก ภาพลบเดือนหมก

ภาพที่ 109 ผนังสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังคูหาปราสาทประธาน
วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

1. ผนังกันทิศเหนือ บริเวณนอกกรอบประตู คูรายละเอียดภาพที่ 72
2. ผนังกันทิศใต้ คูรายละเอียดภาพที่ 73 และ 74

ภาพที่ 110 ผังสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังมุขปราสาทประธาน
วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

1. ผนังด้านทิศเหนือ ทุกรายละเอียดภาพที่ 80
2. ผนังด้านทิศตะวันออก ทุกรายละเอียดภาพที่ 79
3. ผนังด้านทิศใต้ ภาพแบบเดือนหมก
4. ผนังด้านทิศตะวันตก ภาพแบบเดือนหมก

ภาพที่ 111 บังสังเขป ตำแหน่งภาพจิตรกรรมฝาผนังคูหาปราสาทมุกกันทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ประวัติการศึกษา

ชื่อ: นายศิลป์ชัย จันทประเสริฐ

วุฒิการศึกษา: ครุศาสตร์บัณฑิต (ศิลปศึกษา) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พุทธศักราช 2522

หน้าที่การงาน: อาจารย์พิเศษคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- ทุนที่ได้รับ:
1. ทุนอุดหนุนการวิจัยประเภทนักศึกษาระดับบัณฑิต สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ประจำปี 2525
 2. ทุนอุดหนุนการวิจัย ประจำปี 2525 กองวิจัยและวางแผน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจ